

دودا به نارون

افضل احسن رندها ۱۹۱

دواپہ

فضل حسن زندہاوا

891.42
AFZ-D
44625

44625

روہتاس کے بکس

احمد جمیل ۵ ٹیمپل روڈ لاہور

مجھے حق را کھویں ہوں

دوا بہ (ناول)	:	کتاب
۵۰۰ سو	:	تعداد
افضل احسن رندھا دا	:	لکھاری
۶۱۹۸۱	:	پہلی وار
۶۱۹۹۰	:	دوجی وار
عذرا	:	ٹائٹل
روہتاس بکس	:	پبلشر
احمد جمیر ۵ شیمپل روڈ لاہور		
نفیس پرنٹر	:	پرنٹر
پٹیا لہ گراؤنڈ لاہور		
۴۵ روپے	:	مک

اپنے
 پنڈ
 قیام پور
 دے
 ناں

چھڑ کے دیس دواہ
 امبیاں ٹوں ترسیں گی

پندھ بے منزلے میں پر جاری نہیں، تے جیوں جیوں پینڈے ڈھسے جانڈے نہیں
 رتیوں رتیوں ہو روجھدے جانڈے نہیں۔ پر تان وی دل تے اگھاں دا وٹر سکھن
 توں پہلوں اپنے لہو دے دتے ہوئے کیرے چوں ابدیت دا اک لودھ بی چھڈا ،
 پٹنگروا وکھین دی چاہ رکھنی اوقاتوں بہتا مگن والی گل تے نہیں ؟

گل نہ کرنا ای چمکالے، کیوں جے گل بہتوں تل کے کتے دی کتے چلی
 جانڈی لے۔ میں ”دوا بہ“ دی گل کرن لگساں رس ۱۹۷۱ء وچ ”دیواتے دریا“
 پاکستان تے فیر بھارت وچ چھپن مگروں اوہرے تے بڑی لٹی چوڑی گل بات
 چلی تے پینڈو رجیوں ہارے اک ہو رناول لکھن دی منگ کیتی جانڈی رہی۔ رس ۱۹۷۳ء وچ
 بھارتی پنجاب دی اک پنجابی یونیورسٹی و توں وی مینوں اک اجیہا ناول لکھ کے دین
 لٹی اکیا گیا۔ ایہرا اپنے ول وی فلم دی کہان توں لے کے ٹیلی ویژن اتے ٹی وی وار
 ڈرامائی سلسلہ لکھن تک لٹی کبیا بائدا رہیا۔ میرے انکار وچ سرمایہ تے ”دیواتے
 دریا“ نوں انی نوہرے مروتے کے فلم تے ٹیلی ویژن لٹی ”کچھ“ بنا دین لٹی وی بہت نور
 ماریا گیا۔ پر میں ”دیواتے دریا“ دا خون اپنی تھیں کچھ کر سکداں ساں؟ ایہہ گل کر کے
 میں فلم تے ٹیلی ویژن مے معیار اتے انگلی رکھنا نہیں چاہندا سکوں ایہہ متنا چاہندا اں
 جے میں فلم تے ٹیلی ویژن دے ادبی تے فنی معیار توں بہت تلے اں۔ فلم نے نہ لکھی نہ
 لکھنی لے پر اپنے ریڈیو ٹیلی ویژن ٹول تے میں بہت سارے ڈرامے دتے۔۔۔۔۔
 انج اپنی من مرضی تے اپنے طریقے دے، اتے اوہ سارے نشر تے ٹیلی کاسٹ وی انج ای
 ہونڈے رہے جہج میں لکھ کے دینداں ساں۔ قلم دا سفر بھاویں جاری رہیا پر ناول میں نہ
 لکھ سکيا۔ اکر تے شے بنا دین والی استادی تے مستری پنا میرے جیسے بے بہرے
 وچ کتے؟ فروئی تخلیق دیاں راہواں دا تعین ”اڈر“ نہیں کردے، کچھ ہو
 شیواں کردیاں میں !! اوہنداں ای کچھ ہو رشیواں نے رس ۱۹۷۹ء وچ مینوں ”دوا بہ“

رکھن تے مجبور کر دتا۔ پر اوسا لکھیا مسودہ کدھرے گواچ گیا تے کئی ورے اوہرے لہجن تے اوہرے اُٹے تہوریاں لنگھ گئے تے اخیر لہجن تے تہورن دا ویل وی نہ رہیا۔ غیر پچھلے ورے سیال وچ "دواہ" لکھ گھتا تے پنجابن ادبی بورڈ لاہور دے سیکرٹری سید سبط الحسن نعیم کول چلا گیا۔ جنتوں اوہدی اک کاپی ڈاکٹر کرنیل سنگھ تھنڈ بھارت وچ چھاپن لئی لے گئے تے دوسری کاپی میں پورے ورے پچھوں ڈھیر منتاں ترلیاں نال شاہجی توں واگذار کرائی:

"دواہ" دی تکنیک، پلاٹ، کردار نگاری، زبان تے ایہدے وچ اٹھائے گئے مسئلے مسائل بارے میں کچھ نہیں کہنا چاہندا۔ میں ایہدے علاقے (LOCALE) تے وقت (TIME) بارے دو اک گلاں کرنیاں ضروری سمجداں۔ اُنچ تے دوہناں پنجاباں دی ویتوں دا بہتا وڈا حقہ چارو دواہیاں وچ کھلایا وسدا لے۔ پر ایس ناول دا علاقہ میرے پنڈے دے نیڑے جیٹر سٹیشن توں دکھن پات وسدا پنڈے دواہ لے، جیہدے نال بسنتر نالہ تے پراقمہ راوی دریا وگدا لے۔ ایہہ ناول ادھناں پنڈاں دے رہن والیاں دیاں رساں، ریتاں، رواجیاں، جتھیں محنت کرن لے شوقی، دوجیاں دے بھار وڈا دوناں والے گھلیاں وٹھیاں دلاں تے حیاتی ٹوں مانن توں ودھ حیاتی نوں نہدیاں مہدیاں بھوگن والے لوکاں دی کہانی لے۔۔۔۔۔

۔۔۔۔۔ کہانی دے کردار بھاویں سکھ نہیں پر ایہہ کردار مہور مہور ناواں نال ایڈھرتے اودھر دے پنجاب دے ہر پنڈے وچ وسدے رسدے جیون بھوگتے نظر آوندے میں۔۔۔۔۔

ناول دی کہانی داساں (وقت)، بجادیں اچ توں پینٹی چالی ورے پہلوں دا معاشرہ لے پر ایہہ کہانی اچ دی وی لے تے اچ توں چالی ورے بعد دی وی۔ کیوں جے پنجاب

دے پنڈاں دی دتوں دیاں لہیاں جیتی جیتی نہیں پاٹیاں۔ ساڈے بہتے پسنداں
تے شہراں وچ اج دی بیچ سزار سال دی ورتلے۔ ساڈے بہتے پسنداں
تے شہراں دی دتوں وچ اج دی ادناہی فرق لے جتا فیصل آباد شہر تے پیرس
شہر دی دتوں وچ لے۔ بہتی ترقی ساڈے شہراں دے حصے آئی، ساڈے
بہتے پنڈاں وچ اج دی ہل، پنجابی، سہاگ، گڈا، واہی بجی دے طریقے
تے دتوں دے ڈھنگ صدیاں پرانے والے نیں۔ ترقی دی ایس دوڑ وچ شہراں
توں صدیاں چکے رہ جان تاہنڈاں توں اک فائدہ دی ہویا کہ شہراں دیاں مشیناں شہر دے
انسان کوں انسانیت دا جیہڑا جوہر تے رس کھوہ لیا اود پنڈاں دے سبھیں محنت
مشقت کرن تے حیاتی جیوگن والے طاقت وراثتاں وچ وافر موجود لے۔ شہراں وچ
انسان تے سوسائٹی دیاں بہتیاں مثبت قدران مشینی ترقی دے ویلے وچ پیٹیاں
گئیاں۔ ہچے چراتے چوک رہ گیا۔ پر پنڈاں وچ اود ساریاں مثبت قدران
جیوندیاں جاگدیاں نیں جیہڑیاں انسان، انسانیت تے اک چنگی تے اخلاق موہ تے
مضبوط سوسائٹی داریں تے جوہر ہونڈیاں نیں۔ تے دواہ "ایناں امی طاقت وراثت
پھیاں سچیاں تے مثبت قدران دانول لے۔
اک بڑی جیتی توں جگ جیتی بنا کے دکھاوون لئی کچھ اوہلا تے رکھنا ای پیندا
لے۔ ناول دے کچھ کردار سکھ تے سماں چالی ورھے پہلوں دا لکھنا اک اجیہی
لوڑ سی۔

افضل احسن
رضا

افضل احسن رضا وا

۱۳ نومبر ۱۹۶۶ء

ہے انسانے سوسائٹس دا مطالعہ کرے تاں اوہنوں پتہ
 چلے گا پئی اوہ کیہڑی شے لے جیہڑی اک دھبے نوں نیڑے
 لیاوندی لے، میدی لے۔ سوسائٹی تے جھگلے داراز اک
 گہرے مطالعے دے بعد کھلدا لے۔ محبت نال انسانے تے رُکھ
 دانیٹر الہدا لے۔

ایہناں وچ کیہڑیاں شیواں اک جیہیادے میں تے کیہڑیاں
 ہر طرح دیاں؟

چہرے، رنگ، اکھاں، زندگی نامہ .....
 رُکھاں دا اک زندگی نامہ ہوندا لے !
 تے انسان دا وی .....

میلاس کرنو
 چیکو سلاوکیہ

یار جینا گلی دا پھیرا
پتیاں دے توبت بدلے

★

اوہا چنڈ سو سو سو پئے، دوپٹے گھلن دا بنیا ہویا اک پنڈی نہیں سی۔ اوہا پنڈی راوی دیا
والہ اتھ زور اور پالی سی جیہڑا کدے تے اکل دواں دی زمین تے بھل پا کے اوہوں ہور زور اور
تے زرخیز کر جاتا تے کدے ساریاں کھلوتیاں ہوئیاں فصللاں تے کچے کندھاں کوٹھے روڑہ کے
لے جاتا۔ گہرے مٹیالے رنگ دا جھنگ والا اوہ پانی ٹھنڈا، جاتی تے موت دا دھڑا دھڑا روپ
سی۔ اوہا پنڈی بستر نالے دے لٹے چوڑے ریتکے بچھے وچ رکتے پئے ہوئے اوہ دھم سن
جیہناں دے رگلے سلتے کندھیاں تے ریت کھوتر کھوتر کے تریچائے مالی، پانی تے راہی سوئے
کدھ۔ کیے اوہناں دائرے تیریا ہویا صاف۔ تے ٹھنڈا پانی پی کے اپنی ڈنڈی بند دے .....
دھم جیہناں دے ڈھل بستر نالے سک جان تے دی پانی نال بھرے رہندے ..... دھم
جیہناں وچ پالی منڈے سرخیاں بلدیاں شکر دوپہاں وچ کتڑے چورسنگاں والیاں جھاں مل کل
کے نہاوندے، جند و جندی جھاں دے پنڈے لٹکاوندے، تے آپ جھیاں مانے
نہاوندے۔ اوہا پنڈی پڑے دی اوہ واسی جیہڑی شاماں ٹوں جیہڑی چلی تے سب کیڑے

رُٹھاں چوں نکل کے سوہنیاں ، پتیاں ڈنڈیاں وچ بے خوف ہو کے لتے پئے رہیندے ۔
 (اوہا پنڈ پٹھ ہاڑ دیاں اوہ کتیاں ، سُنجیاں دوسراں سن جہنناں وچ کو اے مُٹھے ،
 چھڑے خوشبو لا کے باہر نکلن توں ڈرے سن ، مُتے ڈیناں کلیمہ نہ کدھ لین .....)
 شکر دوسراں جہنناں وچ پالی تسمیر د مل ڈنگر نوں مانواں دُرگیاں مہرباں ٹاہلیاں ہیڈ ہک کے
 اوہناں نوں اگالی کر دیاں چھڑ کے ، کول بیٹھے یاں اڈی کھڈا کھیڈ دے یاں بولیاں پاوندے تے
 نچے گاؤں گاؤندے ۔

اوہا پنڈ سون بھادروں دے اوہ ٹرلا ٹے سن چھڑے امہاں نوں بُد تے بُد نوں
 امہیاں بنا دیندے ہن ..... امہاں دے بُٹے جہنناں تھلے مُٹھے کھنڈے دوسراں
 گزار دے ، کمرستیاں کمر دے یاں چوہی چڑا کھڈ کھیڈن دے بہانے اُتے چڑھ کے پتیاں تے
 کھٹیاں امہیاں کھاؤندے تے سی سی کردے ۔

اوہا پنڈ وارے دی اوہ رونق سی جھپڑی دن رات جاگدی تسمیران رہندی ۔ دائرہ
 جیہدے وچ بیٹھے پڑے تھیرے پھلے وقتاں تے چٹکے گھرے دناں ، تے گھبرو
 مُٹھے آون والے دناں دے سُفنے دیکھدے رہندے ۔

اوہا پنڈ پوہ ماگہ دیاں اوہ ٹنڈیاں ٹھار لیاں تے کالیاں راتاں نوں دوسرے تے
 حویلیاں وچ بن والے پچ تے دھوئیں سن ، جہنناں دوالے بہہ کے سیانے گھبرو تے ایانے
 ہر طرح دیاں گلاں کردے ۔

اوہا پنڈ رات نوں دگدے ہوئے کھوہ داگوں ..... کدو دے پکدے ہوئے
 دُصور دی مہک ..... ہنکدے گھوڑے ، گھوڑیاں دی ڈراولی تے رعب والی سوہنی
 واج ..... تاریاں دی اوہ نئی نئی مٹی ، جیہدے وچ ہالی ہنڈالی لے کے ستے پنڈ
 چوں بکھلا تے دڈے تارے دی اوہ چاننی سی جیہدے وچ مٹیاراں اپنے بچناں دے
 چہرے دیکھدیاں دن چاڑھ دیندیاں ۔

اوہلا پنڈ رات دا اوہ پودا کی چہرے وچ چور، یار، سب ڈھکے کھلے ٹک
پھوے۔ رات، چہرے وچ اُتو بولنا تے گتے مارو ناہش سمجھا جائدا۔

اوہلا پنڈ کدے کدھار چڑھن والی اوہ لال ہنیری سی چہڑی کسے بے گناہ دے
قتل تے چڑھدی۔۔۔۔۔ اتھی بولی ہنیری چہڑی کھڑیاں فصلان توں تاناں پا دیندی،
ڈھاریاں دے چھت اڈا کے لے جاندی، تے آکڑے، مٹھور اُچے مراں والیاں رگھان
دے لگ توڑ دیندی۔

اوہلا پنڈ رگھان دی حیاتی دہ کی چھاں تے دور تیک چار چوہیرے کھلریاں ہویاں
فسدن دی ہریالی تے اوہناں توں دی چلن والی فقیراں دی مستی تے بے پرواہی دہ کی
ہوا سی۔

اوہلا پنڈ زمین دی چار چوہیرے کھلری ہوئی مہک سی، مہک چہڑی زہنگی دی
مہک ہندی ہے۔

اوہلا پنڈ اوہ مانواں سن چہڑیاں سو سو سکھناں مگروں پت جمہریاں تے
اوہناں توں پورا دھو پیوئیاں۔

(اوہلا پنڈ سورج دے چہریاں، توت یاں گلن دہریاں پتلیاں تگاں، تے
کچ دیاں چڑیاں وانگ نازک مٹھیاں سن تے لوسے دیاں ہاتھواں، پتھر دیاں سخت
چھاتیاں، گلہری دی پوشل دہریاں اُٹھانہ توں اُٹھیاں مچھاں والے گھبرو جوان سن،
جیہناں وچوں گھٹ ہی بڑھے ہو کے مودے سگوں آپنی آن توں دلیری تال قراں ہو کے
جوانی وچ ای بھریا میلہ چھڈ جائدے۔)

اوہلا پنڈ مودے ہوئے پیو دی اوہریاں یاریاں نیجاون تے دشمنیاں دا
پالن کرن دی چھیکڑ والی گل سی۔

اوہلا پنڈ سورے دا آپنی ماں کولوں مرن توں پہلوں جی دھاراں بنجھاو دی

ریت سی ۔

اودھا پنڈ کپاناں ، کھاٹیاں ، گھوے ، ٹوکے ، واٹر ، برچیاں ، بلماں تے پھوٹیاں
دی تیز تیز وال نالوں باریک دھار سی ۔

اودھا پنڈ ہوا نالوں تیز جھجھکیاں والیاں گھوٹیاں دیاں ناساں چوں نکلن والی اک دی شوکر ۔
۔۔۔۔۔ اوہناں دے مڑے نال بجتے ہوئے پنڈیاں چوں نکلن والی جھب تے پوڑاں نل
اڈن والی دھوڑ سی ۔ گھوڑیاں جیہڑیاں کڑیاں وانگ نکلتے تے شرم والیاں مہنڈیاں
نہیں ۔ گھوڑیاں جیہناں دا سارا سریر بھانے ہنڈ لگدیاں ہی غصے تے شرم نہں مڑھکو
مڑھکی ہو جاندا لے ۔

اودھا پنڈ یار دی یاری ، دشمن دی دشمنی ۔۔۔۔۔۔ وڈے دی عزت ۔۔۔۔۔
ماڈے دا لحاظ ۔۔۔۔۔۔ گھوٹے نال مٹھ ۔۔۔۔۔۔ پنڈ دی دھی بھین دی راکھی تے
سادھو سنت ، پیر فقیر دی دُعا لین لئی سارا جتن کرنا سی ۔

اودھا پنڈ زمین تے انسان دا ادھ پیار ہے جیہڑا جتن توں لے کے مرن تک
سدا جوان رہندا لے ۔

اودھا پنڈ سو سوا توں کچے تے دو پچے گھراں دا بنیا ہویا اک پنڈ ای نہیں سی ۔
لکھی جھنڈ توں وچھڑے ہوئے بگھیاڑ وانگوں اُداس سی ۔

آپنے سارے پنڈ باجوں !!!

پوہ ماگھ دسے اک ٹھنڈے دن سویر دیلے نکلتے تے مہربان
سورج دل ترشہ کر کے بیل دی کندھ نال دھود لائی بیٹھا ۔ اودھا صاف نیلے آسمان تے
اڈویاں پھردیاں بدل دیں ٹکڑیاں تے اڈوے آزاد کھیر دیکھ رہیا سی ۔ سامنے احاطے
وچ پھلن تے سبزیاں دیاں کیریاں تے پیا ہویا گلر ، چٹھڑے سورج دی نقی نعلی گرمی
نال پگھرا جاندا سی ۔ اوہرے سامنے اگلی ہوئی دھریک دے جوان بوٹے توں ساویاں

تو پیلے بندے پتر تیر ہوا نال جھڑوے تے ڈگ کے ہو رُو رہتے جانے۔ اودہ
 بڑے دھیان نال دھڑک تھڑکے، ہوا نال اُلوے پتر اں دل دیکھدا تے کدے پرا تہہ آسمان
 تے اُلوے پکھیراں تے لگن مٹی کھیڈیاں بل دیاں لکھڑیاں تے وگدی ہوئی ہوا لوں دیکھ کے
 جیویں اوہ بے اندوں اک نٹا ٹھنڈا ہوکا اُٹھدا۔ بُل آزاد، ہوا آزاد، پکھیر آزاد، پتر آزاد
 تے اودہ قید۔ ! ہا حکم سنگھ سماں ٹھیک ہی آگھدا سی ”آزادی دا اک پل، غلامی دی ساری
 عمر ناول چٹکائے“ |

”ٹھیک اے“ ! لکھی اُچی ساری سوچیا ”میرے ناول تے بُل، ہوا تے پکھیر
 چنگے میں چہرے قید نہیں“۔

جیل وچ رہندیاں جیویں لکھی نوں عمارت بیت گتیاں سن۔

لے جانے والے نال ریڑھ رازد کے

★

دن ڈبٹن ای والا سی۔ لکھی دائرے والے بوہڑ تھتے پٹے ہوئے پتھر نال نوٹھے
ویٹے دا گھٹن ڈیہا ہویا سی۔ پچھلے دو تین مہینیاں توں ایہہ ادھار روز دا کم سی۔ اُنچ تے پٹہ
دے ہو روی ساہ سٹیا والے گھبراوے پتھر نال ٹل مار بیٹھے سن پر اود پتھر کسے کوہوں وی نہیں
چکیا گیا۔ آل دولے دے کئی منٹل موڑا ہن بھاڑ چکن دلے حراں وی اوس پتھر نال متھ مار گئے پر اود
پتھر تے کسے کوہوں چھاتی تے وی نہ چاڑھیا گیا، لکھی نوں خورے رکھ ہو گیا جے اود روز اوس پتھر
نال زور ماردا، اوہنوں دائرے وچ بہن دلے کئی سیانیاں بندیاں اوس پتھر نال گھٹن توں
موڑیا وی۔ اوہناں دے قیامے موجب لکھی اچے اوس پتھر لئی بڑا ہولاسی پر لکھی کن لوصیٹ کے
اوس پتھر نال جٹ جاندا۔

اودن دی نوٹھے ویٹے توں اوس پتھر نال گھل گھل کے لکھی مڑھکوڑھکی ہویا پیاسی۔ سیال دے
دن سن پر لکھی دے ننگے پٹے اُستے مڑھکا اُنچ پیاداسی جیویں۔ سیال دے نہیں جیہڑاڑ دے
تے دن ہون۔ دائرے وچ بہن والے سیانے لک، گھبراوے تے ایانے لکھی دے
آل دولے کسے ہوئے لوس بھاڑے پتھر تے جواتی چڑھدے اک گھبراوے دا تماشہ

دیکھ رہے تھے سن۔ پر انہیں کوئی منہ نہیں آتا۔ بیٹے فوجا سنگھ کے تے نواب خان لہڑا ایہہ تماشا
 دیکھ کے انچ بس پئے جیویں کوئی سیانا بندہ کسے بال نوں سہاگہ چکن دا پارہ مار دیاں دیکھ کے
 ہس پئے۔ ایہو جیہے ویلے فوجا سنگھ کدے چپ نہیں سی رہندا۔ اوہ جہوں کسے گھرو جوان
 نوں اوس پتھر نال گھدیاں یاں اوہی گل کردیاں سندا، اکھدا !

”او منڈیو ! تاسا ایہہ پتھر کیہ چکنا ہے، بھائی دیرو ! ایہہ پتھر چکن
 والے نہ گئے اوئے !“

تے ایہہ گل کردیاں سدا ای اوہیاں اکھں بھج جانیاں تے اوہ کچھ پانی درج دہچا آندا :
 ”اوئے ایس پتھر نوں بھرا میا سنگھ ایہراں چک لیندا سی جہراں پھل چک
 مئی دالے۔ اوئے بن ایس پتھر نوں چکن والا ساہس کیہڑی مل جھٹے گی
 جوانو !“

فوجا سنگھ جھوٹھ دی کہیہ آندا : ”میا سنگھ درگا زور اور تے جان والا گھرو ساہس
 باہرے دچ کوئی نہیں سی۔ جہوں کدے دا پند آباد ہو یا سی اوہ پتھر ایٹھای پیاسی تے
 کدے وی کسے نے ادھالانہیں سی کدھیا تے میا سنگھ جہوں پنجیاں درھیاں دا پورا جوان سی
 اوس پتھر پک دی لیا تے ادھالادی کدھ چٹیا جیہٹوں کدے فیر کوئی چھاتی تے وی نہ چاٹھ سبیا۔
 تے لکھی جیہڑا اودوں دھتیاں درھیاں داسی اپنے زور اور پاؤ دی ریس پیا کر داسی۔“

”میا سنگھ دا پتھر جے بڑے حوصلے والا جوان“

اوس نواب نوں آگیا تے فیر لکھی نوں واج مار کے کہن لگا :

”جان دے پتھر ! ابے توں بڑا ہولا ایس ایویں سٹ نہ لوائیں۔ اجے تیرے

وس دی گل نہیں۔“

پر لکھی نے پتھر کے دی نہ دیکھا، اوہ پتھر نال جھٹیا رہیا۔ فیر کوئی جیویں کھپ پے گئی
 لکھی پتھر نوں چھاتی تے چاٹھ گیا سی پر بعدا پتھر اوہے کوں سانجھا گیا تے اوہنے پتھر زور

ہٹا کے سٹ دیا۔ فوجا تے نواب پریوں اٹھ کے اندر سنگھ کول آکھوتے چہڑا ہٹی لوکاں
نال کھلوتا کتھی نوں پتھر ٹپکدیاں پیا ویکھد راسی۔

”عد مٹکا دتی اے منڈے۔ نے بھی اتر کھیں دی بجل گٹھ کے مار دیاں
فوجے تے نواب ول دیکھ کے اکیا۔

”شادا بخوانا“

نواب کتھی نوں ہلا شیری دتی۔

کتھی مڑھکو مڑھکی ہویا پتھر تے نظر اگتھی ادھب چار چو فیرے پھریاں کہن گہا۔

”میں ایہدا بھیت پگیا آں دھرم نال!“

تے جھٹ کوساہ لے کے اوہ فیر پتھر نال چمڑ گیا۔ مڑھکے نال بھیاں ملیاں گھٹے وچ ن کے
اوس پتھر نوں زور مایا۔ پتھر ادھبے پٹاں تے سی، او تے پتھر نوں اک ڈوپل توں کے اوس
مٹھدا مار کے پتھر چاتی تے چاڑھ لیا۔ چاتی تے پتھر نوں گھڑی کوک کے اوس ساہ سواہرا
کیتا۔ اوہے ڈولیاں دیاں مھیاں کاناں وانگ ن گئیاں۔ اوہے مونہہ تے دھون
دیاں ناڑاں رسیاں وانگ ٹھل کے پاٹن تے آگئیاں۔ اوہا مونہہ انج تے ایسوں لال سوہا ہو گیا
ہویا سی جے لگدا ہئے لہو گیا کو گیا۔ اوہنے ”یا علی“ دا نعرہ مایا تے پتھر دابالا کڈھ دیا۔ گھڑپ ملیاں تے
پتھر نوں دگ کے اوس ہتھوں کنبیاں لٹاں جائیاں۔ تے فیر پتھر نوں دھ سارے سٹ کے پتھر
رے اے دوالے پھرن لگے پیا۔ کنبیریاں لٹاں بانہواں نوں قائم کرن لئی اوہناں نوں ہلا دیا جلا دیا
تے ساہ سواہرا کمرن دا چارہ مادیوں اوس چار چو فیرے کھلوتے تے میٹھے پتھر مٹے لوکاں ول دیکھیا۔ ساہے
دائے وچ بڑی چپ چان سی۔ بس لوکاں مے ساہ لین دی واج پئی آؤندی سی۔ دولے میٹھے کھلوتے
جیرانگی نال گوتے ہوئے لک لکے پتھر ول دیکھدے تے کدے کتھی دے مڑھکو مڑھکی ہوئے سریر
ول۔ اوہناں دیاں نظر اں وچ بڑی بے لگنی سی تے اخیر فوجا سنگھ بویا پر ایسوں جیراں اوس کوئی
سمناد دیکھیا ہووے، ڈرا دین، حیران کردین تے نہ منن والا۔ مسلاں ای اوس کہیا :

”بھئی! بڑی وڈی ساری گل لے۔“

فیر لک وی ہوئی ہوئی اک دوجے نال گلاں کرن لگ پٹ، پھر وچ وچ اچے دی اک ٹھری
 سہمی ہوئی بے یقینی سی۔ قوجا سنگھ ٹونہ وچ کچھ بڑا دن ڈریا ہویا سی۔ اوہدے موٹھوں وچ
 کوئی نہیں سی بکھری۔ بس اوہدی داڑھی ہاری نظریں آوندی سی۔ اصل وچ خورے ادھوں اچے
 رتیک ایہہ یقین نہیں آیا سی جے ویام ورگا سارے باہرے وچ منیا پرمینا شہر زور جیڑا پتھر
 ٹوں پچھیاں ورھیاں دا پورا جوان ہو کے چکن نگا سی۔ وہیاں دھیاں دے لکھی نے کیوں چک لیا
 لکھی وچ اپنا زور تے اپنا ہنر کھٹوں آگیا، جیڑا سارے باہرے وچ ویام ترن پہلوں تے
 پچھوں کے پورا جوان ٹوں نصیب دھویا۔ ایہہ سچدیاں اوس اپنی لٹی چٹی تے کھری داڑھی وچ
 اُگلاں پیر دیاں آگیاں۔

”سو نہ گورو دی! بڑی ساری وڈی گل لے۔“

”جیہنوں پتے پادشاہ سچے سرکار دیوے۔“

اندر نے کہیں دی بٹل پور گھٹ کے ماریاں نواب دل دیکھ کے آگیا۔

”رب سوہنے دیاں کھیڈاں نیں بھراؤ۔“ نواب لکھی دل دیکھ کے کہیا۔

سورج ٹوں ڈھیاں دا ہوا چر بو گیا سی۔ جھنڈے ہنیرا ہوئی ہوئی دھرتی آتے

اُتری آ رہے سن۔ پریوں مکھن تے جھنڈا دڑے وچ ایسے بندے کھٹے ہون دیکھ کے

ایدھرائی تڑے آوندے سن۔ جھنڈا لکھی ٹوں مڑھکے نال بچے دیکھ کے بویا،

”تیٹوں کئی دار آگیا لے لکھی! پتھر ٹوں اچے ہتھ نہایا کر۔ اچے ٹوں بوہت

ہولا ایں۔“

”لکھی نہیں اوئے پتھر جھنڈا سیٹاں! قوجا جھنڈے ٹوں کہن لگا: ”ہن لکھا سنگھ

آگیا کر جوان ٹوں۔“

”لکھا سنگھ نے پتھر دا بالا کدھ دکھایا لے جوانو! اندر جھنڈے تے مکھن ٹوں دتن

وچ پہل کیتی۔

”سیتی؟“ متھن تے جھنڈے نے بے اعتباری نال پچیا۔

”دھرم نال: حٹی پتی بھی!“ اندر فیرا گیا۔

”آہو! آہو! کئی داجاں اندر سنگھ دی گواہی توں اُٹھیاں۔

جھنڈے نے لکھی دل دیکھا۔ لکھی نہتا بیہوشیا۔ دوسرے سر پہ دے

سارے پختے تن کئے۔ اوہی چھاتی ہو چڑھی ہو گئی تے اوہی دھون اکیل لکڑ دنگر جتی سر کے اکڑ

گئی تے جھنڈا دی خوشی نال چوڑا ہو گیا۔

”دھرم نال! راج بھل دیا مسنگھ بڑا یاد اے جو انو!“ دجا سنگھ دی داج کتے دھڑوں

اوندی لگی۔

جھنڈے تے لکھی دے سر پر دھڑے پئے گئے۔

جگا وڈیا بوہڑی چھاویں
تے نوں من ریت بیج گئی

★

دریام سنگھ بڑا سوہنا، سلکھنا تے مہاراجوان سی، اوہ پنڈا موٹھہ منھا سی وان ایہ
بے کول ادموں دُوروں دُوروں دیکھن اڈنکے۔ ساڈا ایڈا بے کسے کٹیں پائیہیں سی دکھدا۔
سوہنا ایسراں دے ساری عمر کل پریری دی شریاں توں نہ بھیا۔ دریام بنیا ہویا ای ساراں دے
لوہے دا کی جے اوہ لہف نہیں سی سکدا، ٹیٹ سکدا سی۔ وہ صلح سلوک دی مٹھ ل گھڑیا سی
تے ہر کسے ناں پتا کے مکھدا، ہر ادا کے سوکھے ویلے پنڈیاں پنہی تیرہم ڈانگھو رہے ناں
کھنڈیاں۔ یاراں راپار سی تے دشمنان وارشمس، ساڈا دشمن تے ساڈا جن۔ وہ دیاں دشمنیاں
دی بھایاں سن۔ . . . . . سوداگر سنگھ بڑا کھرا، چلدا پندہ تے بوہت سارے بندیاں
والا بتمہ سی۔ . . . . . ددہرا، چھ پتر، بھتیجے، بھتیویں دی اوتھے ای تے ہور کئی
چھریار۔ پر دریام بیلے وچ آگے ہوئے دن دے وانگوں کلا سی۔ پوچھ سوں تے
بڑی سدا صفاک سائے پر فیر اک گھوڑی توں رتے کئی اکھدے نیں اک رن تپاڑ پئے،
تے اک دوجے دی رت دے تر پھائے ہو گئے۔ جمل وچ دشمنی دی دلائی آگے دے وانگ

دردی لے ، دردی رہی ۔

دھڑاتے دریا سنگھ داوی مارا نہیں س ۔ اندر سنگھ ، تو اب خاں لمہڑتے فوجا سنگھ اوہیے
یار سن ۔ سگوں فوجہ تے دریا م نے پگلاں ڈٹائیں مویاں سن تے دکھ سکھ وچ ادھناں لے
گھر کوئی رو نہیں سن سمجھے جانڈے ۔ تے جدوں بندہ آپ دی چنگا بھلا ہووے فوجہ
دا نگر داپا سے دے سونے دا بلیا ہو یا بندہ یار ہووے نے فیر بھلا کیوں دریا م سوداگر مہاں
دے تھلے لگ جانڈا ؟

تھے لکنا تے دوری گل ہونڈی لے سگوں دریا م جنا پڑوی جیونڈا رہیا ۔ اوس سدا سوداگر
ٹوں کت تھلیوں دی تنگیاں بر کم وچ تے سربان وچ ۔ دریا م کسے اوہے پیر ہی لگن
نہیں سن دتے ۔ تے اخیر جدوں سوداگر مہاں دیکھیا جے دریا م دربان نال ادھناں ترن مردائے
تے دہتھ نال تے فیر ادھناں اوہے تھڑے مار نے شروع کر دتے ۔ ایہہ ٹھیک لے تھڑے
مارنا بڑا نال واکم نہیں مہنا پر سوداگر کہہ دل جان آدمی سی ، اوہ تے لگ کے مارن والا سی ۔
تے دریا م قتل ہو گیا ۔ اوہوں مارن لئی پتہ نہیں کڈا ، ڈکڑا اکٹھ ہر دے گانے کتھوں کتھوں
کیہڑے کیہڑے بندے آئے ۔ ہون گے ؟ پر ایہہ گل تے ہر کوئی آکھدا جے اوہوں مارن
والے کئی بندے باہر دے وی ہون گے ۔ کتھے سوداگر مہاں توں دریا م مارن والا نہیں
سی ۔ دشمنناں اوہوں مارا الیساں بھی آدمی لاکھن ای کسے نہ لکھی ۔ پتر ادھناں جتھے دریا م
ٹوں دڈمیا ، اوہ تھلاں ڈیرے والے پن توں دوپیلیاں تھلے والے داسی ۔ بیاویں دریا م
دی لاش دے ٹوٹے راوی دے پانی نے نکالے پر کڈے تے بھی تہن چارہ لے ریتہ چوں دیا
دی مہک تے ادھارنگ ڈکھ ڈکھ مینڈا سی ۔ اوہوں کیہڑا پانی نکالیندا ؟

پکس ٹوں لے کے پٹھ دے ہور بندیاں نال جدوں فوجہ ہوری او تھے اٹھ دے سن تے
فوجا مساں ای اپنے اتھرو ڈک سکیا اوس لگ والا سر تے مونہہ اپنی موڈھے دی چادر وچ لکھایا
ہویا سی ۔ جوان ٹوں اتھرو دکھادن دی منہا سی ہندی لے ۔

اب پنے اتھرو ڈوگن دا چارہ پیا کروا سی بولیا۔
 ”بھین! ایہہ پہاڑ چڈی جیتی توں شریکاں دِچ کشتی ایس، سوانی بن کے
 نہیہ، دِبن کے، حوصلے نال، جرات نال، بہانہ وی نال.....
 دا اگورہ پچھے پادشاہ دیاں رکھاں تیرے پتریں توں، ایہہ دنوں دِچ جوان
 ہو جان گئے۔“

تے ہوو فوجا کج دی نہ اگوسیا۔ بس جھنڈے تے لکھی دے سراں اُتے ہتھ پھیرا
 رہا۔ جھنڈا اوووں یاراں دُریاں داتے لکھی چرنبہ دھیاں داسی۔ ایانے گم سم، سہے،
 ٹھٹھبرے ہوئے پئی روڈی ماں ول دیکھی جائدے۔ فوجا سگھ نے دوواں توں گھٹ کے
 اپنی پنج ورگی پڑی چھاتی نال آیا۔ اوہدیاں اکھاں ہن دو موٹے تے اتھرو نکلے
 تے ٹھانہ ڈگ کے اوہی کالی سنگنی داڑھی دِچ گواچ گئے۔

”اؤر پکیو! چلیے کسوہ تے!“ اوہی دا ج بھاری ہوئی جاڈی تے اوہ اپنے وگدے
 اتھرو سکون داما، چھیتی نال لکھی توں موڑے چارہ کے تے جھنڈے توں اسگل لہ کے
 باہر نکل گیا۔

اُج تے کہنس نے مونا۔ توں طلبے (طاسٹے) تے ہراں توں سلاں تے
 ایس طرں فوجا سگھ وریام دا کج دی نہیں سی لگدا۔ بس یارسن تے یاری دودھی دودھی
 گوہری ہونڈی تے بھرا بندی بن گئی۔ یاری تے بھائی چارہ کچھ تندر ہونڈی لے۔ سمجھئے
 تے بڑی پچی، نہ سمجھئے تے کج دی نہ۔ تے دنیا دِچ تے یاری کچھ تندر ای جا پئے۔
 جیوں کے توں یار گوہری سوڑ پی لے۔ پر جیوں وریام ہوو عرج دا بندہ سی اوس طرح
 ای فوجا دی ہوو طرح دا بندہ سی۔ وریام دے مگروں اوہی جیڑی پنڈ فوجے چک لئی سی اوہ
 تے سکیاں بھراواں پڑن دی کوئی کئی چکد لے تے اُج دی فوجا کلم کلاسی۔ نہ کوئی بھرا نہ جوان
 پتر اپتر ادھا ہے سی مکھن جیڑا جھنڈے دی عمر داسی۔ ایہے اوووں ہتھ دِچ ادن جوگا

نہیں سی تے دھی دیو لکھی دی ہانن تے فوجا بھئی مچی کلاسی۔ سیانے اگہ گئے نیں کٹے بندے
 دی واہی کہیہ؟ پر فوجا تے دیو سی دیو! اوہ جدہ تھوڑا سی۔ اوس اپنی واہی نال وریام دی واہی
 دی سانجھ لئی۔ اپنی پیل اوہ مگر دس واہوندا تے وریام کی پیلوں۔ اپنے بوبے تے بھہر ہووے
 یاں نہ ہووے وریام کے اوہ لویری بھقہ آوندا۔ اپنے مکھن دے مرتے اوس کدے
 ہمتہ وی نہیں پھیریا سی پر لکھی نوں سارا سارا دن موڈھے چکی پھروا۔ فوجا سارا دن کم کار وچ
 گھبراہندا پر ترکا میں ہر روز ان پانی کھا کے اوہ وریام کے جاندے۔ جھنڈے لکھی نوں پیار
 کردا۔ اوہناں نال بالال وانگ گلّاں کردا تے اوہناں نوں باتاں سناوندا تے اُٹھن لگا
 چنداں نوں اکھدا: ”بھین واگور وُسٹھ رکھے، پتر جوان ہو جان تے چار دن اسیں
 وی دُسیا دا مریج میلہ دیکھ لیئے۔“

”اُوئے بھائی سرور جی! مونہہ تے دڈیوں دی گل نہیں، پر سوئہہ گورو دی
 بڑا حوصلہ دیکھیا اے تیرا۔ نہیں تے کلا بندہ کیہ اکھ تے واہی کیہ اکھ؟“
 اندر سنگھ پالے ہتھوں بڑا چار ہویا بولی جان ڈیہا سی۔

”توں واہی دی گل کروا ایں۔ میں آکھاں کلے بندے توں تے دونہ
 گھراں دے مال ڈنگر توں پیٹھ دتھا ہی نہیں پایا جاٹا۔“
 نواب کھیس دی بٹل ہور گھٹ کے مارلی تے پرانہہ بیٹھے جھٹکے تے مکھن ول دیجھ
 کے بولیا:

”اوجر نو! اک بالو۔ کیہ اڈیکدے پئے او؟ ٹھنڈ تے تہاں وچ کڑی
 جانہی لے پئی؟“

نوجا سنگھ دا جیویں دھیاں ایدھر پلے گیا اپنے کھیس دی بٹل مواہری کر کے
 مکھن تے چڑھوگ، ”اٹھ اُوئے مکھنا! اک بال جوان! تیرے چاچے پالے ہتھوں پئے ٹھروں ٹھروں
 کرے نیں۔ کجھ چوں منچھٹی دی پوہی کدھ لے اک تے گ سکا سائوں!“
 مکھن مٹھ کے منچھٹی کدھن ٹر پیا۔
 نواب کھیس دی بٹل چوں سری کدھ کے کہن لگا:

”بھال میریو! پوہ لے پوہ! پالے من نہیں تے کدوں زور کرنا ایں؟
 تے ہور کیہ؟ سولان آنے گل کدوا لے لمبر۔“ اندر ہنگورا بھریا۔

مکھن گدھ چوں منچھٹی دیاں دو پولیاں کدھ ایایا۔ منچھٹی دیاں سوئیاں دے چار چار ٹوٹے کر کے
 اوہناں توں ہینڈ اُتے رکھ کے اوس تیلی لاوٹی۔ منچھٹی سگلی سی اک پل وچ چٹخ چٹخ کے چم پئی۔
 ”اٹھ کے چم سیک لے بھی بھرا اندر سیاں!“ فوجے اٹھ کے چم دے کول ہندیاں
 آکھیا۔ پر اندر سنگھ تے نواب لمبر پہلوں ای جھٹکے تے مکھن کول جانیٹھے، بیہڑے
 آگ دوالے بیٹھے سن۔

اوه پوہ دی اک ٹھنڈی ٹھار راستی ! حویلی وچ آگ دے چم دوالے ہنچ بندے پیٹے
 ہوئے سن ۔ پتہ نہیں پڑے بنیاں نوں پالا ایڈا کیوں گد لے ؟ فوجا ، اندر ، نواب تے لگدا
 جیویں آگ دے وچ ہی وچ جان گے ۔ مکھن دے کھیس دی جتکل کدوں دی پھل ہو گئی ہوں
 سی تے جھنڈا اُچلے پر واہ جیہا ہو کے بیٹھاسی جیویں آگدا ہووے ۔ میٹوں آگ دی آگ پر واہ
 نہیں ! جھنڈا کسے ستے سمندر وانگوں چپ سی ۔ اوه اُچ دی بڑا چپ چان رہے تے گھٹ
 گھٹاں کرتن والا جران سی ۔ پچھلے دو تین دھیاں توں اوں اپنا پیل پتہ تے واہی بھی داکم سانجھ
 لیا ہر باسی ۔ سگوں اوه کدے کدھار مکھن نال جو تڑدی نوادیندا تے کم کار وچ اوہرے نال
 ہتھ دی پوا دیندا لگدی واہے ۔ مکھن دے بجائے نے کاما بن کے کھٹے ورھے اوہناں
 دی کار کیتی سی ۔ اوه فوجا سنگھ داحمان داحمان تے لہ نہیں سن سکدے پر واہ اپنا کم وگھڑا
 چھڈ کے وی فوجا سنگھ ہوراں واسنوار دیندا ۔ اُچلے تے فوجا ابھے وی کھیریں میریں سی پہاڑ
 وا پہاڑ ۔ بس جرا اوہی وارھی جٹی ہو گئی ہوئی سی ۔ پتہ منڈے گبھرو ہوں تے اپنا کم کاج سانجھ
 لیندے نیں تے مکھن جھنڈے نے وی اپنا کم کار سانجھ لیا سی ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ فیرو دی کدے کدھار
 فوجا سنگھ اپنی موج نال کسے کم توں ہتھ پوا دیندا ، نہیں تے اوہوں چھٹی سی کتوں منڈے کھنڈے
 گبھرو ہوجان تے پڑھیاں نوں کم کار توں چھٹی لہرای جاندی ۔

جھنڈا سنگھ اُچلے تے ہتھال پیراں والا گبھرو سی پر غمی ہو راي طرح دہجران سی ۔ جھنڈے نوں
 واہی بھی تے ایدھر اوہرے ہو رکئی کم ہندے تے سرکھن دا دھیل دی دگارا ۔ تے اوہا
 یار اندہ وی تہا چڑا کوئی نہیں سی ۔ بس آجاکے مکھن ای اوہا یار سی ۔ اُچ دی مکھن تے اوه کھٹے ہی
 پلے تے جران ہوئے سن ۔ تے مکھن دا گھر نکلیاں ہوں توں ای جھنڈے نوں سدا اپنا ای گھر
 لگدا ۔ اوه جران دی ساہ ستیا دالاسی پر پاؤ دے قتل دا دکھ اوہوں مکھن وانگوں اندہ و اندر
 ای کھائی جاندی سی ۔ خودے ایس ای پاروں اوہ بڑا چپ تے گم گم رہندا ۔ منڈیاں کھنڈیاں والے
 شونق دوڑ بچ ، میلہ ٹیلہ ، ہلاکلا ، خراب پی کے اکھاں تے پگ سٹ کے آگڑا اوکڑ کے

گھرنا تے ہر ایجھے کم نہ ای اوس یکتے تے نہ ای اوہا دل مندا۔ اوہ سد ایل وچ باپو دے قتل دا بدلہ
لیں دامتھا پکا وندار ہندا۔ اوہنوں اڈیک سی، چنگیں دتاں دی! تے اوہ دل ای دل وچ لکھے
پہر و عداں کردار ہندا:

”سچھی رکار! کدی ساڈے دی دن پھیر!“

یاں اوہ اپنی بے بے کول بہہ کے رات لے منیریاں وچ ویکھدا پچھا:

”بے بے! کدے ساڈے دن وی پھرن گے؟“

تے ادھی بے بے پھرن ویام نے قتل توں نے کے بہن دی جاچ ای بھل گئی ہوئی سی لیکن
دل ویکھ لے ہوئی جیہی اکھدی:

”وے جھنڈا! تیرا دیر جوان ہو جائے تے ساڈے دن پھر جان گے۔“

تے جھنڈے نے نکھی نوں انج پالیا جیویں پالن ماحی ہوندا لے۔ کم نہ کار نے گھٹا کھان پین بہتا ای
گھٹا۔ نکھی جوان دی دتاں وچ ہو گیا۔ کھٹے کھٹے ہڈ پیر، پورا قد، جھج وانگوں چوڑی چھاتی، بامی
آٹھاں، لوکا اکھ دے اوہ اکھا ای مریم سنگھ لکھا۔ اوہن جیویں نکھی وانگرے والا پتھر چک لیہ تے
جیویں چار چوڑے ساسے باہرے وچ اپنے گھبر دہن دا اعلان کردتا۔ اوہن جھنڈا دل ای
اول وچ نہال سی تے ائمہ فائدہ ای کہندا:

”ہن ساڈے دن پھر گئے نیں، آہو پھر گئے نیں۔ ہن باپو دا بدلہ لے کے پنڈ

وچ آگے کیہ پھراں گے۔“

اہیہ سوچ کے ادھے ڈولیاں دیں مچیاں پھوکن لگ پٹیاں۔ اوہی دھون اکر گئی تے اوہ ساسے
سریر دے پٹھے وصول وانگ کتے گئے۔ اوہیاں تھڑاں وچ وگدا تھتا لہو ”بدلہ، بدلہ“ گوکن
لگ پیا تے ادھے موشوں نکلیا:

”واگور دی مہرے۔ لال گے۔“

آگ دواں چوڑہ بنیاں حیران ہو کے جھنڈے دل وکیہا۔ قہار سنگھ ادھے اندر نوں جانا اسی

آکھن گے :

” اہو مہرے واگورو دی تے بدلو دی لں گے ۔ پر کھی کتھے ؟

” لکھی ؟ جہڑا جیویں اپنی تیندر تے سُفنے تر جاگیا ” گھر ہو دے گا

تے اوس ویلے لکھی تے جنڈاں اپنے پسار وچ بھڑوٹے دے کور کوڑے تیل
دے دیوے دی نمتی نمتی نوچ ، آمنے سانے بت بے کھوت سن ۔

جنڈاں تیں کے ڈانگ وانگوں سدھی کھوتی سی ۔ اوہا لک وڈھے بھڑوٹے دے مونہ

فل تے مونہ لکھی فل سی ، اوہا لک ۔ ” ان جہ اذن وچ جھریاں نال بھر گیا سی تے اوہی

میلی خاکی کھدر دی پادریوں اوہدے کچھیاں وچ اہر جاکدے وال سارے چاندی دے

گارے ، تے دیوے دی نوچ لشکدے : ” دن دہرے چہرے تے اکا نوں شان ،

تے اوہیاں سوہنیاں ، سدا مہراں ، تے رون والیاں سا اتھرواں نال بھریاں رہندیاں

اکھاں سگیاں تے چمک رہیاں سن ۔ اوس بت بے کھوتے لکھی دی دھون نرم ہتھاں وچ پھر کے

ہتھاں کر کے اوہا متھاپچیا تے بڑی مضبوط پرٹھری بونی واج وچ آگیا :

” لکھی اچ توں آہنے وچوں دھکا سوہ کوئی بوت نہیں ، کچھ نال پورا کھجور جان ایں

میری گل دھیان نال سن تے پلے بھٹے ”

جنڈاں ساہ لے کے ساہنے کھوتے لکھی ول دیکھا ، جہدے منٹھے تے مڑھکے ریاں نکلیاں

نکیں کنیاں شکدیاں تھریں اونیاں ۔ اوہیاں گھاں پُریاں گھٹیاں سن غورے پتی بے بے توں

اک نوں روپ وچ دیکھ کے ۔ پسار وچ بڑی چپ سی ۔ دیوے دی ماڑی جیہی نمتی جیہی لو توں

وڈے پسار دا ہلیرا گڈا گڈا سی ۔ جنڈاں اک وار اپنے دو ٹہیں پاسے دیکھا ۔ جیویں اپنے کول

کھوتی کسے تھریں نہ آون والی ، حتیٰ توں دیکھدی ہو دے ۔ ساہنے کھوتی دی واج لکھی توں

بڑی ہی دوروں آوندی لکھی پر اوہ واج لکھی دے چادر فیرے سی تے اوہدے سریر دا لوں توں

اوس واج توں سُندا پیا سی ۔

چند دن کہیں ڈیسی سی :

”پہلی گل ایسہ پتے بچھ لے بھائی دیر سرور لکھا سنگھ جی ! بھرا فوجا ہنگہ دی گت (مرزت)
دی راکھی کریں انجی، جیوس نوئے بھائیہ دی پک دی ..... کسے مدان
وچ اوسدی کٹھن لگن دیوں ..... اوس تہاڈے تال جو کیتا تے تے جتنا
کیتا تے، اتنا ڈاکوئی ستکا چا پالما وی ہوندا تے نہ کر سکدا۔“

چند دن بھڑولے دی بھتی کھوں کے اندر بہتہ پایا تے اک پوٹلی جیہی جیہدے وچ یڑے دی کوئی شے
رہی لکھی، لکھی سی۔ دیوے ول توں کول کسے اوس پوٹلی توں درجیاں دا پیا گٹا جھاڑیا۔ اومہنوں
کھول کے اک پڑی کیسری جیسے رنگ دی پک لکھی سی۔ اوسنوں جھاڑ کے اکھاں تال دیا فیر چمیا تے اوہ
پک جیہدا رہے تے ہرک اپنی چمک چمک گیا لکھا سی۔ لکھی نے سرتوں اوہی پک لاو کے چند دن
وہدے برتے لوسیٹ دتی۔ چند دن فیر بھڑولے وچ بہتہ پایا تے ایہہ اودھ مرستہ مار کے رک
چھوی باہر لکھی۔ چھوی دی ڈانگ چھری مٹی تے گردے نال بھری تھوڑی سی بڑی بھری گھر کالی
اکہ سی تے چھوی دا پھل جھنگل نال بھریا ہویا سی۔ چند دن بڑے پریم نال پنے سردی چادر نال چھوی دی
انگ تے پھل توں گٹا تے گردا بھائی صاف کیتا تے لکھی توں پھر اوتی۔
تے چند دن کہیں لکھی :

”ایہہ پک تے چھوی تیرے بھائیہ دی لے۔ آج توں ایہناں دو ٹہاں شعیواں
دا وارٹاں ہیں ..... آج توں توں ایہناں راہواں آتے ٹرناں ایہناں آتے
اوہ ٹرنا۔ ..... اومہیاں یاریاں تے ڈھٹیاں نجاوون دا قول اک مرو۔ جمان
تے اپنے چو دے پتر دانگ توں مینوں دینا ہیں۔“

چند دن گھڑی گھرک لکھی، فیر ملی :

”ایہہ چھوی تے پک تیرے بھائیہ دی آن سی، تیرے تیری آن لے۔ ایہہ توں جیونہی جاگدی
رکھیں۔ ایہہ جیونہی اوہ ہی رہندا لے جیہدی آن جیونہی ہوجے۔“

جنداں لکھی ہے ہونٹ پر ہو گئی۔ اپنے سرتوں چلا رہا ہے لکھی ٹوں اکھن لگی :

”وے ! اپنا ہتھ میرے سرتے رکھ کے میوؤں قول ہے !“

لکھی اپنا ہتھ ماں دے سرتے رکھ کے ادھنوں قول دتا۔ جنداں پھیر کھن لگی :

”تے نالے ابھ دی سن لے۔ جدوں تیک سو دگر دے دایا دے کنڈھے اُسے

اوس ای تھاں تے اوٹاں ای ٹھوٹہ ڈھلھیا، میٹوں چین نہیں آواتے ج توں

مگروں چھ دن سو دگر چوٹا رہیا، اوہناں قتاں دا ہمار تیرے اُتے ہو دے گم۔“

لکھی دیاں ڈاڈاں نکل جاندیاں پرادہ ماں دے سامنے آکر کے کھلوتا رہیا۔ پسار

دے اندر چپ کر کے آمنے سامنے کھلوتے ماں پست اک دُوبے دیاں نظریں وچ نظریں

پا کے خیری وار وکھیا تے جنداں لکھی ٹوں او تھے کھوتیاں چھڈا سر و ہرے وچ نکل گئی۔

تیری میری اک چٹائی
تینوں تاپ چڑھے میں ہونگاں

دیپو بھانڈے مانچ کے چڑھنا چلنا صاف کیتا تے دیپڑے وچ بوکر پھیرن ڈیہی سی
جسوں لکھی دیپڑے ڈریاں کھنگھورا ماریا۔ دیپو بوکر چھڑ کے دیپڑے دھپ وچ منجی
ڈاہ دتی ۔

”توں بہہ ہا لکھی! میری تھوڑی بوکر پھیرن والی رہ گئی اے۔“ دیپو کہن لگی ۔

”چاچی کھٹے اے؟“ لکھی کھوتے کھوتے بچھیا ۔

”بے بے حیل گئی اے گھر ہے لین۔ پر توں بہہ تے جا اڑیا۔“ دیپو بوکر چھڑی کھوتی
سی تے لکھی ابے دی کھوتا سی ۔

”نہیں چلنا آں! لکھی پچھا نہہ توں مڑیا ۔

دیپو نے مگر دل اوہے کھیس داپہ پھڑ کے اوہوں کھلایا۔ فرادہ ہوں دھکا دے کے
منجی اُسے بھاڑتا

”تیرے پیراں توں بلیاں بڑھیاں نہیں؟“

”اوه کیوں؟ نکلی چکیا۔“

”ہئے آیا اس تے ہئے ٹرچیا سیں! تیرا کر کے تے میں بُرودی چھڈ دئی تے
اوه وچ: ”دیو ذرا دوسے نال بولی۔“

”میں تینوں کدوں بوکر چھٹن لئی آکھ سی؟“ نکلی نے صفائی دتی۔
”تے غیر موغہ وٹ کے کیوں ٹرچیا سیں! دیو نکلی فل دیکھ کے کہن گئی:
”پرہن توں داسے والا پھر ٹیک لیا لے۔ ہن توں کدور دزیاں نال
گل کرنا ایں؟“

”نکو ہور سن لو!“ نکلی ساں ای آکھ تے چپ کر کے دُور بکے مور پاسے
دیکھن لگ پیا۔

”راتیں توں رکھے سیں؟“ دیو سدا سوال جڑوتا۔
”راتیں تے میں ایتھے ای ساں!“ نکلی دیری ناں بھوٹھا ماریا۔
”وے توں ایتھے ہندوں تے تینوں بھانکھن تے جھٹھ۔۔۔ پند وچ
کیوں بعدے پھر دے ادھی راتیں!“ دیو اپنی گل داڑ نکلی تے دیکھ کے اگوں
پچکیا: ”چھی دس توں رات رکھتے سیں تے ایہ صرکیوں نہیں آیا؟“
”ایہ صر! کدھر؟“

”ساڈے دل سمجھ کدھر؟“

”آپ ای تے آکھدی ایں میں رات پند ہے نہیں ساں، آپ ہی پچھدی
ایں میں آیا کیوں نہیں!“ نکلی ہنس کے کہیا:

”شدینے! جے میں پند جوند تے ایہ صر آؤندا؟“
”فیر توں رکھتے سیں؟“

”جہوں پتیر بکھل جیونڈے ہوں فیر دھیاں دھیا نیاں لوں بدلہ لین دی نوڑ
نہیں پٹندی“

لکھی جیہڑا پتھر سہیا بیٹھا سی۔ بالوں دا انگ فوجے دے گل لگ کے بھس پیا۔
”خیر اوئے پتھر! بدلہ جو رلاں گے، سو تھہ گور و دی! اودہ ویلا آن دکھکا
اے“ فوجے دیری نال آکھیا۔

قبرداں اڈیکوئیاں بیوں پتران ٹوں ماواں

راگ پیرات ٹپ گئی سی پر فوجے دی توں وچ ابجے دی چارے بندے دھوئیں دوالے ہر
جوڑی دیٹھے سن۔ انج لگدا اوواگ نہیں سیک رہے سن۔ جیوندے کوئیاں دی وچ اوہناں نے
سوہنے چہرے بٹے ڈراونے جیسے لگدے۔ اوہ ہرنال سر جوڑی کوئی ٹپے پردے دی گل
پٹے کردے چلے سن۔ کہے کہے فوجے دے کنگن لاکے منٹے دے کنگورے نال
رات وی چپ دے جتے اُتے تریڑ جیہی پے جاندی۔ فوجا سنگھ کنگورا مار کے سنگھ سمات کیتا
تے بنی جیہی پر چھرتے لیک درگی وچ لکھی دل موہہ کہے کہن لگا :

”کیوں پتر لکھیاں ! توں کیہ آگھدا ایں ؟“

”میں کیہ آگھاں چاچا ! تیں سارے آپ سیانے او ؟“ لکھی پتر لکھی دی منکھی نال کوئے
پھول کے کہن لگا۔

”دے فیر دی پتر ! توں اپنی صلاح تے دس ! فوجے فیر پتھیا۔“

”بوتھیاں صلاحوں دا کیہ قیدہ ؟ میں تے راگوں جالدا آں ! لکھی کیا۔“

”تیس ساسے جے پھاپے گنتوں ڈروے لوتے پٹھل اگانہ پچا نہہ مہوہو
 گجہ دیہاڑے۔ میں اپنی کھیڈ دکھایاں ایہناں توں تے مگروں میں جے پھٹے دی
 لگ گیا تے مگر میرے کپڑے بال رونے میں؟ اک بندے داکیر ہوندا لے؟ سمجھ
 چھڈیا جے لکھی جیا ای نہیں۔“

گل نکھی، ہوں بوہتی وڈھی سی۔ جٹ ہر گل سن سکدا لے، تھوہڑی تے ڈر د مینہ
 شہیں؟ مکھن بھرک پیا۔

”اوئے بھائی ویر! ساڈے کپڑے بال ایانے رونے میں مگروں۔ جٹ
 ایہہ تیرا دکھ لے اونا ای ساڈا لے۔ پرہ جہائی گلاں کرن داکیر لے؟ ایہیں
 تیئوں مدان وچ بترکے دکھال گے۔“
 ”چھڈ مکھنا! نکھی ایجے بے سمجھ لے! بال؟ جھنڈا مکھن توں ٹھنڈا کردیاں آکھن گا۔
 ”اوئے کیہ باتاں پاونایں مکھنا! ایہہ کیہڑی آکھن والی گل اے جہاں! اوہ نکھی
 دا باپو دی تے میا بھرا دی جہاں اوہے مگروں میں وے توں دھکے دے دے
 کے گذاریا لے اوہ میں ای جانتا آں۔۔۔۔۔ اوئے میں کوئی جیوندا پھرواں؟
 ..... اوئے میں تے اودن ای مر گیا ساں جڈن ہیا م وڈھیا گیا سی۔“

فوجا سٹک بلیا۔

”نکھی مودکھ لے چاچا!“

جھنڈے فیر نکھی دی صفائی دتی۔

”نہیں نکھی بے سمجھ نہیں، مودکھ نہیں، نہ میں اوہ بال لے۔۔۔۔۔

تے گل دی جیہڑی کردا لے مولان آنے ٹھیک لے۔“

فوجا سٹک تلی چہی سوئی نال سوندے جانمے کولیاں توں چھیڑا، پھولدا تے گجہ سوچدا
 آکھن لگا: ”نکھی پھرا! سچ پکے سو مٹھا ہو۔“

”فیر سو دگرے نال کدوں بھل ست کر یے؟“ مکھن پُچھیا۔

”جدوں کتے موقعہ لگ جائے، چک لٹو سُو دودھ دے گلاس وانگوں۔۔۔۔“

لاش کتے گواچ جائے تے چنگا لے بوہتا۔ جان نیڑیوں ہی چھٹ جائیگی؟ فوجا سنگھ
جیویں گل مکھاوٹی۔

”ڈیرے دلے میلے تے نہ ٹنگر جائے سُو؟“ جھنڈے پُچھیا۔

”ڈیرے والا میلہ تے ایسے دُور لے جاناو؟ فوجا بویا۔“ کم جتنی چھیتی مکھے

اونا ای چنگا بھڑا لے۔

”چنگا بھائی!“ مکھن جیویں فوجا سنگھ دی پوری گل سمجھ کے بویا۔

”پر سارا کم سوچ وچار نال کریا جے، مٹنڈ پے توں دلایا جے؟“

”وہے آکھیا تے نکھی دی مانیہ پھڑ کے گھر توں ٹر پیا۔“

جھنڈا تے مکھن دوٹویں روف مال ڈنگر کول حویلی سولہ دے جھنڈے سن۔

۴ چتاوے تیری چانسی
تدیاوے تیری لو

اپنے چاچے فوجے نوں گھر چھڈ کے جدوں نکلی اپنے ویہڑے وریا۔ رات اڈھوں
وہی شپ گئی ہوئی سی۔ ویہڑے والا بولدا اہی بے گھر آون تیک کھلا ہی رہندا۔ پسار دا بولدا
وہی ہویا ہی سی۔ اوس نہولی جیہی بولے نوں دھکا دتا۔ چرہ چراوندا بولدا کھل گیا۔
” نکلی اے؟“ اویہی بے بے پھکیا۔
” آہو! بے بے!“

سارے پسار وچ کوڑے تیل دے دیوے دی ننھی ننھی لوکھری ہوئی سی۔ پسار دی لیہڑے
والی کندھ نال نکھی دی مٹی وچھی ہوئی سی۔ چڑھدے بنے بھڑولیاں اگے دو چہرے ڈٹھے ہوئے
سی۔ اڈھی کٹی ہوئی پوٹی چرے دے تنکے تے چڑھی ہوئی موٹی ٹھکی ٹھکی تلی پٹی لکدی سی۔ کدلی
پلٹو پھکیاں نال بھریا ہویا لکدا سی تے دو جا چرہ خا خالم خالی پیا، تنکلا دیہلاتے کول پیا چھکو

دی پھنپیاں نال بھریا سی۔ گلداسی اوس چرخے والی نے جیوں دا چرخہ داہیا اک نہ دی نہ کتھی سی
 "ایہہ چرخا کدھا لے بے بے؟ لکھی خالی چہ نہ دی مابل توں چھیڑیاں پھپھیا۔"

"پتی وپو نا! ہور کدھا؟ جنڈاں پریوں پونیاں نے کے آذری ہوں۔" تاہاں
 وچاری میرے کتے ہوں راگر کے گل دیندی لے پتی توں "جنڈاں توں فیر جیوں یاد گیا
 کہن لگی: "وے کا کا! دودھ تے ویسے نال پی لیا کر آن کے۔ پیا پیا ٹھنڈا ٹھنڈا ہو گیا ہوں
 ایں۔ پر بے توں آکھیں تے میں تینوں تیا کر دیاں؟
 "اگ ہے وے؟ ایں ویلے: "لکھی پھپھیا۔"

"لے بھئی سوار جی! چرے دی آگ باں گیں بنا کو چر گدے؟ جنڈاں دودھ دی کاڑھنی
 سے کے روٹی ول ٹہری۔"

"وپیو بگھنے لے بے بے، کتے دسی نہیں؟"

"وپیو؟ جنڈاں ٹریاں جانیاں کتھی وں دیکھ کے کہیا: "اڑیا کتے ایسے ای سی؟"

لکھی چار چو فیرے جھاتی مادی۔ پسارے نال دیاں دوٹھاں کوٹھڑیاں وچ ہنیر کھپ سی۔

"کدھرے باہر کل گئی ہووے گی؟" لکھی سوچیا تے جیوں اپنے آپ توں آکھیا تے

بے خیالی نال اپنی منہی تے بہہ گیا، پر فیرانی تر بک کے اٹھ کھڑا جیوں اوہ کے دنگھارن دے

چوڑیاں نال بھرے ہوئے ٹوکے اُتے بہہ گیا ہووے تے اوہ بے غتے کے ساریاں چوڑیاں

مٹ گئیاں ہوں۔ اوس بستر توں رشتاں پرانہ کچھ، شعلے گھٹو گھٹو ہوئی دیو پٹی سی۔ اوہ

بھڑک کے چال مار کے منجھی توں اتری، میردی چاند سواہری کردیاں مجھوٹو موٹو ٹھنک کے

بولی:

"وے آلیا! توں تے میری مچھای کڈ دتی لے"

"توں میرے بچے وچ کیہ لہدی سیں ہی؟" لکھی نوشی جیہی نال پر رعب نال آگیا۔

"چاچی کہندی سی، ادھی رات ہو گئی لے۔ لکھی توں لہہ کے لیا"

”مانہہ“

”پھڑنے! نہیں تے میں اُتے روڑہ دیوں گا۔“ لکھی دودھ دا گلاس ادا دے بہ
دے اُتے کر کے ڈراوا دتا۔

”روڑہ دے پنا شک (بے شک) دیو کدوں دُن والی سی۔
”پہلے میری دھی“۔ جنڈاں سفاشل کیتی۔

”لیا اُراں“ دیو گلاس پھڑلایا۔ فیر ہس کے اوس جنڈاں دل دیکھ کے آکھیا:
”لے تائی! تیرے آکھے پی مینی آں نہیں تے لکھی تے بھاویں میرے اُتے پوری
کار دھنی سووی کر دینا، میں کوئی مٹن لگی ساں؟“

لکھی نے دودھ پی کے ڈکار مارا۔ برتنوں پگ لہ کے منجی دے پاوے تے مٹک وٹی۔ بگل والا کھیس
لہ کے اوس گورسٹ وٹا تے جتے وچ وڑ گیا۔

”ساوَن نگا ایں سچہ!“ جنڈاں پچھیا۔
”اہو بے بے!“ لکھی جتے چوں موقعہ کدھ کے پچھیا:
”کیہ گل لے؟“

”کلمہ نہیں پچھا! میری دھی کت لے تے ایہنوں گھر چھڑاویں!“ جنڈاں کہیا۔
”ہتھ جانا ایں دیو نے؟“ لکھی اکتھن دی تیاری کر دیاں جھڈ لہ دتا۔

”اچھے نہیں!“ دیو ہلی

”جدوں جانا ہووی مینوں جگائیں“

تے چرخیاں دی گھوگر وچ ادھ پتہ نہیں کدوں سوں گیا۔
جدوں رات دی کار تے سفیدی چڑھن لگ پئی۔ کتھن والیاں نے چرنے

چھڈ وئے۔

”اچ تے اساں بھوڑے والیاں وانگوں کیتا لے تائی!“ دیو اٹھ دیاں چہنہ کھڑا کر کے کیا

”ابو پتر“

”چنگ تائی ! میں چل دی ہاں مہن : دیو چلیاں والا چکو پتر کے چادر سواہری کر کے
مار دیاں ہو یا کہیا۔“

”کھلو جا دھئے : میں نکھی ٹوں جگا ونڈی آں۔ ایس ویٹے کلیاں نہیں جانا !“
”ناں تائی ! راتیں چرکا ستا لے۔ نالے اکٹوں دن دی چڑھا لے پیا۔ مہن
کا ہڈوڑ لے ہ
”ناں دھئے ناں“

تے جنٹل نکھی ٹوں جگا وٹا۔ جیہڑا بڑی گہری مسخی نیند ستا ہو یا سی۔ نکھی پگ
کے بگل ماری کھیس دی، بھر لے دے نال پیا گھوٹ پھڑپاتے آکھن لگا :
”چل کر کیے۔“

”ایویں تینوں بے آرام کیتا تائی نہیے“ مگر مگر ٹریاں جاندیاں دیو کہیا۔
”میں کاہا بے آرام ہو یاں ؟“
”ہچھا جا کے نیند پوری کروں“
”ہچھا“ نکھی اباسی لے کے بولیا۔
”مے کل توں جوبلی چوں گھر جڑا نوکھتے آجایا کر“ اپنے بوہے وڑدی دیو کہن لگی۔
”اوہ کیوں ؟ نکھی ٹوں سچی سچی سمجھ دآئی۔“
”تائی وچاری گھر کئی جو ہونڈی اسے“
دیو آگھ کے اندر جاوڑی تے نکھی پلاہنگاں ماردا پچھا نہہ پریت ٹیا۔

جنگنی اوہدے مونہوں پہ بھجے
جیہٹوں سٹ عشق دی لگے

★

جھنڈے تے مکھن گھوٹیاں کس لہیاں - مہندا عیسائی ڈنگراں نوں کما دتر گتر کے
پاون ڈیہا سی - لکھی ڈاچی والی کھری دی کندھ تے بہہ کے دھپ سیکھا گتا چھوپی جاب
لگا ہویا سی -

”لکھی! ڈنگراں نوں پتھہ دھتھہ دھیان نال پاویں تے کرکاء نوں مچھاں
ویاں دھاراں دی کھڑ لویں آپ - سھانوں خورے کھ کوہا ہوجاویں“ - جھنڈے
لکھی نوں کہیا -

”قہاں کدھر نوں چڑھیاں میں“ لکھی پھینوں نہ رہ سکیا -
”جرا شہر تیک“ - مکھن ہس کے اگھیا -

”شہر؟“

”شہر تے فیر پانہہ اک پتھہ“ - جھنڈے جواب دتا -
”کھیر نال؟“

”آہو! شہر کمرے تے پراخہر اک گھوڑی دی دس پٹی اسے۔ اسیں خندے حرکالیں
پر تے آئیے تے خورے نہ آئیے“ جھنڈے ادا زاری مل آگیا: ”پر توں کیہ پئس
وا توں تقشیش پیا کروا اس؟“

”کوئی سوٹا سا تے ہتھ دچ نئے جایا کروا کیہ خالی ہتھیں ٹر پیندے اد ہتھ
جی کرے“ لکھی اوہناں توں مت دے کے خوش ہويا۔ ایہو جیہی مت ادہ دیے
لکھیے لکھی توں دیندے ہونڈے سن۔

”جیہڑا بولے اوہو ای بولہا کھولے، بجائی سردار جی“ ممکن ہس کے کہیا۔
”اٹھ کے کھم چل کپان تے پرچی پھڑا دے“

لکھی اٹھ کے کھم چل کپان ممکن توں تے برچی جھنڈے توں پھڑا دتی۔ جھنڈے برچی
سے پیچ کھول کے پھل ڈب وچ دے دیا۔ پھال مار کے گھوڑی تے چڑھیا تے لکھی
توں کہن لگا:

”جے اسیں راتیں نہ پرتے تے مال ڈنگر کول جیلی وچ سول رہویں“
”ہچھا“ لکھی کہیا تے جھنڈے ممکن دے جان مگروں لو کے آگے پئے کما
جوں چن کے اک گٹا کٹھیا تے چرچن لگ پیا۔
”اوتے مستدیا! چاچا کتھے اے؟“

”وڈھے سردار ہوئی“۔ مھندے اکوں دند کٹھے“ اوہیلے ول گئے ہیں سرکار“
”ہچھا“ پرفیر لکھی توں جیویں کوئی گل یاد آگئی۔ کہن لگا: ”اوتے بلداں

آگے دی گٹھ پایا ای کہ سویر دا گلیاں ہی چوپی جان ڈیہا اس؟“
”بلداں لئی تے سرکار! ایجے کھوہ توں میں ہرا لیا دانا اس“ مھندے فیر دند کٹھے۔
”اوتے کہوں لیا دانا ای ہرا؟ اوتں تے روٹی دیا ہو گیا اے۔ ایہ تیرے کچھ لگے
کھان گے نہ تے وگن گے کیوں؟ چاچا آگیا تے چاڑھے گاتینوں سوہڑ پترا!

توں چوپی جا گئے۔“

لکھی دی جھاڑ کھا کے یاں خورے مٹندے یاں اگھیاں اگے فوجا سنگھ دی مکھل اگئی۔ سردار فوجا سنگھ
نھتے دا بیڑا سی تے اُنج وی اوہ گھڑی وچ بھڑک وٹھویں پار ہو جاتا۔ تے بلداں وچ تے
اوہی جان سی۔

”وگن والے ڈنگراں توں سب توں ودھ سیوا دینی چاہیدی لے“ اوہ اگھیا کرد۔
مھندا داتری کھیس پھڑکے اگواری اٹھ بھجیا تے لکھی اوہی چھوہل تے ہس پیا۔
”بٹے اوئے تیریاں پھرتیاں“

تے لکھی کما دچوں اک ہو رگتا چھل کے چوہن لگ پیا۔

”وے لکھی! تینوں گئے چوہن توں سوا ہو ر کوئی کم نہیں اڈیا“ دیوہ لکھی دے
کول اکھوتی سی۔ چھیٹ دے سنگھن کڑتے اُتے کاسنی جیتی لئی بڑی پھدی پئی سی۔
رب نے دیوہ توں دیہلیاں بہہ کے بنایا لگدا سی۔ اوہیاں موٹیاں اگھیاں شکر دے شربت
دے رنگ دیاں سن۔ اوہا جھرا دھپ وچ پے چکدے پتل دے تھال دا لگوں چکدا تے
اوہر سہ جرن دی چانلی لوہن بن کے بیڑیاں چوں پئی ڈھکاں مار دی سی۔ اُنج تے روپ جانی دی
اک بہار ہونہی لے پر دیوہ نے اوہ بہار سدائی قید کر لئی لگدی۔ دیا وچ ہو ر دی لکھاں سوہلیاں
گڑیاں ہون گیاں پر دیوہ وچ کوئی شے ودھ سی ہرک نالوں۔ لکھی اوہوں نظر بھر کے دیکھیا
تے گت دور ساسے سٹے وٹا۔ کھیس نال ہتھ پونجھ کے ہس پیا۔
”چڑیل“

”وے میں چڑیل آں؟“

”تے ہمد کیہ“ لکھی پیراں توں سرتائیں دیوہوں دیکھ کے بویا:

”مکھیتے نقشہ تے ساما اوہی لے پر پیر چھتے نہیں“

”تیرے جو پیر چھتے نیں۔“ دیوہ اگوں اگھیا۔ ”نالے سروی پھٹا لے“

”سرای پٹھا لے۔ پر میں تیرے وانگ لوکاں دے کیجے تے نہیں کڑھدا
پھردا؟“

”جولا ہے دیاں مشکیاں مل بھین نال اسب ویلے رہن دیاں کھڑستیاں
نیں؟“ دیو پو کہیا۔
”میں ویبہ رہناں؟“

”تے ہو کہیہ؟ نہ کم نہ کار! چنگا کھا پھٹیا تے متا بل چھٹیا“ دیو ڈھا کاں
تے ہتھ رکھی کھوتی تصویر لگدی سی۔

”ایہہ توں اپنی گل کرنی ایں۔ میں تے دن وچ سو کم سوانا آں“
”بٹلے! کوئی لیکھا لے“

”میں نہ ہوندا تے تینوں گھر چھڑن ہی کوئی نہ جانتا“

”دے جا! رات دو پیرا گانہہ کہے آیں تے ہن مہنا دی مار لیا ای؟
گل لوں لستی وانگ دھالینا تے تیرا کم لے۔ اچھے ماسی اگھدی لے، میرا
لکھی تے گلاں لے گاں بے جہان“

”بے جہان تے میں نہیں بھاویں! ہر تیرے وانگوں منن والے دے کتاں دے
کیڑے دی نہیں کڑھدا“ لکھی ہس کے آکھیا

”ستے میں کتاں دے کیڑے کڑھتی آں؟ دیو پو ہس کے غھٹے نال کہن لگی۔
”تے ہمد نا؟“

”جا فیرا لیا! تیرے نال گل ای نہیں کریا کرنی“ دیو لکھی لکھی۔

”ایہہ گل تینوں وارا نہیں کھاتی“

”اوہ کیوں؟“

”کڑیاں چٹا پر ڈھڈھ بھر کے گلاں نہ کرہن اوہناں دا کھاہل، جہم نہیں ہوندا“ لکھی

ہس کے کہیں لگا: "اٹوں تیریاں تے گنن وی سُنن والا میرے سوا کوں نہیں! اوچا۔ یہ دے دیو
 دے دے کرن دی تھاں کھڑ کھڑا کے ہس پئی۔ اوہ دے موتیاں ورگے سوئے چٹے نہ چکے
 "یرا چلاک ہو گیا ایں بکھی! کیہا موموں ٹھگلیں دے ریاں گلاں کرن لگ پیاں!"
 "موموں ٹھگنی تے جناں سی" لکھی جواب دتا۔

"بھیا بیڈاٹ سہی؟"

"حق لے" لکھی اپنا نعرو ماریا۔

تے ادو دونوں ہس پئے۔ اوہناں دے ہسن ناں آباد حیل ہوا آباد تے سوہنی گن لگ پئی۔ بکھی
 کما دیاں بھریاں کھول کے وچوں چنگے چنگے گئے کدوے۔ جہل کے مٹھی تے رکھ دتے تے دیو
 رُں کہیں لگا:

"گھر تے جائیں"

"بھیا! پر میں تے گھروں منھٹی لین آئی سہ"

فرجیوں کوئی بھلی ہونڈ گل یاد آگئی بروے بیکھن لگی:

"بھاؤ جھنڈا تے مکن آج کدوے گئے نیں؟"

"لٹی ماہ تے" لکھی بات دا منکر بنایا۔

"کیہے اڈایا؟"

"شہروں پرانہ مالک اک پنڈ دتی والے" لکھی کہیں لگا۔

"کیہے لین؟" دیو پوچھیا

"تیرے لئی ور لیتیں۔"

منڈا روپی دی لگرتوں کالا

باپو نوں پسند آ گیا

لکھی ٹھٹھی کہتا۔

بہرہ دوسرے تھیں گڑھی گڑھے دی پچھلے والے سارے رنگ کو واری اُڑتے۔ وہیں
 موندی شہرتی کھنکھیں جوئیوں ڈنڈال ہو کر گھل گئیں۔ اود پتھر ثابت ملی اک تک کھنکھی دل دیکھی نامی۔
 پہلوں سے کھنکھتے جیسا ہوا ہوا پھر اود سے اندر دی ڈرتے خوف دی اک لہر لگ گئی۔ خوف
 دی لہر چھڑی نکلے ہونڈیاں۔ سیالیاں۔ آتے گرمیاں دیاں شکر دو پہراں وچ مڑھیاں
 واسے پچھلے کھوہ کول دی شلکھن لگیاں دیر سے جھٹکے چوں دی لنگھ باندی ہونڈی سی۔
 سارے سریر نوں ہلا دیندی ہونڈی سی۔

دیوے دے سارے کوریاں گزیاں ونگ نہ تے جتنی وچ موند لکایا
 نہ اود ودا دے دی شہرتی جیساں لال سوہی ہوا۔ اود تے بس اک گڑھی سہی کورتی داک
 لکھی دل دیکھی سی۔ اوہاں اکھاپ پان دے ہڑے ہڑے سنے ہار لکھ پٹے۔ اود چپ چاپ
 پچھ نہ توں تھی۔ لکھی اوہوں منادوں لئی کاتھ مونس اودہی راخہ پھڑی۔ پھر دیو اکوں دوجے ہنڈ
 تال لکھی دی دیتی نوں پھرے جھوہ مایا۔ لکھی اوس جھوہ کے نال پیراں تیک مل گیا تے سہم کے
 پچھانہ توں۔ دیو اوسراں ای پھر جی گم مہر جی چوں کل گئی۔

لکھی کنب گیا۔ وہ داک گل تے دس ہا سے جھانے کر دتی ہے اوہوں ایہہ تھوہ
 ہونڈ جے دیو اوس گل دا ایڑا غصہ کرنا ایں اود کسے دی ایہہ گل ذکر دا۔ پھر دیو نے اوہوں
 سہانی لنگھن کی دی مہلت نہ دتی۔ لکھی دیو دے مگر اوہناں دے گھوٹوں ٹر پیا۔

اودہی چاچی تاہاں دیہڑے وچ بیٹھی ہوئی سی۔

”مگھ ٹیکنا آں جی“

”آیترا جیویں! بہہ جا۔“

”دیو رکھتے لے چاچی؟“ لکھی کامل نال پچھیا۔

”گھنٹی وٹی اندر جاوڑی لے پتر! تاہاں ہس کے کہن لگی۔“ میرے نال

تے کوئی برن نہیں۔ کچھ تہاڑی فیڑا لاتی تے نہیں ہو گئی؟ اوس پسار ول اشارہ کیتا۔

”گل تے کوئی نہیں ہوئی چاچی۔ اینویں گتہ کر گئی اے!“ نکھی اکھ کے پسار وچ جا ڈیا۔ دیپو پسار وچ تے رکتے نہیں سی پچھلی کوٹھری وچ دیپو منجی اُتے مُودھی پئی ہوئی سی۔ کوٹھری دے پھت ولے مگھ چوں دی نو نے ہنیری کوٹھری وچ دن چاڑھیا لگدیا سی۔

”دیپو“ نکھی پیار نال ہتھ دیپو دے سر تے پھیر کے کہیا۔

دیپو رون ڈس رہی سی۔ اوہا رون ہور تیز ہو گیا تے رون نال اوہا سارا سر پر زور زور دی پٹن لگ پیا۔

”ماچھ کروے! بھل ہو گئی اے میٹھوں!“ نکھی آپ دی نھٹے تے نموشی نال رون ہاکا ہو گیا۔

پر دیپو روندی رہی۔ نکھی توں بڑا دکھ ہويا

”میٹھوں مارے دھرم نال، پر رو نہ نکھی کشیدی واج وچ کہیا۔

دیپو سر پچکيا۔ اوہیاں اکھاں رو رو کے لال پھلکاری دانگ لگیاں

”ایتھوں پلا جا“ اوس آگیا۔ اوہیاں گتھاں انھرواں نال بھیاں سن۔

”پر دیپو.....“ اکوں نکھی توں گل نہ ہوئی۔

”فر جا نکھی“ روندی واج اپتی ہو گئی۔

سمیاں ہويا نکھی پھیتی نال باہر گل گیا۔ تاباں مگھروں اوہوئے بہر جان لٹی واجاں ای مار دی رہی۔ پر نکھی اُتھو بھریاں اکھاں نال تر کھٹکھٹا ٹرا حویلی جا ڈیا۔ اوہیاں اکھاں وچ کھٹے ہونڈے جاندے اُتھو باہر ڈکھ پئے۔ دوا تھرو اوہیاں اکھاں چوں گل کے ڈگے، فیرو ہو، فیرو ہو، فیرو ہو تے ہور، تے نکھی رون لگ پیا۔ اوس دن پہلی وار نکھی کے نکھی جیہی گل تر رويا۔ روندانے اوہ پہلوں وی ہوندا سی پر اپنے بھائیے توں یاد کر کے اپنے مارے ہون تے اپنے بھائیے دا بدلہ نہ لے سکے دی شکست نہ ہون پاوے کہ گھر تے کدے ریا اُتے جا کے اوس تھاں تے بہر کے اوہ روند اُتھو اوہا بھائیو ڈھیا گیا سی۔ پر دیپو توں ناراض کر کے

ادہ پہلی در روپا۔ لکھی دیو نوں ٹھٹھا ضرور کیتا پر اوہ نوں ٹھٹھا تے ادہ وی کر لیندی ہوئی سی۔ تے ادہ گل لکھی دی سمجھ موجب ہو رو کے ہکان جو جان والی تے نہیں سی۔ تے فیر دیو جے بوہست ٹھٹھا کر کے روپی تے آپ ادہ چھڑا جو ان جہان سی کیوں بالوں وانگوں روئی جائدا سی۔ تے لکھی اُٹھ کے کھیس نال مرنہ پوچھیا تے پنڈوں باہر کھوہ دل ٹر پیا۔
 شام ہئی نال لکھی کھوہ توں پرتیا آگے فوجا سنگھ حویلی بیٹھا مارھی دچ انگلاں پھیرن ڈیہہ
 نواب خاں نال گڈاں کر رہیا سی۔

”آپتر ادوے! کہہ روں آیا ایں؟ فوجا لکھی توں وچھ کے پیار نال بولیا۔ لکھی دے
 مرنہ تے براں دے اوہ نوں نہ لیتے۔
 ”جرا کھوہ تے گیا ساں چاہا! پچھے ویکھن“ لکھی فوجے دی مٹی تے پینداں ول بہہ
 کے کہن لگا۔

”تا فہم ہو کے سمجھو جو ان، پینداں تے کیوں بیٹھا ایں؟ فوجا آپ مٹی دے
 ہر بانے دل کھسک کے بولیا۔
 لکھی جھٹی لہ کے مٹی تے ہو گیا تے اوس کھیس دی شکل مار لئی۔
 ”ایتیکس میلے تے تیل جپتا دینے تنگی والے نال ویکھا اے لکھا سیان“
 نواب لیٹر لکھی توں کہیا۔

”سٹیا اے بڑا بھاد جو ان لے ادہ تے کوڑی دا بڑا کھڈکار لے“
 ”آہو چاچا! چنگی ستھری کوڑی کھڈوا اے دینا“
 ”توں دی تیاری تیوری پھڑتا“ نواب کہیا۔
 ”تیاری کاہی چاچا! میں تیاری آں! جیوں مرجی کوڑی پالو تنگی نال“
 ”اوار لکھی آگیا۔“

”ایہہ ہونی نال جو ناں والی! گھوڑے وانگ جو ان توں وی ہر ویلے تیار ہونا

”ساری عمر تھوڑی کار کیتی اسے توں بھرا اندسا؟“ فرجے اُکھیا :

”ہس، تنداں کھنڈیاں کم ہار سا فہد لیا ای۔ بندیاں والا اس موبان لٹا ایں، ہمد

کریہ لینا ای؟

”ساری عمر ایہہ کیہڑے پھٹے پھٹا رہیا ای۔“ لمبر نواب نے ہنس کے اندر توں چھیڑیا۔

”اساں تے یوں سدا آج ای گچھو مچھو ہو یا ٹھڑوں ٹھڑوں کردا دیکھیا اے بھرا

فوجیا! سدا نہیں اوں، اندر ورگا اک بندہ کھال ٹپن لگا۔ پھال چھڑے دجائے۔

اک ہیر کھال وچ پے لیا تے سودا کرے موند بھوئیں تے لٹا آیا۔ اٹھ کے اُکھن لگا :

”باے، دھڑھکیا! تیری ماں بھیں توں“ فیر چرے دیج کے ہس پیاتے بولہ :

”جوانی وچ کیہڑے اتہا پائندے ساں۔ ایہہ کل ہی اندر دی۔“ ہس بڑھیا

ہتھوں روٹا اے۔ ایسٹوں ایہدے دھرم نال کچھ پٹی ایہہ جونی وچ کیہڑے دیا

لاٹھ بھر کے ٹپ لیندا سی؟“

داکر کے تندر بھڑا پے گیا، بولیا :

”مندا ایٹھا اے، تینوں آگوں کیہ آگیاں۔ پر بھائی ترے فلان تھوک توں ٹنڈ۔

چھٹے لیرے پا چھٹے تے نھانے لچھری پھر چھڑیا۔ اوئے بھائی، اُٹلی تے چڑھیاں

توں دو دوا دی دسدے نیں۔ توں ساری عمر جھٹے تے دے کے امن نال کھادی۔

نکتنے آپ ڈا ہی وچ پیا بندوں تے لیر تینوں پھدے۔ ہس تے تیرا سٹی وہیں

مرو اے، جوتوں آگیاں ٹیٹ اے۔ تینوں گلاں پھریاں نیں۔“ اندر نواب دی تسلی

کیتی۔ نکھی اٹھ کے گھر توں مڑ پیا۔

پسار وچ نکھی کھیں اُتے لے کے گچھو مچھو ہو کے منجی تے پے گیا۔ جنڈاں اوہوں

کھلی مٹی واہ لا چھڑی پر نکھی آگوں سولہ چھڑیا۔ جنڈاں بھیا منڈے توں ٹھنڈ لگ گئی اے۔ اوہ

تندر وچ گھبرا پے لیا تی۔

”پتھر! ایہہ کوسا دھوپنی لے۔ تیل جی ٹھیک ہو جاؤ۔“ جنداں آکھیا پر نکھی آگوں فیہ
 سر مار چھٹیا۔ جنداں نوں منٹھ دی چلتا لگ گئی پر منڈا ڈھار کے پیا رہیا تے کھوپینے
 پئے اٹھ کے حویلی چلا گیا۔

حویلی دھوئیں دولے ابے رونقداں لگیاں ہویاں سن۔ نکھی وی چپ کر کے دھوئیں تے
 بہہ کے آگ سیکن لگ پیا۔

”ان پانی ورت آیا اس جانا؟“ فوجے پچھیا۔

”آہو چاچا!“ نکھی کہیا۔

”اج توں حویلی سونا اس؟“ فوجے نکھی نوں پچھیا۔

”آہو!“

”جے توں آکھیں تے میں وی تیرے کول پ رہاں۔ کلا ہنڈی ای نہ چاویں؟“ فوجے پیار
 نال کہیا۔

”نہیں چاچا!“ نکھی تمنا جیہا ہنس کے آکھن لگا: ”میں ہاں اں کوئی جے

کلا ہنڈی ہاں گاتے نالے منڈا جوا یہ تے ای ہودے گا۔“

”چنگا تیری مچی!“ فوجے کہیا۔

پہر رات ٹپتی تے اندر دھوئیں توں اٹھ کے کل لٹی آگڑ لٹی جیویں پڑھے ہاں نوں
 کھولدا ہووے۔ تے فیر کیس دی ٹکل گھٹ کے مار کے بویا:

”چلو یار چلیے۔“

”چلو!“ فوجا سٹھک آکھیا۔

تے جتنے بڑھے اٹھ کے گھراں نوں چلے گئے۔ دھوئیں دے کولے سواہ ہو گئے ہوئے سن

بس رکتے رکتے کوئی چنگیاڑی بھکدی بھیدی پراوہ وی رات دا ہنیرا کر کے۔

”پھا کھک واکنڈا مارویاں سوار جی؟“ منڈے پچھیا۔

”مار دے ! تے جاتوں ؟ نکئی مہندے نوں پھٹی چا دئی ۔

نکئی گڑھ وچ جہنڈے دے بسترے وچ جاوڑیا۔ گڑھ وچ مٹی دے تیل دا دیوا جدا بچڈ کے اوس مونہہ سر تھکے وچ لوصیٹ لیا پر فیندر کھٹے ؟ اوہ دوپہر والی گل دے تانے پیٹے وچ ای پھسیا ہویا سی ۔ بے اوس دیو پتل ور لہین والا ٹٹھکیا کر لیا تے اوہ رو رو کے پھودی کیوں ہو گئی ؟ لوک سدا توں گڑیاں چڑیاں لئی ور بھدے ای آئے نیں تے گڑیاں اوس دن مٹی تھننے ویکھیاں ای آئیاں نیں ۔ پردہ پوتے گڑیاں وانگ نہ ہی سنگا مال لال ہوئی ، نہ ہی پچھی وچ مونہہ نکا کے ڈوڑ گئی سگوں پتھر دے بت وانگ کھلو کے روئی رہی تے بے فیر دیو روں لگ پٹی تے اوہ کیوں بالوں وانگ روں لگ پیا تے دیو دے ناراض ہون نال ایہنوں کیوں لگا جویں اوہا رب رُس گیا ہووے ؟ تے فیر راج کیوں لگدا جویں اوہا ول کے نے مٹھ وچ پھر کے گھٹ دتا ہووے ؟ ایہہ گل اوہے موٹے دماغ وچ نہیں سی نکلی ۔ اوہی سوچ دا تانا پینا اوہوں مٹا جیوں حویلی دا پھانک تیسری وار کھڑکیا ۔ اوس مٹھ کے کھیس دی بگل ماسی تے باہر ویکھن تر پیا پھانک ول ۔

”کیہرا ، اے ؟ نکئی بوبا کھولن توں پہلوں بھجیا ۔

”میں !

وہے سر پر دے سارے نوں کندھے کھلو گئے ۔ واج دیو دی سی ۔ اک وار تے اوہ حیران رہ گیا اوس ویلے دیو پت آون تے ۔ پر فرد دیو دے مٹھ وچ روئی تے ددھ والی کر مٹھل دیکھ کے دل وچ خوش ہو گیا ۔

”ایس ویلے .....“ نکئی نوں گل نہیں شجھ رہی سی ۔ دیو چپ کر کے نکئی دے پچھے ٹردی گڑھ وچ آگئی ۔ روئی مٹھی اُٹے اوہے آگے رکھ کے دودھ دی کر مٹھلی پرانہ رکھ کے پینداں تے بہہ گئی ۔

نکئی چپ کر کے بیٹھا رہیا ۔

”روٹی نہیں کھاؤ۔ میرے دل کیہ دیکھی جانا اس؟“ دیکھ کر کیا۔ اوہریاں اگھاں اچھے وی لال
سن تے رو رو کے سچیاں ہویاں سن۔

”نہیں کھانی!“

”کیوں؟“

”تھکے نہیں“

”دوہ پی لے“

”نہیں پینا“

”کیوں؟“

”طلب نہیں“

”لکھی“ دیکھ پہلی وار نظراں چمک کے اوہریاں اگھاں وچ دیکھدیاں ہویاں اگھیا؛

”لڑیا تے میرے دل ایں، روٹی کیوں نہیں کھاؤ؟“

”میں تے نہیں لڑیا۔ توں ای ایڑیں گئے ہو گئی ایں؟“ لکھی دل دی دسی۔

”میں ایڑیں ای گئے ہو گئی اُن؟“

”تے ہور کیہ؟“

”چمکا ایڑیں ای سہی۔ توں روٹی تے کھا“

”نہیں کھانی“ لکھی سٹڈھے وانگ سر ملایا۔

”نہیں کھانی؟“ دیکھ اوہری گل دوہرا کے بڑے من، بیار تے کچھ سبب نہ اگھیا؛

”وے لکھی! توں ایہہ روٹی وی کھانی تے ایہہ دھوہ وی پینا ایں؟“

”ایہہ وی دھکا ہویا“ لکھی اگوں ترلہ ملیا۔

”دھکا ہی سہی“ بڑے اگھدیاں دیکھدیاں اگھاں ہتھیاں۔

”بچھا موتیاں والیو؟“ لکھی نواب لمبر دی نقل لابی، جیہڑا مپلس وایاں توں سرکار۔

تے موتیں والیو آکھدا ہوتا ۔

دیپو اوہسے نقل لاوے تے ہس پئی۔ تے کئی ساگ مکتھن جوار دیاں تن روٹیاں بھجکھے
 پھگیاڑ واٹگوں پھٹکی وجاوں دی دیروچ کھا گیا۔ دیپو توں اوہری بھگہ واپتہ سی۔ اوہ سدا توں
 اسی بھگہ واپتہ سی۔ اوہ توں کابل نال روٹی کھائیاں دیکھ کے دیپو ہس پئی۔ گگھاں کڑھ کے
 لکھی دھڑا کر منڈل اندر سٹیا تے بھرے ڈھڈ والا اک بھگہ والماں ساہ لے کے بولیا :
 ”دھرم ناں ایجے توں روٹی نہ لے کے آؤندیں۔ میں کسے وی روٹی نہیں سی کھانی۔“
 ”کسے جاوڑا کاسن؟“ دیپو ہس کے بولی : ”جے مینوں تانی نہ گھدی۔ میں
 کسے روٹی نہ لے کے نہیں سی آؤنا۔“

۹: تیری رگٹی اسے دے دھول میرا پتی
اُسے پاؤنی اُن میں ریشم دیاں پٹریاں

پرو لنگو گیا ماگھ چڑھے تیخ دیہاڑے ہو گئے سن۔ ماگھ چڑھیاں ای بدل ورسن
لگ پیا۔ بستر وچ ہڑم آکے پھیر مار کے لیسہ وی گیا پڑ دیا اسے تیک شو کریں چٹھیا ہویا
سی۔ اوہ تے ٹنکر ہویا بھئی دیا دا ہڑم باہر نکلیا تے الیراں گچہ بھت ہو گئی۔ نہہیں تے جدوں
سیا تے بستر و اہڑم باہر نکل کے رل جانڈے سن۔ اُل دوالے دے پنڈاں وچ دھرونی
پے ہاندی تے ہڑم وازو راوڑ تے اٹھا پانی ہر شے خداوانی روڑھ کے کے جانڈا۔ جھڑی پھیلے
پنجاں دناں قوں لگی ہوئی سی۔ کسے بدل زور مال دھن لگس پینڈا تے کدے کن مرن ہون لگ
پنڈی پھنڈل کسے جیوں دی پاشن ول نہ آوندا۔

اوہ ماگھ دی اک کالی رات سی۔ بدل خدائی قہروا تگوں دھرتی اُسے نیوں کے اتن کے
ہولی ہولی پے ورسدے سن۔ ہٹیری رات بڑی چُپ چویتی سی۔ کنیاں دھن دی ننھی ننھی
واج آوندی۔ یاں جدوں بدل گہدا۔ پنڈ دی کسے حویلی وچ سکے چڑے دے دھیر تے پی
کوئی گتا ترزیہہ کے بھونک پینڈا۔ پنڈ دے اک بستے چار پیلیاں دی وتھ تے مٹھیاں

وچ پتل دے بُڈھے رُکھ دے چھاوے وچ دو گھوڑ سوار مُونہہ سر مٹاٹھیاں وچ تے پٹنڈے
 کیسل وچ نکالی پٹنڈا ول مُونہہ کیتی کھوتے سن۔ اوہناں دے مٹھاں وچ پھوٹیاں سن جیناں
 دے پتل کدے بجلی لشکری تے چمک پیندے۔ اوہناں دے لیڑے میٹھہ وچ بھیج کے
 پالی وانگ لگے ہو گئے ہوئے سن تے جیہ وی کئی اوہناں دے لیڑیاں تے پٹنڈی لگے لیڑیاں
 چوں دی لشکری اوہناں دے پٹنڈیاں تیک اپڑ جاندی۔ بدل گیا تے بجلی لشکری، اک گھوڑی
 تہیہ لگتی۔

”ٹھٹ کے ہتھ رُکھ وانگاں تے“ اک سار نے دوجے سوار توں آکھیا۔ دوجا سوار
 مُونہہ کھنڈ بویا۔ بس اک وار اوہیے دندوڑے دے دی واج آئی۔
 ”پالا گدا ای؟ پہلے سوار بچیا۔“

”نہیں، نہیں“ دوجے ذرا بڑکے جواب دتا۔
 ”بجلی فیو جلی۔ دُور تیک پالی دیاں پھپھڑیاں بشکیاں۔ پٹنڈا دے کندھاں کوٹھے لگے تے
 مٹھرے ہوئے سن۔ سوداگر لشکری حویلی آگے کوئی گتا میٹھہ توں بچن لئی کوئی تھا ہر لہجدا،
 تانہہ توں مُونہہ کر کے رویا۔ اک مٹی بیک کدھی تے چُپ کر گیا۔“

”کوئی ایہ مر نہ آہلے؟“ دوجا سوار بولی جیہی دندراں وچ ای بویا۔
 ”ایہو جیہی ات وچ ایہ مر کھنڈے آؤنا ایں ادھی راتیں؟“ پہلے آکھیا۔
 ”پہ سوداگر کالے اج حویلی؟“

”نہیں“ ایہی ساٹی کاما دی لے۔
 ”اوہا کئی پُستہ ہی حویلی نہیں؟“
 ”نہیں، بجائی میاں سارے گھر میں؟“

”سارے؟“
 ”آہو سارے؟“

”گل سمجھ نہیں آؤندی۔ منڈے سارے گھرتے پیو کلا حویلی؟“
 ”تینوں کہیہ؟ چپ کر توں۔“ پہلے سوار دو بجے نوں ترکھا جو کے کہیہ۔
 ”بھنا۔“

”میری گھوڑی پھڑ + میں ہو آواں :- پہلا سوار پھرتی نال گھوڑی توں اُتیا تے
 لگام دو بجے دے مہتہ پھڑا کے اوس چادر والنگوٹا کتیا تے کھیس دی بگل ہو رگھٹ کے
 مار لئی۔ چھوی دی دھار تے انگلی پھیریاں اوس دوجے نوں اکھیاں بایتے ای ہویں !
 تے بھاویں کہیہ ہو جائے۔ میرے مگر نہ آئیں۔“

”چنگا۔“

”مڑھیاں وچ کلیں ڈرتے نہ آؤ۔“ پہلا ذرا بس کے بچپن لگا۔
 ”ڈر کا ہوا۔“

تے پہلا سوار اپنا آپ گنج کے چیتی چھنتی سوداگر سنگھ دی حویلی نوں ٹرپیا۔ اوہ پانی توں
 بچدا بچاؤندا ننگے پیریں تھیا جانداسی۔ اوہ دے پیر سنگھلی زمین نوں جوہر دانگ پئے بھڑے سن۔
 اوہ سوداگر سنگھ دی حویلی آگے ہلکے کھو گیا۔ حویلی دا پچا لکھ بندھی۔ حویلی دی مک مک کندھ
 اوس کے پیچھے وانگراں پئی تے اندر جلی وانگر پیر جالائے۔ اک وار اوس ٹھاٹھ گھٹ کے
 بھنیا تے کھیس دی بگل ذرا گھٹ کے مار لئی۔ بدل اک وار زور دی گیتا تے مینہ زور دی ورسن
 لگ پیا۔ رلی دے پیراں نال مڑا اوہ کڑھ نوں فرسپا جیہڑی اوہنوں دستی گئی سی۔ بوجھے
 نوں ہوئی جیہی اندر ول دھوکے کے اوس جاچ لیا جیہی بوجھا اندرول بنداسے۔ اوس چھوی نوں
 گھٹ کے بھڑپا تے ہوئی جیہی بوجھے نوں کھڑکایا۔ اک وار، دو وار تے تیسری وار کھڑک تے
 کڑھ اندر آئے سوداگر سنگھ دی نیند تے نختے وچ بھری واج آئی :- ”کون اسے؟“

”میں سوار جیہی ہوا۔“

اوس سوداگر دے کاسے بچے عیسائی دی واج بنا کے کہیا :- ”خوبے ایہہ دا پھرے گایاں نہیں۔“

بابر والے سوچیا۔ پھر اوس ڈبئی نال تیلی دے رگڑن دی واج سُنی۔ سوداگر دیا بالرائے نے اُن ماں بھین دیاں گالوں دین لگ پیا۔

”بہ گل اے ایس ویلے، تیئوں کیہڑی بلا پئے گئی اے ماں دیا یارا؟“ فختے وچ اندرون سوداگر سنگھ بچھیا۔

”گھوڑا گھل گیا اے سرکار۔۔۔۔۔ خورسے چور“ بابر والے فرنگوی واج بنائی۔
 ”توں کیہڑی ماں نال سٹاسیں؟ بے ہوشا“ بوبا کھول کے سردار نکوتے دھریا۔
 بدل کشیا تے سوداگر سنگھ نے کنگے عیسائی دی تھاں لک لک چڑا بندہ ٹھائے وچ
 لکھا سامنے کھوتا وکھیا۔ چہرے مہتہ وچ چھوی سی۔ سوداگر سنگھ دے کیس لڑھیکے
 مہتہ اوتھے ای رک گئے۔

”کون ایں توں؟“ سوداگر سنگھ بڑے حوصلے نال پچھیا۔
 ”چپ کر کے باہر نوں چل؟“ اُون والا بھگیا بواگ گھر کیا تے چھوی اودھری وکھی
 وچ دے کے بولیا: ”بھے بولیں تے ڈٹے کر دوں۔“
 سوداگر سنگھ گدڑ وگھا تھوڑ دلاتے کال دنگا سیانا آدمی سی۔ چپ کر کے باہر نوں ٹر پیا۔ اوس
 سمجیا کوئی پور اے کھپ پاواں گاتے خوشی پٹے وڈھ ہی سیئے۔ اُنچ حویلی پھل کدھر کے مال ڈنگر
 کھول لے جائے گاتے اودھ لہاں گے۔ تے ایس تسلی نال سوداگر سنگھ سر اُکھڑتے چاہ وچ
 بہر نوں ٹر پیا۔ چھوی دا پھل اودھ لے مک وچ پیا کھبدا سی۔

”بوبا کھول تے باہر نکل“ چھوی والا فرسپ واگوں ٹوکیا۔ سوداگر تے اودھ بوبا کھول
 کے باہر نکل آئے تے چھوی والے نے حویلی دا پچا مک ڈھوکے باہر نوں گنڈا چاڑھ وٹا۔
 ”مردمیاں توں تے پانی دے وچوں دی“ چھوی والے چھوی دی کچھ مار کے کہیا
 تے اودھ چپ چاپ مڑھیاں نوں ٹر پٹے۔ بدل لک وار ہور زور دی گھیا تے کشیا۔ سوداگر
 سنگھ پچا نہ پرت کے وکھیا تے حوصلے نال کہیا:

”توں ہیں کون؟“

”میں؟“ چھوی والے پٹوں باہر کے ہولی پر ذرا کھل کے ہسیا، کہن لگا:

”کالا چور اے! پد تینوں اپنا مونہہ دکھا کے ماراں گا۔“

پہلی وار سوداگر دی ریڑھ دی ہڈی چوں دی خوف دی اک ٹھنڈی لہر لنگھی۔

گل تے بجاویں اوہٹوں ساری سمجھ وچ آگئی ہودے پر بڑی چر کے۔ اوہٹوں اپنے
مور کو پٹے تے پڑا غتہ آیا۔ اوس حویلی وچ ای رکھا کیوں نہ پا دتا؟ جسے مزایا سی تے گھر
تے مردانے بجاویں وچ ای رہندا؟ کھپ نکلا س کے کوئی نہ کوئی تے اپڑدا۔

سوداگر سنگھ کون سیال سے میٹھ دی اوس ٹھنڈی رات وچ تریلی آگئی تے اوہ
چھوی والے دے آگے لگ ٹھرن توں اپنے آپ توں دل ای دل وچ گال مندا کرن
لگ پیا۔

”توں مکھن ایہ یا جھنڈا؟“ سوداگر بنیرے وچ تیر چلایا۔

”اگانہہ پل کے دسناں؟“ چھوی والا ہس کے کہن لگا۔ ”پہل تھلے۔“

اوہ مریخیاں والے پہل تھلے آ کے کھو گئے۔ گھوڑیاں جتنے اوہ چھڑ گیا سی،

اوتھے ای کھوئیاں سن۔ اوس دوجے سوار سٹھوں اپنی گھوڑی دی واگ پھوڑی۔ سوداگر سنگھ

آگھاں پاڑ پاڑ کے گھوڑیاں تے سوار ول دیکھا سیمان دا چارہ کرا پیا سی۔

”گھوڑی تے کاٹھی ہالیاں دو جتنے چڑھنے اوکھے ہونڈے میں؟“ چھوی والے آگھیا۔

اوہ بے چٹے دند تے ٹھاٹھ چوں لہجیاں لال سومیاں آگھاں بکلی دی لشک وچ سوداگر سنگھ

ٹوں کے گھیاڑ دے دند تے آگھاں جا پیاں۔

”توں آپ چڑھیں گایاں میں ٹپک کے چاڑھاں سوداگرا؟“

سوداگر پھلا کی مار کے گھوڑی تے چڑھ گیا جیہدی نگام چھوی والے دے ہتھ سی۔

تے چھوی سوداگر دی چھاتی دے کول۔ پھوی وڈا گام تے چھوی کھتے ہنڈ وچ پھڑ کے چھال مار کے
 سوداگر دے چھپے چڑھ گیا۔ گھوڑی دریاں وڈھن دس سوداگر دی کھتی وکھی چوں دی کھڑے کے پھڑ لٹیاں
 تے سچے ہنڈ وچ پھڑ چھوی سوداگر دی سخی وکھی وچ وڈا ہتی۔ گھوڑیاں دے مونہہ جیے دل کر کے اوہ
 پنڈوں باہر و باہر گھوڑیاں نوں پانی چوں دی ٹی بانہے ٹوڑے گئے۔ بے آباد اجاڑا وچ نہ کوئی ڈیر سی
 تے نہ کوئی پنڈ۔ پرفرو دی اوہ راہوں وادھا بہت کے لگے جانہے سن۔ بسنڈا لک لک پانی وڈھن بڑے
 آرم نہ لنگھتے اوہ پیلے دی جود وچ وڑ کے کانیاں وڈے تے سڑے چوں دی لنگھ دے دیر تے
 جانکلے۔ فیر اوہ دیرا دے کنڈھے کنڈھے پٹیاں نوں ٹر پئے۔ ڈیسے دل پٹن توں اراں لک
 ٹیجے جیہے تے وڈھناں گھوڑیاں لک لٹیاں۔ سوداگر دے پھڈ گھبر وچھال نہ۔ کے گھوڑیوں اُتیا۔
 سوداگر دی بانہہ جھوڑ وگی کڑکی وچ مروڑ کے اوس سوداگر نوں گھوڑیوں لہیا تے واک دوسرے لہن
 پھڑا کے اوہنوں کہن گا :

”گھوڑیاں پرانہہ کسے کروٹے نال اڑ دے۔“

فیر ساہنے کھوت سوداگر دل ویکھ کے بولیا :

”ایہہ تھاں اے نا : رحمت تھرا مار کے شاس ویرام سینگو نوں ماریا سی“

سوداگر سینگے گلے دلاں ہنڈ کے جوڑا کیتا۔ اوہرے کڑے دا گلہ کھلا ہو یا سی۔ موت کول

کھوتی ویکھ کے اوہنوں خود دے پال دی لگنوں مہٹ گیا ہو یا سی۔

”ساں دہے راہ وچ تھرا نہ پیا سی ماریا۔ اوہنوں لکھ کے ماریا سی“ سوداگر سینگھ

بھاری داچ وچ اگھیا۔

”لکھ کے یاں چوں واک لکھ کے“ چھوی والا ہنڈے دوناں بولیا : اک ہنڈے

نوں لکھ جرنے بس ہنڈے مگروں دی پئے کے ماریا۔ ایہہ سودیاں والا

کم لے ؟

سوداگر سینگھ دے پھلے بنے شوکراں ماردا تھا پٹیاں چڑھیا دیا تے ساہنے چھویاں ولے دو

بند سسٹاں کول تہ کھیاں گھوڑیاں سن۔ نس جان یاں پک رہیں دانہ کوئی راوسی تے نہ سی پڑے لگ سکدا سی۔ میٹھہ ابجے وی پھین ڈیبا سی۔ سوداگر اہتہ دو توں کچھاں وچ دے کے تے آکر دے کھوٹیا۔ جے دتا ہی اسے تے ٹھڑا ہو کے مرے۔ اوس سوچیا۔

”توں ایسوں کسے بے بیج نہیں سکدا سوداگر!“ چھوی دے پہلے سوار کہیا۔
 ”میٹھوں پتہ س“ سوداگر کہیں لے۔ ”پہ توں میرے نال جاتاں و لا کہ نہیں کیلتا۔
 پہہروں لئی تے فیضان وچوں بھناکیہ؟“

سوداگر ابجے وی ساہنے کھوٹے موت دے روپ وچ اوس گھبر وٹوں سیحان دا چارہ پیا کروا۔ ساہنے کھوٹا گھبرو ایگی ساری ہسیا۔ اوہدے متن وچ روک وری پیرتے دد سی۔
 اپنے نال مے کوں چھوی پھڑ کے دوس سوداگر نوں پھڑائی تے آپ چھیتی نال پچھانہ ہو کے اپنی پھوی تولد ہو یا کہن نکا :

”اڈیاں ریحیاں لاہ لے تے دل مے ہر کہہ کدھ لے۔ جے میٹھوں ماروں
 تے میری گھوڑی وی لے جاویں۔“

”پہ تیرے نالدا؟“ سوداگر بے یقینی نال چھوی پھڑیاں آکھیا۔ چھوی پھڑ کے اوہرا
 بڑھادل حوصلے وچ سی۔

”میرے نالدا لڑائی وچ نہیں وڑا۔ ایہہ وریام سنگھ دے پتر دا قول اسے۔“
 ”توں حنا ایں۔ گھوڑیاں تے میں ویکھدیاں ای سیحان لیاں سن پر توں میری
 سیحانے نہیں لیا سیں۔“ سوداگر بے یقینی نال پوریاں اکھ کھول کے ساہنے
 تے لہر دھول دیلیا۔ اوہوں پک سی جے ایہہ بندے باہرے میں۔ جیہڑے وہر
 ی جھٹکے ہوریاں سدے میں۔ قویام دے پتران دی ایڑی جمت کیوں جے اوہ
 سندھیاں وانگر پلے ہوئے سوداگر دے چھ پتران دے ہونڈیاں آپ اوہوں مہو پوندے۔
 ”میں جھٹکے نہیں۔ نکھی آن سوداگر!“

بدل شکلیا تے سوداگر سنگھ حیرانی نال لبھن لکھ :
 "توں نکھی ایس ؟"

"آہو ! تے چل سُن تگوا ہو۔ ایویں پنڈ نہ کھوٹا کر۔ تے لے پہلا داری

توں کرے ؟" نکھی چھوی شہاں وچ تولی تے پنتھرے بخت کے کہن لگا۔۔۔

"چھیتی کر سوداگر ! بڑے پرچھپوں ایہہ سوداگر دی گھڑی ائی اے۔ ایویں

ہاں پاپا کے نہ گنو چھنڈے چل تگوا ہو۔"

سوداگر کچھ نہ بولے چھوی سانجھی تے اپنا سا راز دہاں وچ بکھارے چھوی اگری۔

فیر کچھ سوچ کے چھوی نیویں کرئی تے اپنی ہاتھ کھڑکے اوس نکھی توں اکیا۔

"کھو جا جانا۔ میری اک گل سُنے۔"

نکھی ورس ای تن کے کھوتا رہیا۔ بویں۔

"دس۔"

سوداگر بویا :

"اساں تے نہتھے ویام توں لول ہتیا نہہن سی دتا۔ اوہے متھ دچ میرے

دنگ چھون ہونڈی تے خور۔ ساتھوں۔ مردانہ سے وں اپنی چھوی پرانہ سٹ

پوٹی۔" توں پنی بیکور دے ؟ سوداگر آہیا۔

"مکڑا دی قندیدہ وچیں ایہہ دے والا نکھی ؟" نکھی دے ہاں والے مگروں اکیا۔

نکھی دہوتے گئے نہ قبر دے نعتے نال ناز وچ دھول پیا جوتا سی۔ اوس

چھوی آئری، پرے نال ماری تے سوداگر توں برتوں پچیاں تیک دو ٹوٹے کر دتا۔

سوداگر سنگھ دنگ توں پہوں ای مچکھیا سی۔

"مریا اے ؟" نکھی دے نال والے بھجیا۔

"پچھا نہہن ہٹے جاتوں ؟" نکھی دند کر پیچ کے کہن لگا :

”ٹو کے پھڑا دے دونوں“

دو جا سوار سہم کے چھانہ ہٹ گیا۔ نکھی سوداگر دی لاش پیراں توں پھر کے دیا دے
 کندھے۔ گے گسیٹ نئی تے ٹو کے ناں اوہوں یلاں کترن لگ پیا۔ جڈاں بدیاں نئی بائیک
 ہل اتر دا پیا سووے۔ گتروا تے دیا وچ روٹھلا، نکھی اپنے کم وچ رتھا سی تے وہرے اند
 اٹھاس پاڑے اوہوں ویکھی جانا سی۔ بدل زور دی گچھا تے بجلی لشک کے جیوں بن
 چاڑھ ویا۔ مینہ ہور تیز ہو گیا پر نکھی پنہ کم لگا رہا۔ اخیر اوس دیہلیاں ہو کے ٹوکہ دیا دے
 پانی وچ دھوتا۔ فیر اپنی چھوی پانی وچ دھوتی تے ہتھ مل تل کے دھونڈیاں اوس پانی دی
 اک چلی بھر کے روہے سوار تے سٹی۔ اسمل دل دیکھیا تے اچھی ساری کہن لگا
 ”نہ بھائیو، راج تیری نت دے بے اوئی رت ایس دیا وچ گھول رتی آ“
 ”اج جواں والا کم کیتا سی نکھی۔ اج تانے دا بھلا تیرے سروں لیہہ گیا اے“ دینو
 ڈری سہمی پھی نکھی دے نال لگ کے ہنسن لگ پئی

(۱۵) سارے جٹ قرضائی پکیتے
 بائیاں نے آت چک لئی

سوار مرٹی دی ہٹی دائرے دے ساہنے ای سی۔ اُنچ تے پنڈ دیچ اُٹلی پتی دھرتے باہن
 دی ہٹی وی سی پر سب توں پرانی دڈھی تے بوہتی چلن والی ہٹی، سوار مرٹی دی ای سی۔ کچھ ایس
 پاروں جے ایہ ہٹی پنڈ دے وچکاری تے دائرے کوں ہون سب سارا دن دائرے وچ
 بہن واسے ہٹی توں کچھ لیتے رہندے تے کچھ ایس پاروں جے بھی سوار ساریاں توں اُدھر
 کس دیند۔ اُنچ وی ہر طرح دی چیز وست تے سودا سودا وہی ہٹی وچ لے کے کسے
 سمے دے سمحال اوہ گڑا یاں جلیبیاں یاں پکوڑے کھدیند تے لہو جیہے دیہاڑے تے
 سوار دی ہٹی تے گامسار دایڑا زور رہندا۔ دکلن آگے تھراتے یک نکا جیہا برا تڈہ سی جیہدے
 وچ وچھی ہوئی دب دی صفت تے ہر دیلے دوچار بندے سوار دی کوڑے تماکو والی ہاہری
 کوں بیٹھے چنگھدے رہندے۔ سوار دی عمر کوئی سٹھ ورے ہووے گی تے جوانی وچ اوہ
 داہوا تگڑا جوان ہووے گا۔ پر بڈھا ہووے تے اوہ کوڑی داوی نہیں سی رہیا۔ اوہ توں سر میں دی
 داوی سی تے اوہ اسر ہر ویلے کہتے جتے ہلدا رہندا جیویں ”ہے نہیں، ہے نہیں“ کردا

رہنڈا ہروے ۔ اوہا رنگ کالے چہ وگاتے سرگھاسی ۔ پنڈوے کوکں بھاسے اوہ
 پیسے دھیلے والاسی ۔ موغبہ دا بڑا میٹھاتے پنڈ واکتیں ہون پاروں ای غوسے دہر ورتا ۔
 ہر کسے نال چنگھاسی ۔ لوکاں دے دکھ سکھ ویتراون دا ہر ہوسے یاں نہ پرگلاں باتاں وچ
 اوہ سب دا گھر پورا کیتی رکھدا ۔ جٹاں توں ہور چاہیدا وی کہیے ؟ میٹھی زبان تے نرم بولاں
 ناں بھابھیاں او مناں توں کھاوے جاڈ ۔ میٹھے وٹ نہ پاوے گے ۔ پنڈ وچ کدھر دھڑے
 بازی وی سی پر سردار مرانی نئی دونوں جھان تے بھٹا درسن ۔

اودن سردار مرانی خالص گھوڑیاں چلبیا کر بھیاں سن ۔ نئی جڑی لگ بھئی سی تے دڑہ بھیاں
 نال بھرا سی ۔ سردار دی مہنج اگے وچھی صفت تے دی پنج سنت جھٹھ میٹھے سن ۔ لکھی گھوڑوں دانرے فل
 ای ٹہرا کوڈر سی ۔ سردار الہ وارے ٹہرے نوں کھی دل دکھیا تے روجی وار بھئی دے اندر اپنے
 منڈے فل ، چیرا سودا گھٹ رہنڈا تے گاسکاں ال گھلاں بونٹیاں کر دیاں پاسی ۔ او دھیاں نال سود
 توں بد دیا پتڑا ، اوی اندر توں موغبہ کر کے منڈے توں مت ورتی ۔ فیر کر معالی وچ ناں ہونڈیاں
 جیہیاں توں چھٹے نال پرتا کے لکھی توں کہن لگا :

”سردار لکھی سیان ! اج اوہ مال بنایا لے جے کھاکے سودا دے تے میرا ہر
 وڈو دیویں“

”جیلر سردار دی بجائے پرہلوں نہیں بھٹا رادا“ احمد خاں آگیا جیہڑا صفت تے
 بیٹھا جیہیاں کھان ڈیہا سی ۔ سارے ایانے سارے احمد خاں دی گل تے ہس پئے ۔ لکھی
 احمد خاں دے نہرے بہہ گیا ۔

”کھا بھا“ احمد خاں تھال لکھی آگے کریاں آگیا ،
 ”اک میر پکا ہور سٹ ایہر رادا“

سردار نے میر پکا تول کے تھیاں گرم جلیہیاں تھال وچ پادتیاں تے لکھی ول دیکھیا جیہڑ
 اک جلیہی کھا کے نیک چار من ڈیہا سی

”کیہ گلے سروار لکھا سناں ! چنگیاں نہیں؟“ سروار بچپیا۔

”بلے بھئی بڑیاں سوادہی نہیں“ لکھی مجھوٹھار کے سروار دا دل رکھیا۔ ”پر دیسی گھیریاں ہوں
سوادہو و دھگیناے“

”دیسی گھیرو ! سروار اُچی ساری ہتیا“ بھاگاں والیا ! بے ایہہ دیسی گھیریاں ہوں
تے میں لکھوں اور کسراں دیواں؟“

”دیسی گھیریاں بلیدیل ردا اور دن کھٹے گا جتن وادی سروے گی۔ احمد خاں ٹھٹھا کیتا۔
سارے ایانے پیانے فیڑس پئے سروار بی تی کر دا اپنے کم گایا۔ احمد اور ہنوں بڑے محوں
کر دا ریند سی تے سروار اکوں بس چھو دا سی۔ سروار چنگے سماتے مٹھی زبان والا سی۔
”ہمداک تٹی چلیسی ٹونہ دوج ہاکے ٹونہ لکھی دے نیڑے کر کے ہونی جیسی کہن کتا۔
”اک اپرج گل سنی آجھا؟“

”کیہ؟“ لکھی بچپیا۔

”راجندہ کے کا باپو گواچ گیاے۔ احمد لکھی نوں رستیا۔ ! جندہ سروار سوداگر سنگھ دا
ٹونہ پٹٹ منہ چھٹ بڑا بھارا گھرو جوان، ساریاں نوں نکا پٹری جیہڑا احمد تے لکھی کا ہالی سی۔
”نہیں؟“ لکھی دا قموڑا جیہڑا رنگ برلیا پر احمد و نہ دیکھا۔

”آہو جھا ! ٹونہ رب دی ! سوداگر سنگھ گواچ گیاے“

”اوئے جان مے جھا“ لکھی، بس کے احمد نوں کہن گئے ”کیہ بکھیرے کر دا ایس؟“
”بکھیرا نہیں اکوں ! ایہہ سچ ای لکھی ! بے نا اچرج گل لوکاں دے پتر گواچدے نہیں
اور بناں ہاں دیاں یاراں دا پیر گواچ گیاے“ احمد خاں کہن لگا۔

”کدوں؟“ لکھی بویا

”ایس جھڑی ورج“

”کسے ساک انگ ول چلا گیا ہونا ایں۔“ لکھی احمد نوں کہیا۔

”اوتے سارا تھر پھل چوتے والیو لہو کے پھاوا ہو گیا ہے۔ چار چوہرے کوں
 سلک انگ کوئی صاحب سلامت وال بندہ اوہناں نہیں چھڈا۔ پر اوہا کوئی شر پتہ
 ہی نہیں چلدا۔ خورے کفر کتے ہڑوچ ای نہیں دس رڑو گیا ہا احمدناں دسیا۔
 ”اوہ کوئی جڑی داوٹ لے جیہڑا ہڑوچ رڑو گیا جوانو اتال میٹا اندر سنگھ رہ نہ
 سلیا۔ احمدو تے لکھی دھوئیں چپ رگئے۔ پریوں سوداگر دے بھائی داں ٹرے
 آونرے سن۔ سوداگر سنگھ دے دُکے رو منڈے دی گھوڑاں تے پڑھے چٹھے
 سنگھ کتے جیویں اوہناں نوں داسے چ بہن دا ویسل دے دوس۔ یاں فیر اوہ
 لکھی نے نہ، نوں دیکھ کے دلا گئے تے کھوتے نہ۔

احمد خاں لے منڈے نال وی پھرن لگ پیا۔ وینی تے انجی اوہدے نال کے کہیہ
 پھرنی سی : کوڑوں تے وینی دچ اوہ اپنیاں آل دالے دے پنڈاں وچ سب توں بھارسی۔
 بیور فل پتہ، کھان نوں داہر۔ نواب خاں دھنوں بڑیاں ریکھاں نال پایا سی۔ جوان دی پنکھا مگر
 تے بھارا ہویا۔ ویہلا جیٹا منٹریاں کھنڈر نوں وینی چھلی سکھا دلا رھدا۔

”راتیں میرے دل آئیں بھا“ لکھی اُٹھن۔ ”تے احمد خاں سولی جیہی اوہوئوں آکھا۔
 ”ہلا“ لکھی آدے کے مہوئوں ٹر پیا۔ احمد و خورے کے ہواہ نوں چھیدن لگ پیا۔

لکھی دے کتیں ”وہن وچ پئی۔۔۔۔۔۔“

”جواںیاں دی کھڑی دچ جن وڑیا

پنجاں روڑا میں پھریا

(۴۱) تیل والی کھال چپ لگئی نہ
لوہنگ والے نے بہتا لے گوٹ

★

سوداگر سنگھ ٹوں دڑو کے لکھی کچھ اکھڑا اکھڑا سی۔ بدلے کے جلاوہتوں خوش راضی
مہرنا چا مہیا سی اوڈا ای قہار۔ چپ چپیتا جیبا لگدا۔ خورے اوہ دل نہیں یا اچھ سمیا مہیا سی باوریں دی
بلکہ دڑو دیتا تے اوکھ کم نہیں پر بندہ دہر کے پچا رینا دا ہوا اوکا ہوندا لے۔ لکھی بیا توں تھو لیر تے
بچھ چھٹے سی پر بے سنڈا اکھڑا سی۔ قتل کرتے بے اک کم ہوندا لے تے خٹی بلیں کم ٹوں رکھتے ورھے
سچیا سی۔ ہوش سنہیا سن توں قتل دی اوں رات تیک اوس لکھاں نہیں حزاراں وار سوداگر ٹوں قتل
کھن دے منسوبے بنائے سن۔ بدلہ میں دی اک سنے اوہوں نتیجے توں اسکا بے پرواہ کر دیا مہیا سی۔
سوداگر سنگھ دے قتل دچ جتی عقل تے سیانت کووں کوس کم یا سی چنگے سیانے لوک دی سلسلے
تے دھنگ رہ جاندا۔ گلاں ساریاں ہی ٹیک سن پر ایس سارے رقتے دچ دیو داوی مل مل
سی۔ گلا لکھی ایہہ کم خورے ایسراں نہ کر سکا۔ دھک تے خورے لکھی دے باپو داوی دیو ٹوں ہودے گا
کہ اصل دچ اوہوں مرن والے توں ہوتا دھک جیوندے لکھی داسی۔ اوہ کہے کہے اکھدی ہوندا سی:
”مریاں نالوں جیونیاں دا دھک کو جتا ہوندا لے“

دیو نکھی ٹوں سڑیاں گڑھیاں نہیں سی ویج سکدی تے نکھی ٹوں موت دے مؤخبہ وچ
 دے وین داوی اوہے وچ حوصلہ نہیں سی۔ اُنچ تے وکھن ٹوں دیو پاک بے سمجھ الہڑ کڑن
 سی پر نال ای فوجا سٹنگ دی دھی دی سی تے اپنے باپ دی اوی سیانف دیو اوں عمرے ہی
 لئی بیٹھی سی۔ نکھی مُنڈا کھنڈا تے ہوڑ مست سی جے دیو اوہی گام کچ کے نہ رکھدی تے اود
 نکے چھتے دن سو اگر مے گل لگ جائدا تے اوہٹوں۔ رے کے آپ پھاسے لب جائدا۔ پہ دیو
 دی عقل اوہٹوں راو دکھائی تے سیانیاں مے کہن وانگر اوں سپ وی ماریا تے ڈانگ دی
 بچائی۔ ایڈے وڈے کم چوں دی سنگھ کے دی دیو اگے درگی سی۔ ہمدی، کھید دی، آکھڑ
 بانجی، گلاب مے پھل وانگن کھڑی ہوئی، شہد وانگن مٹھی تے مٹھے وانگن کوئی.....
 اوہی کسے گل توں نہیں سی جا پدے اود اک وڈی ساری گل ڈھنڈ وچ پالی پھ دی لے۔ تے نکھی
 جیہڑا اپنے توں وڈا ساہن تے سوراہور کے ٹوں نہیں سی سندا۔ اندروں کچھ ڈریا، سہمیہ
 تے اتوں کچھ اکھڑیا جیہا سی۔

اودن نکھی کلاں تیلی وچ سی۔ سارے غورے کدھر کدھر ٹرا گئے ہوئے سن۔ د-
 کھیں دی پھل وچ مونہہ کھا کے اکھاں مٹی کسے ڈونٹھے دھیان وچ پٹے ہوئے بندے وانگن
 دپے مٹی اُٹے کھا ہویا پیا سی۔ دھو سرتے اُکے کھو مار کے نکھی دی نقل لاہی۔ نکھی اکو وار تریہہ
 کے اُٹ کھوتا، فیر دیو ٹوں دیکھ کے اپنے تر بس جان تے سرنندہ جیہا ہو گیا۔
 ”او توں ایں شہینے“ رخصا جیہا ہس کے نوشی ہال مکھی بویا۔
 ”آہو مہداج“ دیو کدھر کدھر کے ہس پٹی تے ہتھ جوڑ کے کہن لگی۔
 ”کدھر آئی سیں؟“ نکھی اکھڑی گل کیتی۔

”بالن لین“

”جیہا“ نکھی کول گلاں تک گئیں اود نعلی خالی نظراں تال دیو ول دیندا رہیا۔
 ”میرے فل گھو گھو کے کیہ دیکھنا ایں؟“ دیو ٹھنک کہن لگی۔ ”ایسراں وکھنا ایں“

جیویں کھا جانا ہووے :-

”ہاں لے تے دوڑ گھر توں“ نکھی اواز سی۔ ”گھر جا۔ جویں وچ کٹیاں دا
کیہ کم؟“

”گھرتے میں چلی جاواں گی وے نکھی! پر توں اوون دا گم سٹم کیوں ایں؟ -
تیغوں تے سگوں راجی نکشی ہونا چاہیدا سی۔“ دیوڑھ دی گلی کیتی جیہڑی اوہ کئی دنوں توں
کرن کرن کردی سی۔ ”پر توں ڈیریا ڈیریا سہیا سہیا کیوں ایں اُلٹا؟“

نکھی کجھ نہ بولیا پر اپنے اندر دسے چروے پھڑے جان تے خوش نہیں سی۔
”وے نکھی میتھوں وی کاونا ایں؟“ دیوڑھ اخیر ادھری کوشل تے پیر رکھ دتا۔
نکھی ایں تہمت توں جھل دسکیا، پھٹ پیا۔ ”میتھوں کیہ نکا دنا لے؟ لک نکاتے اوتھے
ہوندا لے جیسے کوئی اوبلا ہووے پر میتھوں میرا کیہ لکیا ہیا لے؟“
”فیر؟“ ”دیوڑھیاں نظران نکھی دے وچوں دی نگھدیاں اوہرے دل تیک جاتی مددیاں۔“

جاپہ یاں سن۔

”فیر کیہ؟“ نکھی اواز دے بڑھل داچ وچ کہن لگا۔ ”اچ لکدا لے جیویں
کے دل نوں مسکھ وچ لے کے گھٹ چھٹیا ہووے؟“ نہ نکھی توں سمجھ آندی ہئی
اوہ کیہ آکھے، کیہ دتے؟ نہ دیوڑھ پتے کجھ پیا۔

”کوئی ڈر؟“

”نہیں“

”کوئی کھوف؟“

”نہیں“

”کوئی پھکر؟“

”نہیں“

”فیر ہو کر کہہ“ دیو ماجر آ کے پچھیا۔

”نہیں پتہ کچھ..... میٹوں آپ نہیں پتہ کیہ لے؟ بس من کسے کار وچ
وچ نہیں گدا۔ تے سریر لہج اے جیویں کسے نے ڈاکٹار مار مار کے بھن
چھڑیا ہووے۔“ لکھی ٹوں سمجھ نہیں آرہی سی بھی اوہ کیہ دتے۔

”ب کوں خیر منگ دے لکھی! سریر بھن تیرے ویریاں دے: دیو تڑن کے
بولی۔“ تینوں سنے ای کھیراں نہیں۔ بس اودن دی تینوں منڈ لگ گئی لے۔ اٹھ کے ٹر پھر
دیو بالن لے کے گھر ٹر گئی تے لکھی سریر بھن باغ دے کے آگیاں میٹ لٹیاں۔

راتیں لکھی جدوں سنا اٹھیا جوٹی وچ چچ۔ ایذا سی تے سکتے ڈرے لکھ آں دوا لے آگ پٹے
سیکے سی۔ اوس کھیس دی بگل ماری تے چپکے کے جویوں کسک گیا۔ سون ٹال اودھا سر
بھرا ہو گیا تے من ہور دی خراب گدا۔ اود احمد خاں دی جوٹی جاوڑیا۔ احمد خاں گدوہ وچ دیوا بالی کلا
بیٹھا ہی شراب پین ڈیہا سی۔ لکھی ٹوں دیکھ کے نہال ہو گیا۔ سر ہاتھ چھڈ کے مٹھی دیاں پینڈاں ول
ہوندا بولیا:

”امان نال لکھی! تیرے آون نال چن چرہ اوڈا لے“

اپنا گلاس انڈرسٹ کے اوس ادھوای گلاس ادھا کو بھر کے لکھی ٹوں پھر مڑا دتا تے کہن لگا:

”تافہ ہو کے بہہ جا، سواہرا ہو کے بھائی میرا۔“

لکھی دو چار لمیاں گھٹاں نال گلاس واپس ساری شراب اندر سٹی تے گلاس احمد خاں ول کر دتا
جیسے فیر گلاس شراب نال ادھا بھر دتا۔

”کچھ ڈھلا ڈھلا گناں؟“ احمد خاں آگیا۔ ”چار گھٹاں اندر سٹ تے

ٹوں برٹوں ہو جائیں گا۔“

لکھی فیر گلاس ویہلا کر کے احمد وٹوں پھر مڑا دتا۔

”توں پی! میٹوں! اجے ہور نہیں وڑی دی۔“

”اک بوتل ہو پئی اسے سالم اجے، توں مگھری بوتل وچہ کے ہی بس کردتی اے۔“
 ”نہیں توں پی! اجے۔ جھٹ گوٹوں میں ہور تے یوں۔“ نکھی نکھیں سواہرا کر کے کہن لگا:
 ”توں اکھلا ہوندا ایں شراب پی کے بندے توں سدھ بدھ نہیں رہندی
 احمد خاں! نکھی پچھیا۔“

”آہو! پر ہر بندے دی سدھ بدھ نہیں ماری جاندی! احمد خاں نکھی توں سمجھاون لگا:
 ”اُچ دی ہر شے وانت ہوندا اے بھا۔“
 ”میٹوں پتہ اے۔“

”حدوں وود تے سفٹھے توں وی پیا دیوتے اوو دی ڈگ پھر۔“
 ”ہلا! نکھی آکیا۔“ ”بوہتی پین نال مت تے ماری ای جاندی اے۔ کمرے
 ڈگ کے وی دیکھنا چاہیدا اے! دو گھٹ کرایہ عمر پین۔“
 احمد خاں گلاس فیروا کر کے لوہوں پھراوٹا۔ نکھی پی کے لون دی چٹکی جیبتے
 رکھی۔

”پہلے توڑ دی اے۔ پینے تیوں اپنا رنگ وکھوے گی۔“ احمد خاں نکھی دے
 کابل کابل نال پین تے کہیا۔

”اج ایہا دی آنت ویکھنا ایں احمد خاں! سٹے گلاس وچ ہور! نکھی جلدی واج
 وچ کہیا۔ احمد خاں ہور پا دتی، کہن لگا:

”بھا شراب بڑی اے۔ ایہہ گل نہیں۔ پرتوں بوہتی پیتی جانا ایں۔ ایہہ کھراب کرے
 گی تیوں؟“

”میرا ایس کہ کھراب کرنا اے چن۔“ نکھی داسریر پین کھلا پیتا تے سر ہولا ہوندا لگدا سی۔
 ”میں آگے ای کھراب آں۔“ نکھی آکیا۔

گل دی دھڑ احمد خاں نہ سہمائی، بولیا :
 ”توں جہان آدمی ایس بھا ! ایہہ چار گلاسیاں تے تیرا کیہ کھراب کرنا ایس۔
 پر توں تھوڑی بین والا بندہ ایس نا“

”اوتے دنگاں دشمنیاں والے بندے توں تھوڑی ہی مہینی چامیدی لے تے
 روپیٹے اپنی سرت تے مت قائم رکھنی چامیدی لے۔ نکھی سیانیاں وولی گل کیتی :۔۔
 پکڑ گئے کسے اندر کون بھائیڑا اٹھائے تے بندے حاجی کردائے اودمت
 ماروے اپنی سرت گوالے اپنی“

”تیری گل میرے پتے نہیں پئی بھائی دیرا اپر زبردی توں میرا پاراں نیکے بھلاواں
 توں دودھ۔ جس کم وچ توں راجی ہو دس میٹوں دی نیچدا لے“ احمد خاں آکھیا :۔۔
 ”سنیا نہیں اوں اوتھاں والیاں ماں پاراں رکھنے ہون تے بوسے اُچھے
 رکھی دے نیں۔ بھائی جیڑی مرجی پی، میں تیرے مال آں سد، ہر مدل وچ۔
 آگیا تیرا پکھا میرا“

”جی کشش کر دینا اس احمد خاں : گل کر کے دھرم نل اتوں میٹوں بھلاواں
 وانگ ایں۔ جیوتما وسطا زوہ“

احمد خاں اک گلاس نکھی توں سو دتا۔ اوس اندر سٹ لیا پر اوہ بڑاں آکھاں سگے۔
 ہن رنگ برنگے گل چڑچڑن لگ پئے س تے اوہ بے سروچ دیا چڑھدا، شامٹاں، رر
 گویا۔ پانی اوہ بے سروٹوں چڑھی چٹھا سی اوس پوہیاں آکھاں کھول کے احمد خاں دل وکھب۔
 ”ہو داں : احمد خاں پکھیا۔“

”آہو : نکھی تیں نشہ سی۔ اوس کھیس لاہ کے پرانہ سٹ دتا۔ وہ بویا نے اودن
 جہان نشہ وچ گدڑی : ”اک گل دس ہی : احمد :“

(۵) ڈونگی ٹھاپ دین دا ادبلا
رجھ جیونا ٹوڑ وڈیا

★

جیوں فوجا سنگھ مکھن تے جھنڈا لگ دھالے سر جڑی پیٹے سن۔ ایچ لگدا جیویں اوہ کے
گہری سوچ وچ ہوں۔

”میشن تے سودا گے دے گواچن وچ دی کوئی پال لگدی لے“ جھنڈا کہن لگا۔

”چل کدہری؟“ مکھن ٹھپیا۔

”سانوں پھاون دی ہود کاہری“ جھنڈا بویا۔ ”پر چاچا اوہ ماں دا کسم گیا کتھے؟“

”کرناہ ای جسنے جواو!“ فوجا سنگھ کے گہری وچاں وچ سی۔ ”لوک رنگ برنگیاں

گلاں کر دے میں۔“

”کیہ بھائی!“

”کچھ نہیں! پیرو! پر ایہہ سمجھ نہیں آؤندی اوہ کچھ گیا کتھے؟“ فوجا بویا۔

”بھائی اوہ بکتے دی جاوے ساہنوں لگ نہیں سکدا، دھرم نال! جے اوہ اسمانے

چڑھے گا اوہ ہنسی لٹوں پھر کے کچھ لال گے تے جے زمین وچ وڑے گا تے

اوہنوں یو دیوں پھوڑ کے اناٹھہ کڑھلاں گے۔ " ممکن جوش ٹال بولیا۔

" توں تے نرا مود کہیں مکھنا۔ " فوجا کہیں لگا۔ " سدا گرتوں ساڈے کولوں لگن دی کہیہ

لوڑے؟ اوہیہ جھ پتر، اکہ محل، ست اٹھ بھتیجے۔ تے سارے دے سارے

گھبرو۔ نیرا وہ پیسے دیلے وچ دی ساتوں کتے درہ! اوہ ساتوں لکے گا؟

اچرچ گل کیتی آجوانا! " فوجے کہہ نرم زبان وچ کہیا: " اوئے جواو! سدا گرتیں جہان

وچ نہیں ہے۔ میرا دل اکھدا ہے اوہ لگھوگا کہیہ تے چت کر چٹیا لے۔ پر کیہنے؟

اوہ کیہڑ، سورا اے جیہنے ساڈا شکار کھد لیلے؟ کوئی سمجھ نہیں آویدی

دھرم نال! " فوجا جویں اپنے آپ نال گلاں بیا کردا سی۔

" ہور کیہنے اوہ لگھٹ بھر چٹیا چاچا؟ جھنڈے اپنی گل داہی۔ " ہور کسے نال تے

اوہا پڑا لٹا پڑا دکھ دی نہیں سی۔

" دکھ داکہ پتہ لگدا ہے بھائی؟ کئی دکھ گھجے برنڈے میں تے لوک اوہناں دا

بلہ دی کھجا ائی یقندے میں، کھپ رولا نہیں پاؤنڈے۔ " فوجے کہیا۔

ایسے چہ وچ بہروں " جاگ بھئی اوئے " دی کنبیدی ہوئی ماری واج آئی۔ اوہ گاڑ

چوکیدار سی۔ پورا لوکوں توں اک دوداری جاکن واسنیا دے کے آپ گھریا کے سول رہندا۔

" جرا ایس ماں دے یار توں واج مار جھنڈیا " فوجے کہیا۔ تے جھنڈے نے اوہناں

پیراں تے پٹھیاں ہی نعرہ ماریا:

" اوئے گاڑا اوئے! "

" جاگ جھئی اوئے " گھار ایس واری ہوکا اچھی دھاتے ٹھروں ٹھروں کردا حیل دے

انند آڈریا۔

" ست سری اکال سرکار! " ہنیا ہوا گلڑ سرور فوجا سنگھ دے پیراں وچ بہر گیا۔ ماڈا

کوڑا جیہا، کانے درگ پتلہ گاڑا آج بڑا ہوشیار، چست چاواک تے کچرا سی۔

”کچھ بیت لکھا اس سوگرے دگاڑا؟ جو بے پیار ہال گھاڑوں پچھیا۔“

”نہیں سردار جی!“ گلاڑ سدا سوا برا کیتا جو بس ددڑ ددڑ کے تھکیا ہو دے۔“ پتہ

”کیہ لگتا اس سرکار؟ کمرے اُٹنے پرں دُکے بوٹ دی اُٹنے وچ پرست اُٹنے میں۔“

”فوجا سٹلک جس پیا۔“ ادو لوٹ سی ماں دیا کھماں؟“

”بندہ بوٹ اس ہونڈ لے سرکار۔ بے سادہ کیا تے قائم راتم۔ سادہ آیا تے

بوٹوں وی مارا۔“ گلاڑ سنی سناں سیال ف ورت چٹڈی۔

”بڑن سارن ددڑی گل کیتی، گلاڑا سوں اُٹنے۔“ فوجا کہن لگا۔“ پراگھدے

کیہ میں؟“

”لوکاں بریاں گلار تے سرکار! طرح طرح دیاں ہنڈیاں میں پیر سوانی تہاڑا مال ہنڈی

اے۔“ گلاڑ ددڑا ددڑا ددڑن لگا۔

”پچھا: تے لوہے ٹنڈے؟“

”منڈیاں دی تے سردار جی گل ہی دکر دیاں ماں دی گل نہیں منڈے۔“

”ادو کیوں؟“ لوبے پچھیا۔

”ادو ہنڈیاں دے فٹے وچ نے تے تئیں ہنڈیاں دے حساب مال اوہناں

جوڑ دے نہیں سردار جی:۔“ گلاڑ اپنی نہیں سوھا گردے پتہاں دے دسٹ دی گل اوہناں

ٹوں دیتی، پر جنڈا تے مکھن گلاڑا مال تے ٹنڈے ہو پئے۔ فوجا سٹلک جڑا سیانا تے جیلے

والا آدمی سی۔ ادس گلاڑ ٹوں دم دلا سدا دے کے پتر تھر کینوں بٹایا تے ہوڑ پھولیا۔

”سُنا اے ادو ٹھانے وی گئے سن؟“

”آہر بادشاہو! میں دی مال ساں۔“

”غیر؟“

”غیر سرکار قتل ما پھرچ نہیں ہویا۔ میں سپٹ لکھ لئی ٹھانے وارنے۔“ گلاڑ دسیا۔

”پرچہ قتل دے، اودہ کہہ دے تے؟“ جنڈے چھتی نل بچیا۔

”تہاڈے ساریاں تے سرکار ہور کہہ دے تے؟“ گارڈ دتیا۔ ”پرچہ نیذار

نہ منیا۔ کہن لگا، دشمنی وچ کروے او! قتل دا ثبوت، گواہ لیاؤ تے پرچہ

چھکی وجلان وچ کٹیا جائے گا۔“

”بھیر کاہن؟“ فوجا سنگھ بٹسہ پریم نال دھڑوں پھولی جان ٹہیا ہویا سی۔

”پھیر پٹ کھوا کے آگئے پنڈتوں، سوداگر سنگھ دے گواہن دی؟“ گارڈ فوجا سنگھ دا

پرانا ٹک خوارسی اکھن لگا۔ پنج کے رہنا بادشاہو۔ ایہہ قتل تہاڈے تے پے جانا ہے؟

”سوداگر قتل ہو گیا اے گارڈ؟“ فرجے بچیا

”ہتہ نہیں سرکار، اودہ آکھ دے میں۔“

تے گارڈ فوجا سنگھ دا دتا ہویا دساں روپیاں دانوٹ پاٹی ہئی گپ دے پئے ہتہ

کے ٹھروں کھڑوں کر داتیر ہو گیا۔

جنڈے مکھن نے اک دوسرے دل ویکھیا۔ ہر بندہ کہتے ہور اڑیا ہویا سی۔

”ٹھانیڈار پرچہ کہیں نہ لیا بھالیا؟“ مکھن بچیا

”پنج بٹار روپیہ جوا؟“ فوجا مس کے دس لگا۔ ”جیہڑا میں فتح خاں زلیدار دی

مہتیں ٹھانیڈار توں دے کے لیا آئی“

”اودہ کاہے لئی؟“ مکھن فیر بچیا۔

”مور کھا؟“ زجا کہن لگا۔ ”سوداگرے توں ملے لالہ لئی۔ پرساڈا کم کے

ہور اسی کر چھڈیا لگدا اے۔“

(۱۳) مینوں مسیاج پین جلیکے تیری وے سندھوری پگے

بڑا ہر سہ سی۔ جیویں دریا تے بسترنائے واسارا پانی کنڈھیاں توں باہر نکل آیا ہر دے
چار چوہیرے گہرا، مٹی رنگا، جگن والی پانی چڑھ آیا۔ فصلاں، راہ تے ٹوٹے، پانی وچ
ڈبے ہوئے دریا ہی بن گئے ہوئے سن۔ پنڈے کنڈھاں کوٹھے چڑھ پانی وچ ڈیہہ ڈیہہ
کے ڈگن ڈٹے ہوئے سن۔ پانی وچ چار چوہیرے بندے، مال ڈنگر، چیر دست، دلے
ٹوڑی، منجیاں، بستری، لیڑے، رڑھ تروے چلے جانڈے نظریں آوندے۔
مجاں، گاداں، ڈھلے، کتے، کٹیاں، وچھے وچیاں، گھوڑیاں، اونٹ، کھوٹیاں، کتے
بٹے لگھاں وانگ پانی دیاں رورا اور ٹھلاں وچ رڑھ دے ادھے کول دی ڈبے تروے
لنگے جانڈے سن۔ اوہ جیہڑے ڈنگر توں ہتھ پاوے چارہ کرا اوہ ہر دور ہو جاندا۔ کسے
مجھیاں ڈھلے دی پوٹل ادھے ہتھ آجانڈی تے اوہ خودے آتھے پانی کوں بچ رہندا تے
لکھی خورے کدھر توں غوطے کھاتا، ڈبدا پانی دے رور وچ رڑھیا جاندا سی۔ خوف تے
ٹھنڈ نے ادھ اسریر جیویں سن کر چٹیا سی۔

اوہ بے کولوں دی کٹی جالونڈے تے چیکمیاں کمر لاؤنیاں زانائیاں، چیکدے روندے
 بال ایانے، نوٹے کھاندے، ارٹھدے لنگے جاندے سن۔ پنڈ دے سارے دے سارے
 کوٹھے دھیسہ گئے جہے سن تے پنڈ دی تھاں وی بس ہڑھ ای ہڑھ سی۔ کچھ رکھاں دے
 سر پئے بعدے تے دائرے والا دڈا برہڑ پانی اُتے پھتری دا لنگ پیا لگدا سی۔ پنڈ دی تھاں
 بس برہڑ دی پھتری توں ہی سمجانی جاسکدی سی۔ ہور پنڈ دا ناں تثن پانی نہیں رہن قتا ہو یا سی۔
 لکھی دے کول اک جانیابکچا نیاجہرا پانی چن اُتافہر اُتے ٹٹاں تال دور ہو گی۔ اوہ
 کون سی؟ کون سی؟ اوہ موٹیاں بڑی اکھاں ڈر تال ہور چوٹیاں تے گھلیاں گھدیاں سن۔ کنک
 ونے چکے شکے چہرے تے ہڑھ دے پانی دی مٹی چڑھ کے اوہوں کچھ دھندلاؤنا سی۔
 اوس جانو شکل دے اک دوالے اوہ دے لے وال کھلے کالی چادر دا لنگ گھل کے تہ دے جانے
 سن۔ لکھی توں دور ہندی اوہ شکل اک وار فیرو پانی چن تانہر لکھی، اوہ دیو سی۔ تے لکھی اپنا پورا
 زور لاکے پانی توں چہرا، دیو توں پھرن لئی اوہ بے دل توں تریا۔۔۔۔۔ زور ہور زور۔
 پانی دے زور اُتے بنے دے زور دی کہ داہ چل دی لے؟ تاں وی لکھی اپنا سارا ٹل، سارا
 زور ماریا تے اخیر اوس دیو توں جا چڑھا۔ ڈبھی پتو کے ڈرے سہے ہاں دا لنگ اوہ بے تال
 چہرہ لکھی۔ اوس دیو توں گھٹ کے اپنے تال لایا۔ اوس پیر زمین تے لاون دا چارہ ماریا۔
 زمین تے جیویں پیراں ہیٹھ ہے ای نہیں سی۔ دیو دیاں ہاتھوں اوہ دی دھون دوالے تنگ
 ہونڈیاں جاندیاں سی تے پانی تال گھل گھل کے اوہ بے نیں پران تے ساری طاقت جواب دیندی
 جاندی سی تے دیو دا بھار اوہوں پانی دے وچ، میٹھاں، میٹھاں توں کچھ پیا لگدا۔ اوہ اپنا
 پورا ٹل لاکے اک ہتھ تال دیو توں پھری ہڑھ تال گھلدا، تروا رہیا۔ اوہ بے کول ای اوہی بھوری
 مجھ داسرا بھریا۔ مجھ دیاں ناساں اکھاں تے رنگ پانی چن باہر سی باقی سارا جتھ پانی وچ کُٹا نظریں
 نہیں آؤندا سی۔ اس مجھ دے رنگ توں ہتھ پاؤں لئی جتن کیتا پر مجھ داسرنگ ہتھ نہ آیا تے روڑھ
 وچ تری مجھ دور ہو گئی، ہور دور۔

لکھی دے کل دی اک کالی ڈانگ تردی جاندی اودھی نظریں بھی۔ اوس ڈانگ نوں پھرن لئی
 ہنبل مار دیتے ڈانگ اودھے ہتھ وچ آکے ہتھوں تک گئی پر اودھ ڈانگ پولی، نرم تے تلکنی سی۔
 دودھ ڈانگ نہیں کال ناگ سی۔ اوس تریہہ کے ہتھ پچھا غمہ نوں کچیا پرسپ جیہڑا ڈانگ وائے پانی
 اُتے تر دوا، پالی وچ رڑھیا جاندی سی۔ پھن اُچا کر کے پانی اُتے بہہ گیا۔ ناگ دیاں اکھاں اودھے
 اُتے کُریاں سن تے اودھی لال دوسا لکھی جیہڑی گھڑی مڑی پئی باہر نکلی تے اودھیاں شوکراں
 ہڑھ دیاں شوکراں توں دی تیز نکلیاں تے ڈراو دیاں سن۔ لکھی دے ٹھٹھے پانی نال جمدے
 تھکے ٹٹے سر پہ وچ دہشت تے ڈروی اک لہر اُٹھی۔ ناگ پالی نال رڑھ دوی اودھے چہرے
 توں ہتھ ڈیڑھ ہتھ دی وقت تے اودھے اُتے اپلیاں چکلاں اکھاں گڑی اودھے نال نال تریا
 جاندی سی فیر اوس ناگ دی شکل سوداگر سنگھ دی شکل بن گئی پر دھڑناگ را ای رہیا۔۔۔۔۔ دھڑ جیہڑا
 رڑھ دے پانی تے کُندل مار کے ایسراں بیٹھا سی حیراں اودھ سخت جھوٹیں تے بیٹھا ہودے۔
 اودھیاں شوکراں دی وچ ہڑھ دیاں شوکراں توں دکھری تے بوہتی جاری تے ڈراولی سی۔ وچو
 چیک مارنے لکھی دے ہور نال چہڑ گئی۔ سوداگر سنگھ اک واری لال دوسا لکھی جیہڑی کڈھ کے
 پھوں کیتا۔ لکھی پچھا نہہ بٹن لئی پورا مل لایا پر پانی نے اودھوں تے ناگ نوں اکو تھاں اکو وقت
 تے جھوپیں بچھ چھڈیا ہودے۔ ڈرنال اودھ سارا سر پر سن ہو گیا۔ فیر کتوں اک تردی جاندی پھوی
 اودھے جتھ آگئی۔ اوس پانی چوں اتانہہ ہتھ کڈھ کے ویکھیا اودھ اودھے پھاسیے والی کالی ڈانگ
 والی پھوی سی۔

”گٹھ کے میٹوں جیہڑی ماری رکھیں دپو!“

تے اوس جان بھیانے دلیری نال پھوی دہنیاں ہتھاں وچ پھڑی، اگر تے سرتوں دی
 کڈھ کے پورے زور نال سوداگر سنگھ دے ننگے سرو وچ گڑ دتی۔ چھوی سوداگر دے سر مونہہ
 نوں چیر کے دو ٹوٹے کردی اودھی دھون تیک چلی گئی۔

اوس مل لا کے پھوی پئی پر سوداگر دازخم مل گیا تے لوہ برٹے زور نال ہسیا۔ اپنیاں لال لال

اگھیاں پوریاں کھول کے اوس نکھی قل دیکھیا تے کہن لگا :

”اوی تون مینوں نہیں مار سکدا۔ تے نہ میں تیرے کوں مر سکداں۔“

نکھی فیر چھوی اگھی، ماری پر فیر اگے وانگ اویہ ازخمل گیا۔ سوداگر فیر سیبا جیویں بدل گجدا ہووے۔ بولیا :

”میں ساری مہنت بن کے تیرے مگر مگر رہاں گا، لکھا سیاں ! تون مینوں

نہینتے تون مار کے کیہی سی بہادری کر لئی؟“

دیپو ہو گھٹ کے اویہے نال چیمز گئی۔ دہشت نال کئی دی چیک اویہی چھاتی

چوں نل کے اویہے سٹو وچ پھس گئی جیویں اویہے دگٹیا یا بہوے۔ اوس دو تہاے

بہشتاں نال رورنہا کے لیٹ تون پرانہ تیا تے اٹھ کے بہہ لیا۔ اویہا ساہرہ رورنہا دھکی

ہوی، اک وار زور دی کھیا۔ اوس پوریاں اگھیاں کھول کے چار چیرے دیکھ تے اک

لٹا ساہا لے کے موٹہہ وادھکا پونجیا۔

”ہے سچے بادشاہ“ نکھی دے اندوں وادھ نکل۔

”اٹھا اے میرا شیر“ جنڈاں ہس کے کہن گئی۔ اویہے مگر سگ تباں، فوجا،

جھٹا، مگن ہدے ہدے اندر پسا وچ اوڑے۔ کے شہرے نکھی دا

مٹھا چیا، کے تھاپی دتی، کے پیار نال سرتے ہتھ پھیرا۔

”لکھا سنگھ باجی کے گیا اے“ فوجا سٹو خوشی نال اکڑ کے کہن لگا۔۔۔

”بھرا دریاں دے پتر سوداگر کی بھاجی موڑ دتی اسے۔ بھین تینوں دھائیوں“

”کسی وی دھوساے“

دریاں مگر جنڈاں پہلی واری کھل کے سی۔ پر میری دھی کتھے لے دیپو؟

”دیپو گھر اے“ تباں ہس کے کہن لگی۔

میرے نالوں تے دھپو ای چنگی دھی ہوئی ساڈی، جیہنے سالوں ساری گل دسی۔
 توں تے ساتھوں وی ادھار کھیا لکھاسیاں ! سورے پو دیا سو دیا ! " چنڈاں
 فیر ہستی ۔

لکھی بت بنیا سنے دے دے سنگلاں وچ مکر دیا چپ چاپ سندا رہیا ۔

(۱۶) چار دن گھٹ جیونا
پر جیونا ٹک مے نال

★

لکھی بٹھاں وچ بہن کھن گک پیا۔ ویپر دے واسے ہولے گل دائرے دی لیک مپ
کے ادہ باہر کھری ہوئی دنیا وچ زل گیا۔ بوہڑی چاں سنگنی تے ہڑی ہونڈی لے پر راتاں
ٹوں ڈراونی وی بڑی ہونڈی لے تے نلے بوہڑ بیٹھ اگلے کروٹے ودھ نہیں سکدے۔ ویپر
دے چرے دی گھکار سن کے سادون والا تے سفنیاں وچ مور ڈر کے اٹھن والا نکھی راتاں دن
تے آوندیاں جانیاں رستاں دیاں سردیاں گرمیاں وچ جنگل بیلیاں وچ پھر پھر کے آپ ڈراون والا
بن گیا۔ واہی جوتی دتوں جان جھٹکے دے پاروں بھا کے نہاتا دھوتا، دودھ چٹے لیڑے
کدے میلے نہ ہون دیندا۔ اکھاں وچ دنیا دے رنگ وڑ کے اکھاں ٹوں ہور سوہنیاں تے
چمکن والیاں بنا گئے۔ ٹھوئیں دی پوشل ورگیاں اُتا ٹہر ٹوں اُٹھیاں مچھاں، ہتھ وچ جھٹ
مروں کدھ کے مارن والی چھوی، تھلے چچی گھوڑی جھمکن ٹوں، ایہناں سدیاں شیواں مل کے
ادھنوں اک بانہا تے سوہنا گھرو بنا دتا۔ لڑائی جھگڑے وچ راضی رہن تے میلیاں ٹھیلیاں وچ
سدا ڈانگ سرٹاوا ہون نال اوہنا نال کچھ ہور وی نکل گیا۔ احمد خاں تے شیر سنگھ سنگلی والا اوہرے

بوہتے ای نیڑے دے مڑھلے یار تے جوئی وارن۔ احمد تے نکیاں ہون توں ای ویدایا رسی تے
 اودے مڑھلے دی تھاں اپنی رت روڑمن لئی پرویلے تیار۔ تے شیر بنگا سٹاں بھراواں دا کھواں لاڈ
 بھراسی۔ اٹھ دے اٹھ بھراسندھیاں وانگ پٹے ہوئے جد نہ توں نل جانڈ اُجالا کر دیندے۔
 بندیاں دا بڑا نشہ ہونالے تے ایہہ نشہ تنگی دے رات دے پیرن وائے شیرے دے بھراو
 نوں بڑاسی۔ شیر آپ وی ہتھ چھٹ، دلیر تے ہوڑ مت والا بندہ سی تے سورے دا عاشق۔
 ایس ای پاروں اوہ نکئی دایا بن گیا۔ ایہہ یار نہ وودھارہا۔ شیر سنگھ جری چکاری وی کر لیندا
 ہوئدا سی۔ نکئی دے پنڈ دوا بے تے تنگی وچ بوہتی تھی وقتہ نہیں سی۔

نکئی دا پیار شیر سنگھ دے ساریاں ناں دے بھرا رنیل سنگھ نال وی بڑاسی۔ کرنیل سنگھ
 کدے آپ چنگا ہارا ڈاکو سی پر سارا کچھ چھڈا کے پشرا لہن لگ پیا۔ پر اندر باہر دے بندے
 دوروں دوروں ابے وی اودے کول اوندے جانڈے۔ جوان واروہ دی عاشق سی تے نکئی
 نوں شیرے وانگ ای پیار کردا۔ لعل ڈکے مارن توں گل فردی تری دی جواناں فل آگئی۔ گھول
 کوڑی، بھار چکن دیاں گلن ہون لگ پیاں۔ کوڑی وچ تے بھار چکن وچ نکئی داوی بڑاناں سی
 پتھر چکن دی گل توں گل اگانہہ و دھی۔ کرنیل سنگھ دا دھی تے ہتھ پیر دیاں اپنی حیل دی گھر وچ پنے
 ہوئے پتھر فل دیکھ کے کہن لگا،

”اوہ پتھر دیکھیا ای لکھاسیاں؟“

نکئی پتھر فل دیکھیا۔ فیر اوہ اٹھ کے پتھر دے کول چل گیا۔ اوس پتھر دے آل دوا یوں
 مٹی جھاڑ کے اوہو ہتھان نال ہلاون دا چارہ کیتا پر پتھر کئی ورھیاں نوں اوہ تھپا ہویا مٹی
 دے وچ جم گیا ہویا سی۔

”رہبانے کئی“ اوس شیرے نوں آگیا۔

شیر رہبانے کئی لے آیا۔ نکئی کئی نال آل دوا یوں مٹی وڈھی فیروز لا کے اک پاسے پتھر
 نوں ریھیا۔ بھار پتھر تھوڑا جیبا کسک گیا۔ پتھر پڑی ہوئی مٹی چھڑ وئی۔ نکئی پتھر نوں نظر ان نال

مل کے پرت آیا۔

”بھا! ایہ پتھر کون چکڑا رہیا ہے؟“ لکھی کرنیل سگھ دے کول بہہ کچھ پچھیا۔

”ایہ پتھر!“ کرنیل سگھ ہس کے کہن لگا۔ ”نہ اوئے پن! ساڈے وچوں

تے کسے وی نہ۔ ساڈے بھائی توں شوق سی پرچھاتی توں اتانہ تے بھائیے دی

کدے نہیں کھڑا سی!“

”جوہر کسے کدے چکيا؟“

”نہ ویر کسے وی نہ۔ اک دو وار تے پیر بھائیہ ویرام سگھ دی مل مار گیا ہے۔۔۔“

”پچک! وس؟“ لکھی بھسے شوق نالہ پچھیا۔

”نل بھائی!“ کرنیل سگھ جواب دتا۔

”میں ایہ پتھر چکڑاں گا!“ اپنے بھائیے دی گل سن کے لکھی وٹ کھا گیا۔ ”جیہڑا

پتھر بھائیے نہیں چکيا اوہ تے ضرور چکنا چاسی دالے!“ اوہرے پختے وچ لہو بھڑکن

پیا۔

”نہ ویر!“ کرنیل سگھ لکھی دی گل سن کے کہن لگا: ”چل پورا م سگھ

ساڈے بھائیے دایا رسی تے اوہرے وچ ندر دی آغاسی۔ ساڈے قل اوہا

آکھن ہاں دی واہو اسی۔ ایس پتھر نل اوہ آوندا جاندا کئی وار مل مار گیا ہے ایہ پتھر

اوہرے توں چھاتی توں تانہہ کدے نہیں چڑھیا سی۔“

”میں ایہ پتھر چک کے دکھاں گا!“ لکھی کیہڑے پے گیا۔

”توں ایہ پتھر چک جاویں گا؟ کدے وی نہ ویر میرا!“ کرنیل سگھ آگیا۔

”چک لاں گا بھا! توں لا شرط میرے نل!“ لکھی غصے وچ کہیا۔

”نہ بھائی!“

”لا شرط۔“

”میرا گھوڑا لے جاؤں بھائی ویرا ! بے توں ایس پتھر د ہا کڈر جاہیں تے“ کہ
اپنے سوہنے سترے تھکی گھوڑے قل و پچھ کے اکیہا۔
”سٹ ہتھ“

”پر جے نہ چکیا گیا؟“ شیرے پچھیا۔
”میں پتھر چکنا چٹ دیاں گا“ لکھی اپنے ذنوں بڑی فڈی ساری گل کہیتی۔
”کدوں؟“ کرنیل سنگھ بویا۔
”اجو ای ! ہننے“ لکھی بویا۔
”گھوڑی کو کھلوا بھائی ویر“ کرنیل لکھی نوں اکیہا۔ فیرے شیرے د ہتھ
اگھیں تا پوچھ داریوں۔ سہ کے پتھر وچ ہوکا دیوا۔ لوک جوان نوں پتھر چکھ دیکھ
کہ۔ بھلا اینویں ای پتھر چکھن دا کیہ سوہنہ ہویا؟ کیوں جھٹی لکھی سیں؟
”چنگا بھلا“ شیرا باہروں گھریا۔
”تے جو لکھی دار شرط داوی نال ای دستے“ مگروں وچ مار کے کرنیل
نوں اکیہا۔

اینویں جٹ کو وچ ای کرنیل سنگھ دی حویلی تماشہ دیکھن آئے لوکاں نال بھر گئی
یاٹے، گبھرو، بڈھے۔ لکھی وڈی سی لوکاں بھانے تے شر و دی بوہت وڈی
لکھی دی چھوٹی پھری شیرا پوٹھلا کراون ڈیہا سی۔ لکھی یڑے لہ کے صاف بھٹ پتھر
آل دوالے پتھر تے نظراں گڈی پیا پھر دا سی۔ ساسے پتھر دے بندیاں وچ اک
نہیں سی جیہڑا اگھ ہومے لکھی پتھر چک جائے گا۔ لکھی پتھر نوں نظراں نال تولدا اگھ
یاٹھواں نوں ملوٹا بھلا وندا اندر و اندر اگھدا :

پتھر بجائے توں دی نہ چکیا گیا، میں چکاں گا جورو، بھائیوں مر جاؤں“

پہلیاں دو دو اٹھکڑیں زمین سے لاکے کٹیں توں لادھیاں لکھی پیر استادوں یاد کیتا تے پتھر
 جھل کے زمین تے ایدھر او دھر ریڑھیا - گول - پدھرا - بھارا پتھر دھکڑا ریڑھ کے ہل جھل کے
 چارچ - یا - اونٹوں پک ہو گیا، اوہ پتھر ٹپک جاوے گا -

”بھار کرنیل سیان! لکھی پتھر کوں ای دلج ماری -“ شرط موڑے اے وی - میں
 پتھر اُنج ای چھکاں گا -

”اُنج آکھ چکنا ای نہیں، شرط توں کیوں ڈرنا ای؟“ کرنیل سمجھا بنی لکھی پتھر ہیکوں نہ سدا
 نہ پایا -

خلقت وچ کھونے کے ہڈے توں غورے لکھی راجہ دیکھ کے اپنی جوانی یاد آگئی - اوس
 بادل باشہ کھڑی کر کے اوہوں ہلاشیری رندیاں کرنا :
 ”اوسے کھ جا ایس پتھر توں جوتا -“

”جو کرے کرتار“ لکھی سیان مٹی اُسے ملد بولیا - پتھر توں چار چوہریں چارچ کے لکھی
 سٹے - ٹل ماریا - پتھر تھوڑا جھپا ہلایا - لکھی منہ بلامار کے پتھر توں پٹیاں تے چاڑھ لیا - رنگ
 دیاں ہڈیاں لوبے دیں لٹیاں بن گئیں تے لکھی داسلا لہو اوہ سے بھرے وچ آگیا - پتھر اوہ سے
 کھٹا توں کتے توہتا بھارا سی - پٹیاں دیاں لٹیاں ابھان دے ڈرتوں اوس سر پہ داسلا زور بانٹوں
 دھک دھک اک ٹکڑا ماری تے منہ بلامار کے پتھر بک تے چاڑھ لیا - لوبے دیاں لٹیاں توں پتھر بن
 پھان اُسے چڑھ آیا سی - لہو مونہ دچوں وگن وگن کر داسی - اکھاں لہو دھو تے ہاڑاں موٹیاں
 وائنگ دھون تے پڑ پڑیاں تے دشن لگ پٹیاں - خلقت توں چوہیں چپ داجندرا وچ گیا
 لٹیاں اکھاں میٹ لٹیاں - دواہی بندے سرت وچ بپا دے سن -

”پتھر چکیا گیا اے!“ شیرا خوشی نال چکیا -

”اے کتھے؟“ کرنیل بے یقینی نال کہیا -

”جتا چر بالہ نہ کلاھے گا او ناچر پتھر کتھے چکیا گیا؟“ غورے کس آکھیا -

پر لکھی مڑھکو مڑھکی ہو یا پتھر نوں چاتی اُتے تھتی آسمان دل وچھکے اپنا
 سواہر اکتا۔ اودھی وھون تے چہرے دیاں نائراں پائیں دے، گے سن۔ تن
 تے چاتی اٹھے ہمار تھلے اندر نوں وڑدی گدس۔ اوس کھل پتھر چاتی تے۔ کھ
 اچا لکرا مارا بچے خلقت تبریک گئی۔ پورے سر پر دی طاقت دے منجھے ناں لکھی
 بالا کھو کے پتھر دُور ست دتا۔ تے آپ اپنا تند ساہ سوہ آرن اک پیا۔

خلقت حیرانی نال جیویں سستی سوں گئی ہووے۔ گھر دے چہارے دیاں ہر
 کھلوتیاں سرداریاں سہم کے اک دوجی دے ل لگ گئیاں۔

کر نیل تے شیرے دی ساریاں توں بچی کنواری بھین ویر کور چھتری ہرنیاں
 اکھاں دے سول، موت تے گدڑی جیسی گدڑی، خوش ہوئے اپنی وڈی بھرنائی دی بات
 کے بولی۔

”بھائی! شیرے دایا، تے دیوے دیو“

”ساڈا گھوڑا وی گبا۔ ابے پرھوں تیل بھاؤ چار ہزار داساند ہر چوں بیا
 کر نیل دے گھروالی اکوں بلی“ بہ توں پیر وی گمش این“
 ویر کور نھا جیہا بس کے کہن گئی۔

”بھاؤ خر دیوں لئی سی؟“

حویلی وچ کر نیل سب توں پہلوں جا گیا۔

”لکھی جت گیا لے“ کر نیل بولیا۔

شیرا سداں توں پہلوں لکھی تیک اڑیا جیہا اپنا ساہ سوہا کرن مئی بتن پیا کر دسی
 ”بڑی گل لے نکھاسیاں“

فیر اکا نہہ و دھ کے لکھی دوالے گھیرا پاں کھلوتی خاتمت نوں پچا نہہ پچا نہہ کردیاں بولیا۔

”جان توں ساہ لین دیو۔ ہوا چھٹ دیو میراؤ“

”گھروں دوڑ کے دودھ دی باٹی تے گھوڑے دی کاٹھی بیا“ کرنیل اپنے سوتے پتھر توں کہیں لگا۔

منقستہ جوں اک بندہ دی حویلی چوں بابہ نہ گیا۔ سارے لوک شرطوؤں پورا ہونڈیاں دیکھن لئی کھوتے سن۔ کرنیل اٹھ کے لکھی توں تھاپا دتی۔

”بڑی ساری وڈی گل لے لکھا بیاں! مینوں پاک سی پتھر تھتھوں نہیں چکھیا جانا پر توں سدھکا دتی تے دھرم نال“ کرنیل لکھی توں کہیا۔

لکھی ہنس کے بویا:

”مینوں پاک سی بھاؤ میں پتھر یک جانا میں۔ تال اٹھاتے میں آکھیا سی، شرط موڑے۔“
لکھی پنڈا سکا کے لیڑے پائے۔ دودھ والے گلاس پیتا۔ اپنے چروچ کرنیل سنگھ گھوڑے تے اپنے ہتھیں کاٹھی پاکے رتہ اوہرے گل لوصیٹ کے گھوڑے توں تھاپا دتی تے اوہری لگام لکھی ول دھاکے آکھن لگا:

”بڑا گھوڑا لے، چڑھیں گاتے یاد کریں گا“

”ایہہ گھوڑا!“ لکھی پچھا شہرہ ہنس کے کہن لگا: ”تینوں ای چٹکا لگدے بھا“

”تینوں لینا پوے گا“ کرنیل آکھیا۔

”نا بھا! تیرے کول لے گھوڑا تے تاں وی میرے کول ای لے!“ لکھی بچی جتی گھوڑا لین لئی تیار نہیں سی۔

”پھر سو لگام بھاؤ! توں شرط جیتی لے“ شیر لکھی توں کہیا۔

”ناں بھائی!“ لکھی سنٹے والنگوں سر ہلایا۔

”پھر گھوڑا! نہیں تے دھرم نال میں رٹ پوند گا“ کرنیل شرط بار کے وی خوش سی۔

لکھی نے مشکے دی واگ پھڑکے شیرے توں پھڑا دتی۔ کرنیل سنگھ اپنے یاراں ورھیاں

وے نکلے بسکے ہوئے پتروں باغیہ نول پھڑکے ہستہ ہستہ آگن لگا :
 "نے بھئی سردار جی ! مَن نواں گھوڑا لیاواں گے ۔ ایدوں وی دوا ، ایدوں وی

سوہنا ۔ ایدوں وی ترکھا ۔"

"نہیں باپو ! میتوں تے ایہہ گھوڑا ای جڑھن نہیسی دیئدا ۔ میں تے ایدوں
 نتھا تے مٹھا گھوڑا لینا اے ۔" منڈا کہن لگا ۔

"نے بھئی شیریا ! میرے پتروں گامی کھیار دا کھوتا لے دے ۔ رتھا
 تے منٹا ۔"

کرنیل سنگھ شرط ہار کے وی لہر وچ سی تے لوک بڑے دھیان نال اوہریاں اوہرے
 پتروں نال لڑن باتاں مَن رستے سن تے خوش ہو رہے سن ۔
 "میں کھوتے تے نہیں پڑھنا " منڈا اُبکیا ۔

"نے بھئی سردار جی ! ایہہ کریہ گل ہوئی " کرنیل مَن کے کہن لگا "جٹ

وے پتروں تے ہر شے تے سواری کرنی چاہی ۔
 کرنیل سنگھ دیکھیاں لوکاں دل دیکھ کے اک اکہ میٹھ پڑے تے پتہ کے آکھیا ۔

جٹ جٹی نوں لین نہ جاوے
تے ڈردا قبیل داریوں

★

فوجا سنگھ نوں پنٹاسی تے آجا کے منٹریاں دے ویاہ دی۔ تاہاں تے کہندی
ہئی دیہو دا۔ پہلوں جھنڈے تے ایہہ بھاروی سروں لیہہ جائے پھر فوجے دا دل سی
جے پہلوں جھنڈے تے پہلوں جھنڈے تے ویاہ ہو جان تے فیروزہ دو مگروں چار پیسے کھٹے
کر کے رہ پوتے پہلوں جھنڈے تے۔ تے اعدن وی رات گئے تک فوجا تے تاہاں ایہہ ہی
صلا حواں کر دے رہے سن۔ مکھن اُن پانی کھا کے حویلی چ سوں چلا گیا تے دیہو چنڈاں کوں
چرہ کشن گئی ہوئی سی۔

”بھاگوانے! میری منیں تے اپنی بھین کو لوں دو نوں سک منگ بے۔“

”دونوں! کرھے کرھے لئی؟“ تاہاں نوں سمجھ نہ آئی۔

”جھنڈے تے مکھن لئی۔“

”پہلوں مکھن دا کر لئیے۔ دو ٹواں ویاہوں جو گے پیسے کھٹوں آون گے؟“ تاہاں بولی۔

”جھنڈے دا پہلوں تے اپنے مکھن دا مگروں بختا ورے! لوک کہن گے

اینا ویاہ لیا سوتے یار دا پتر پھانہ رہ گیا۔ "فوبے آلیہ۔"

"پر پیسہ دھیلا؟" تاہاں فیر بھجوں کے ادھے ای اگھلوتی۔

"زمین وے چار بکے گئے پاریاں گے" فوجا بے فکری نال بویا۔

"کوٹھے چڑی دھی بوہے تے بیٹھی اے اوہ بے لٹی تے زمین نہیں پادنا گئے۔" تاہاں

زمین کہنے ہون واس کے نطریل کہہ کہن گئی "توں تے یاریاں بھادریاں ای مرجانا ہیں۔"

"چپ کر کئی رن! قینوں میراں راریاں بھادون نال کیہ گئے؟ فوجا سنگھ نعتے وچ

گھراک وٹ کے کہیا "جے فیر میں ایہو جیہی گل تیرے مونہوں سن لئی تے گھروں

کدھ دواں پارسونہ گوردی" فوجا جھٹ جھڑک ڈنڈیوں پار ہوندا۔

تاہاں بس پٹی "ہائے ہائے وے لوڑھا! دیچو دے بھایا! توں تے ساری عمر

ساٹوں گل ای نہیں کرن دتی۔"

"ایہہ گل ای نہیں کرن والی" فوجا نرم ہو کے کہن لگا "گل ای دیچو دی ماسی

فل چلی جا۔ ایہہ پیرتے ڈیرا کھلوتا ہے۔ سویر جاتے شرکالاں توں پرست آدھل۔"

"چنگا" تاہاں ہتھیار سٹ دیتے۔

"دونوں ساک منگ بویں تے اگوا ای جیج نال دونوں منڈے ویاہ ہواں گے" فوجے

سکھ واساہ لیا۔

"پر دیچو! تاہاں بولی" گھر جوان دھی بیٹھی ہووے تے نیندر کدوں ونڈی

لے بندے توں؟"

"آہو! تاں ای توں ساری رات سونڈی ای نہیں" فوجا بس کہن لگا بھیلے

رات تے بھادریں سارا گھر چور لے جان تیری اکھ کدے نہیں گھلدی۔"

تاہاں بس پٹی۔ فوجا دی اپنی گل تے ہن لک پیا "دیچو دا توں اکتا پکرا ای نہ کیا کر۔"

دھرم نال! ایسا منڈا لے میری تھروچ، دیکھ دیکھ کے نہ جھیا کریں گی۔

”بچی!، تاہاں کچھ واسا لے کے کہن گلی۔“ بدھ کون لے؟
 ”وساں گے ویلا اون تے۔“ قوجا جس کے دشن لگا۔ ”اپنی دیپولی توں
 بھوادی چھٹا کر کیا کر۔“

تاہاں دے رتوں جیویں بھار لیہہ گیا ہووے۔

اگلے دن سوکھتے ای تاہاں نویں یٹسے پاک ساوی گھوڑی تے بچو چھیا رٹوں نال لے کے
 ڈیرے چلی گئی۔ دیپو جھنڈے لکھن توں چھا ویلا کھوا کے نیلے توں پرتی تے گھر جان دی پائی
 وہرے پہرے دے نال جوبلی توں مرگے۔ اوہوں امید سی لکھی جوبلی وچ ہر دے تے اوہرے
 نال پھیر چھا کرے گی۔

اودہ بدھ جوبلی وڑی تے لکھی مشکی گھوڑے توں کھر گنا پیا کداسی۔ دیپو رتوں بھانڈے
 کے کھرئی وچ رکھ دتے تے لکھی دے کول جا کے کھد گئی۔

کچھ توں لکھی تے دیپو وچ کچھ وچ پے کی ہوئی سی۔ اودہ مہن ہر گل وچ اگے وانگوں
 دیپو توں صلاح دیندا، نہ ہر کم وچ اودہی اُگل پیرے کردا۔ تے نہ اگے جھٹ پیار نال
 اوہوں کو اوندا بلا دندا۔ اُنج دی اود گٹ ای پٹا منڈا دیپو دے دل وچ بڑے چراں
 واک شک مٹھو جھٹایا سی۔ پر اودہ دل توں سمجھاؤندی کہندی:
 ”لکھی انج نہیں کر سکدا۔“

پر فیروہی پتہ نہیں اودہ کدی کدی کیوں اودہ جاندا؟

خودے اودہ شک جھیک ای ہووے؟ کدے اودہ سوچدی۔

لکھی نے اک وار پرت کے دیپو ول ویکھیا تے فیر اپنے دھیان کھر کھرا کر دیا۔
 ”وے لکھی؟“

”کیہ اے؟“

”اڑیا! پتہ ای بے بے ڈیرے کیہ لین گئی اے؟“

”ڈیرے؟“

”ہو۔“

”میتوں کیہ پتہ اے کیہ لین گئی اے؟“ نکھی جھوٹا ماریا، اوہنوں بڑا پتہ سی دیپو۔

بے بے ڈیرے کیہ کرن گئی اے۔

”دساں؟“ اوہ بااں وانہ بندہ منہ وچ دو جے نوں کہندے، دس کیہ سے منہ وچ؟

تے دوجا اگوں کھدا پتہ نہیں تے راجی ہر کے آکھت دساں۔

”دس؟“

”دساں۔“

”دس۔“

”ٹریں گاتے نہ میرے نال؟“

”کیوں بھلا؟“

”گل ای ایسی اے۔“

”نہیں روتا، دس!“ نکھی کھر کھر کر رہی کہہ کے دیپو ول ہی اک نظر

دیکھ لیندا۔

”بے بے تیرے اپنی جھوادی گڑی داساک منگن نئی اے۔“ دیپو اپنے دلوں رجن

وال کمان کھج کے تیر پھڑیا پر نکھی نوں کچھ وی نہ ہویا۔ ایڈی وڈی کمان دا ایڈا، وڈا تیر خالی

باندھ ویکھ کے دیپو نوں دکھ ہویا۔

”ایہ باتوں حریفی نہیں ہونی؟“

”نہیں“

“کیوں؟”

”کیوں تے لڑائی ہوندی اے شہیت“ اوہ کھرکرا چھڈ کے لیڑے نار گھوٹ
واپڈا صاف کرا کہن گھا۔

”تے کوں گمشدیں ایس ساک تے اڑیا؟“ دیوہ اوہنوں پھیریا۔

جس کو وجہ گمراہی کے گمشدہ ہونے کی لکھی ہوئی تھی۔

”نہیں سہلی وہیں گھوڑ کیوں دھماکے؟“ کو پیو میدان پار کے روٹن دی سبھا نے

تاریخ و جغرافیہ

وہاں سے ایک شخص نے دھنیاں، پیاز، میٹھے اور کھجوریں لے کر

”شروط بیت کے اندر“

”باہو!“ دیوہو کہ جلد تیر چھڑیائے سے ہو کے ”آج گھوڑا دتا نہیں نے تلوں

اپنی بھینس تیرے آگے لا دیں گے :

تم شکست کا۔ لکھی لال پین ہو کے برتیا۔ بڑے جن مال اوس اپنی کام بہت روح کچھ کے رہی

یہاں سے گل سن گئے اور ہمارے جہوں پر۔ فیر کچے مردم حوصلے میں تسلیاں دے آئیں گے

”کے دی دھی بھین ٹوں ایڑاں دی عملی گھریاں تیںوں شکا نہیں اونڈی دیوہ چاوس

مسماں امی گل پوری کیتی۔

”میں کسے دی دھجی بچیں نہیں؟“ مسال ای اوہ پوئی، جسدی کھیڈ دی دھو گو واری

پچس پی۔ اوہیہ اتھرو ڈکھ پیٹے۔ پراود نے خورے بڑے نوں مڑے سے گھ مڑے

کون دی خوشنما کے آئی ہوئی سی۔ رونماں کہیں ٹپے توں روزہ مارے نکلے شہر بہ بند

مرزا: "وقتے جو تر کیم؟"

اوہ زور زور دی روں لگ پئی تے ہنیری وانگ جیٹل چوں گل گئی۔ لکھی بہت دنیا
کھلوتا رہیا۔ اخیر دیپو دے اندر دے شک نے مونہہ توں گھنڈا دتا سی۔

لکھی غصے نال اندر وں جوالا مکھی وانگ پیا کھولدا سی۔ ہور بے کوئی ادھرے یار دی نہیں
دی ایہ جین گل کروا تے لکھی اوہ دے کئی ٹوٹے کر دیندا۔ پر اکھن والی سی دیپو۔ دوا بے دی دیپو۔
سرور فوجا سنگھ دی دیت۔ پنجاب دی دیپو۔ لکھی غصے دیت۔ دھابو ہویا پراٹھہ پئی ہوئی منھی
تے جاڑکا۔ اوہ لچار تے نڈال چہا لڈا۔ جس سب نے ایہہ نکلاں دے پردے اندر وں
ہاں کدو سٹیاں سن۔ اوس پیا نوں کھی نہ بنداتے ہور کون جاندا۔ ایس ایہ پاروں کچھ پر
مکھوں اپنے آپ نوں ٹھنڈیاں کر کے تھی دیپو نوں معاف کر دتا۔ اک وار تے اوہوں دی
چاہیا۔ تے اوہ سچی گچی دیپو نال ٹاوا دھایا کر دالے۔

اوس عازم آکے اپنے آپ نوں آگیا:

”پر میں ہور کیہ کراں؟ رب پچیا! میں کیہ کراں؟“

اوہ دے اندر دے بندیاں دا اک یدو ہوندا رہندا سی۔ اک بے پٹ دی اک جہدے
وچ اوہا سریرہ پیا سڑواتے دو بے بے پاپ ویاں موج بہاراں جیناں وکوں اک وکے
سورے وانگ اوس مونہہ پھیر لیا ہویا سی۔ لکھی سورما سی تے اوہ اپنے آپ نال لڑوا رہندا۔
اوہ لڑو کے پھاوا ہو جاتا پر اوس کہے اپنی کٹھ نہیں سی لگن دیتی۔ اوہی عمر اوہ زور سی
جدوں بندے دے سریرہ وچ رت دی تھاں اک بھری ہونڈی س، تے اٹھاں تے پٹی بدھی
رہندی لے۔ جدوں بتا سردی گل نہیں مندا سگوں دل دی انگلی پھڑکے ٹریا رہندا لے۔
اک کول پیا گھو پکھر جاتا لے۔ پر دیپو کون ابھر ادھر دی گڑھی نہیں فوجا سنگھ دی دھی
سی۔ سرور فوجا سنگھ دی۔ جیسے کاما بن کے ویسہ ورھے اوہناں دا بھار چکیا۔ جہڑا
اوہناں د دنیا وچ سب توں وڈا۔ سب توں بوہتا سچی سی۔

دکھتے بیٹے دیو، سسیتا نالوں پوترتے درویدی نالوں دڈی شان والی راجکری،
 رانیوں والی اکڑ، آئی تے روپ والی ..... جیہڑی نکھی دی سڑدی بلدی
 جیاتی وچ رکھنڈی پھاں والا رکھ سی۔
 دیو جیہڑوں نکھی دی ایٹی پگ تے اپنی چھوی عاںدا۔ تے نکھی امرویل دے کر دے
 وچ نہ آیا۔

نکھی اپنے اٹھے سکھ لئی فوجا سنگھ دی جھولی رٹھاں ال دجری تے دیو
 جیہڑی سچھی چٹی سرسین کی شک دی جیہڑی چڑھ گئی۔
 اگانہہ کہہ پتہ ادھ منکتی ریاں ساریاں راسوز کمن بند کر دے تے تھیویر
 ساری عمر وچھوڑے دے دکھاں دے نرک وچ سڑوا دجے۔ پرتاں وی اوس
 اپنا آپ جانی تے جھٹے دے اٹھے روڑھ دھاریح نہ رٹھن دیتا اوہنے اپنی ماں دے
 سر تے ہتھ رکھ کے فوجا سنگھ دی عزت دی رکھوان کرن دی سوئہہ کھاہی سی تے
 او، اپنے قول تے پکا تے پڑا سی۔ بھانویں ادھ لکھ نہ رہوے ادھ اپنی بے بے نوں
 دے قول نوں نبھائے گا۔

”واہگورو! .....“ اکوں اوس خودے کیہ مونہہ وچ آکھیا تے ادھ
 اکھاں میٹ کے منجی تے لتا پے گیا۔

ادھسے اندر داچوہا ہر نکل کے اوہسے نال منجی اُسے یہہہ گباتے نکھی نوں ہلا کے
 آکھن لگا:

”اٹھ کے کھیڈل۔ کیوتر دے اکھاں میٹیاں بلی تے پرت نہیں جاندی“

”پر میں کہہ جاواں؟ میں جدھر جاواں برہمچاری نالوں تیز نظران میرے اندر“

جہڑیاں ماریاں رختیاں نیں۔ میں کیہہ کراں؟“

(۱۶) ایہہ جوانی چار دہاڑے خوشیاں نال ہنڈلے
ایس جوانی داماں نہ کیے مت بھلے ای مر جائے

★

چیترا ڈھے توں بوہتا لکھ گیا ہو یا سی۔ کنکھں دے بوہے سٹیاں نال تے سٹیاں
دے دھڑوانیاں نال بھر گئے ہوئے سن۔ ساویاں کنکھاں دھتیاں نال سونے دے رنگ
وچ رنگیاں گتیاں سن۔ جٹاں دی محنت، اڈیک تے راکھی سرے لگن دے نیڑے
اپڈی کھلوتی سی۔ فصل دھسی جائے، گھراپے بول تے لوڑاں تھوڑاں دے اڈے ٹوٹہ
بھرن پھلے ورھے فوجا سنگھ پوری باڈی ویچ کے، تے چار کتے اپنی بیلے دلی بھولیں
وچوں گھنے پا کے جھنڈے تے مٹھن لوں گج وچ کے دیا ہیا۔ جھنڈے توں اپنے پتلیوں
دیاہ کے بڑی سودا کھتی فوجے نے۔ ہر ایہہ کیڑی نویں گل سی، اوہ تے جہ ای کے چنگی
گھڑی داسی۔ اوس ساری جیاتی کم ای ایسراں دے کیتے، چنگے، سٹھرے، مرداں والے
تے سودا کھٹن والے۔

آک سور دسا کھی سرتے آئی کھلوتی سی۔ مٹھے مٹھے دے ساکھی دی تیاری وچ پائے
دے مٹھن دے بگن دی اڈیک وچ سن تے بوہتے چھوٹے کڈھ کے ساکھی ٹوٹہ کے

بیلے ہوئے وساکی لٹی تیار میٹھے سن۔ کھٹی ہواں دے جٹ چوں اوس ورھے کدھس دی داری احمد دی
سی۔ ٹوٹے کھڑے سکاں دے بڑا بکھن وچ احمد دے کامے دا کوئی چوڑ نہیں سی۔ کچھ مٹ
تے وہ کدھی بٹی سی پر کچھ مٹ لبے بندے سن تے وساکی دپ دی اجے بکھنے ی دن سن۔
وہتیاں جہ نصیب بین لگ پتیاں س تے اوس لوڑھے دبلے لکھی جوتی بیٹھا کسے بندے ناں
ایہر اوہر دی ۔ رہیا سی۔ گاڑا پسے چھت و سگنل جیہ سوٹی پھری کونڈا آھنگد جوتی ڈری۔

”ست مری اکال سرکار“

”ارے توں کدھر ایں ویلے گاڑا“ اٹوا لگ توں تے رت نکلتا ایں۔“ لکھی ہس کے
گاڑا توں پچھیا۔

گاڑا دھڑام کر کے کھی دس پیاں وچ بہہ بیا، جوں دگ پیا ہووے۔ کچھ جہ ہی ہی کر کے
اوس چھ بیا سہ سواہر الیتا، کہن کا:

”تہاڈے درشتاں توں سرکار۔“

”جی آیاں توں گاڑا“ لکھی ہس کے کہیا۔

اگوں گاڑا دی ہی سی کر کے دند کدھے۔

”ہور کیہ ملے تیر؟“ کھٹی مہر بان کدی۔

”سکھ لے۔ بایں داسکار! تہاڈیں دعاواں نے، سید تے گریاں دا کیہ ناں

ہوندا لے؟ مراشیاں دے کہن دا لگوں گریاں دا کیہ جہنا سرکار؟“ گاڑا سیانف

توں فیر کچ بیا تدا۔ ”تہاڈے درشن کر کے کھٹش آں۔“

”جو تدا زده۔“

”ایٹکیں وساکی وھاؤ گے نا بادشاہو؟ گاڑا نرم لوبا دیکھ کے سٹ ماری۔“

”بیلے! بڑی وساکی گاڑا۔“

گاڑا ہور ماضی ہو گیا۔ کہن لگا:

”سہا۔ ہسٹیا لے ایتکین نکلی والا پتھر کھڑا اے دسا کھی وچ؟“

آجہ:

”تے پتھر بڑا پتھر چپ لے گا اوہن دس دیہاں۔ دوہیا انعام وی دیا لے؟“

”آجہ گاڑا! پر توں کتھوں سٹیا لے؟“ کھی مس کے تھیا۔

”تو دوسکاں! سامی ڈنیا باندی لے! گاڑی ہی کر کے کھٹیا۔“

”اوہ پتھر تے توں وی پک جویں گاڑا! اوہ کیر بھار لے!“ مس کے کھی کہیا۔

”تووا، تووا!“ گاڑا داسا سر پر کتب گیا، اوہ کن پھڑکے کہن لگا۔ ”تووا، تووا!“

لکھی اوہے کتب تے مس پیا۔ بوجھے چوں دساں دانوٹ کڈر کے اوس گاڑی وی جھول

ہیہ۔ جھوں وچ ڈگن توں یلوں ای گاڑا نے نوٹ بچہ بیاتے چکار کے چادر وی کٹی پئے جھ

کے گنڈناں وی دوہرا وٹی۔

”ابے دسا کھی وچ کچھ دیہاڑے ہے نیں، ایہناں پیہیاں دا گھیرے کے کھا

تے نالے لہڑا احمد خاں ویکھ کے آ، اپنی حویلی وچ ہے؟“

تے گاڑا سر پٹ دوڑیا تے گھری ہل وچ برکھا ہویا آھ گیا۔

”بہنہ اوئے تیریاں پتھر تہاں جانا!“ کھی مس پیا۔

”دوڑیا ای گیتے دوڑیا ای آیاں! دشما جو۔ لہڑا حویلی تہاں یاد کر دالے“

اٹھ کے کھی گاڑا نوں کھنڈتے پیلر نال تھاپی وٹی پر گاڑا سوڈے موندہ بھوئی

تے جا پیا۔

لکھی مسدا احمد خاں وی حویلی مڑ پیا۔

پنڈوں باہر دار احمد لہڑی حویلی جدوں لکھی پٹیا، دن ڈب گیا ہویا سی پر بنیہا اچھے نہیں سی پیا۔ احمد

برائڈے اگے بت تھڑے اٹھاپی ترونگ کے مٹی اُتے اٹھیا سی۔ اوہے کھ لٹھے دانواں تہنڈے

گل مل دانواں کڈتے سی۔ جیہڑا اوہے چڑھے چھات تے بھریاں بھریاں ڈولیاں اُتے پھیا پھیا

گدا۔ اوبدیاں اگلاں مڑے نال بھریاں تے ہودے تیل نال چڑھے ہوئے سن
کے میٹھاسی۔ نکھی دے کن کھڑے ہو گئے۔

”کیہ گل لے اج؟“ نکھی اندھوں نوں گات پچھن۔

”کچھ نہیں بجا“

”کہہ تے بہت بیا۔ تیرا ات ایہ دنیا پھیا بیٹھایا اس وٹے۔“ جیہ چا کھٹے تے،

”چاچا شہر ترک تے۔ اج ایہ تھا پناہ ج لے۔ راج کرے گا کاسہ گی رہت

نہ کو۔“ احمد خاں بس کے اُٹھیا۔

”تہاں ای ات ناہ و مراف بیا ای پتا“ نکھی اگیا تے دونوں بس پنے۔

محمد خاں کڑھ وچوں دو گوس تے توں کدھ یا کے منجی دے ہیشل رکھ لئے تے کھڑے

نوں بس کے کہن لگا:

”پتہ نہ پتہ پالیا ای تے چل دوڑ، اج رست دی وی بھتی تیغوں“

کامے نوں باہر کڈر کے جوبی دے پناہک واکندہ مار کے احمد خاں دونوں گلاس دھے اڑھے

بھرے۔ اک نکھی نوں پھر اے کہن لگا:

”ایہہ کاہا بڑا بد راہی لے۔ چاچے نوں ہر گل دس دیندا لے۔“

”چاچے نوں اُچ تے تیرا پتہ نہیں وڈے بگلے جگت دا“

”پتہ تے ایہناں وڈیاں نوں سارا ای ہوندا لے نکھا سیان! پر اوہلا کھٹا چا سیدا

اے۔ سُنیا نہیں اوں ماں تے دھی دا وی پردا ہوندا لے۔“

”بڑیاں سیانیاں گلاں کرا ایں بھلی اج تے وارے وارے جائے۔“

شام رات بندی جاندی۔ نکھی تے احمد ہاسہ بکھیرا کر دے تے پندے۔ پتہ۔

چیدوں پھر گورات ٹپ گئی تے دونوں جوان فٹے وچ ڈبے ہوئے پی پی کے لیٹر گئے۔ احمد خاں

”ماس کہ، ای بھاؤ؟“ احمد خاں پچھیا۔

”ماس؟“

”گلوڑ بھاؤ، گھروں پکا کے لیانا سی، چیتا ای نہیں آیا“ تے احمد خاں اندھوں پکے
 ماس دی قیل پک نیایا۔ نکھی اگے رکو کے نشے وچ لبک کے کہن لگا، ”توں آجا نہیں تے؟“

”شے بھل بانڈی لے موئہ چلے دی؟“

اوہ بھکے گھیا، اک پن وچ ای گوشت دی جری قیل کھائے۔

”بڑا سواری سی؟“ نکھی انگلاں چٹ کے بویا، ”اک گلاس سودے مرچاں

لگ گئیوں نہیں؟“

”بھتی مٹی؟“ ہس کے احمد خاں کلوہ چوں اک بوتل بور کھد لیا، کہن لگا، ”بھا

جستہ توں آجا نہیں نشہ ہی نہیں ہوندا میں سالی دا۔ میں دی اک گلاس ہور پیتوں؟“

”رج کے پن اچ تینوں کاہنڈ لے؟“ نکھی گلاس چھڑ کے کھیا۔

”ڈر نہیں اڈیک لے؟“ احمد خاں فیر نکھی کول ہیر وچ اکھاری تے اوسس وکھی

”اڈیک کدھی بھ نکھی پچھیا

”بھل، جن توں اڈیک کدھی ہونڈی لے؟“ احمد خاں کھیا۔

”موت دی؟“ نکھی کہیا۔

”اوتے نہیں بھا! کیہ پن۔ کے لے ہڑیاں مارن لگ پینا ایں؟“ احمد خاں آکھیا

”ایہ وجہ ویلے تے چنگیاں گلاں کرنیاں چا بیدیاں نہیں؟“

”بلا“ نکھی ادبے رنگ وچ بنگ نہیں سی پاونا پابندا۔ ”جے ایس ویلے

موت نہیں تے بھ کیہنے آونا ایں؟“

”کیہنے؟“ احمد خاں لیک کے کہیا۔

”گوری مینہ وچ بھیدی توں

کڑتی چوں اگ سمدی

گوری مینہ وچ ۔۔۔۔۔

”ہی کڑتی چوں گدس سمدی ہے اہں کنا ہی مانی نکھ سار نہ

”اوتے اپچی نہ توں ”کھی امدے نوں مت دئی۔

”بچھا !“ احمد تھن کا ”پرتوں باس کس کس ہے ؟“

”کھا ہذا جوتے نہ

”اوتے پکا ہوا باس سہاں پتا۔۔۔۔۔ کپا ہاں سے گرم ہاں ۔ احمد تھن

کے سیرک وچ کھی نوں کوری بہی وکس فہ نہ دیکھی۔

”نہ پئی ۔“ کھی تھن نے متوہ کئے ”واگجوو بیٹے نہ

”وہ مھنی ہوا جوان نہ احمد تھن کے کہیں کا ”ٹول چھڑیاں ی تھرا ہاں

سوٹا بہ رب دی“

”تھنہاں نشے وچ ہی بن تے متوہ نہ کے کواں لگ ۔۔

”چھڑیاں دی ماں مرئی تھو

کوئی کردی روت نہ جاوے

”ہی چھڑیاں دی ۔۔۔۔۔

”کوئی آیا ہی دے نہ پتا“ کھی مس ای حمدوٹوں گاؤنوں دُنا : ”پھانک کھکیا ی؟“

”دیکھا ہی بہاوا کون دے لے اگے۔ بے میں تیرک وٹب چھڑ تودا تے میں تھ

مر گیا جوتہ !“ احمد اٹھیاں کہن کھ

احمد پانک کھول کے کسے ٹول اند لٹھیا تے پیار وچ کھی ہوئی زن نوں پھٹے کے کھی ہی

منجھو تے یہاں بھیا۔

"نوں سے" جھنجھیب سے نئے پین پڑیں انہیں کھوٹل کے دس رتن
 نوں سیں ۱۱۱۔۔۔ لے لکھاؤں بٹل ایڈس بٹل ویک کے تریہہ کے بھپا بھپا
 پرانہ سے رن ہی پاد لہ کے وبتوں کلاوا بھر کے لکھی دس اٹے سٹ قتا، گھڑی ٹوت
 لکھی نیا ست دیا لکھی ۱۱۱۔۔۔ لکھی دس نون، اتی دی چٹے مہنہ، رست دس بٹوں
 بھٹھی چپ بٹ
 منجھو نون کڑی ٹلیوں چھا، کے عیا آڈ کے پراشہ ہو گیا۔ دوتی منجھو نے پتی اپنی چپوی دوس
 پھڑی۔ منجھو دوس چرک پتی تھی بھٹی، لکھی نون پت بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ بٹ
 چھا اک بٹوں کے احمد صا نون لکھی ۱۱۱۔

"سورے مرے ہاں میں"

"مورے مرے ہاں میں" کے اپنی ساری بس سے ہیں ہم" انجی بھی گیا لے
 جیوں کوئی بل مگر پے لنی موسر۔

کچھ دن کھینڈ لئے
 کھینڈ او وکھال لئے
 موت اڈیکدی
 سرتے کوکدی
 پھردی جواہن نوں بھالدى اوئے
 میرا دلان دیا مہرلا !!

سویرے اٹھ کے لکھی واڈھی لئی واتریاں نوں دندے کڈھایا۔ اوہدے دتوں واڈھی
 دی تیاری ہوگئی سی۔ اُج تے اوہوئوں واہی جی مے کم کار توں چھٹی سی۔ جھنڈے اپی واہی بھی داس۔
 کم سانجھ یاہو یا سی۔ مکھن دی واہی اپنی وکھری کروا۔ پر بیانی واڈھی یا گہائی ویلے اوہ سل کے
 کم کر دے۔ فوجا آپ دی اُج تے بھجی سہن۔ تے واہی مے کم کار توں چھٹا وکھار پر سونے پڑی
 بیائیاں تے واڈھیاں ویلے مقڈیاں توں وی چار پیراگانہ ہوندا تے بھیش وانگوں پہلوں جھنڈے
 واکم مکھا کے فیرا پنے کم نوں ہتھ پاوندا۔ جھنڈے تے مکھن کول چنگیاں سٹھریاں دھندیاں دی ک
 جوگ سی۔ جھنڈے دے اک ہل تے اپنی دس باراں رکتے زمین تے مکھن دے بل تے دہناں

دی سولہ سترہ کئے زمین سی۔ مٹھن کئی وار اک ہو بل بناون لئی چارہ ماندا پر فوجا ایہو جیسے ویلے
تے اکھدا :

”میں تے ساری عمر دونوں گھراں دی ایس زمین توں دو ای ہلاں نل واپنڈا
رہیاں۔ مہن ایہدے لئی تن بل کیوں؟“ تے مٹھن اکوں چپ کر جندا۔

فوجا مٹھن نے جہنڈے توں اکھدا :

”اویے جواو ! اک اک تے دوپاراں۔ بل بل کے ویلا سوکھا پئی دالے۔

آنکھ وچ بڑی برکت ہوندی ہے۔ سچے بادشاہ اکھ وچ آپا زلے نہیں بہن اکی تے

کم کار چیتی تے بیٹی خرچ سرے لگ جاتا ہے۔“

تے اوہ زل بل کے بیانی کر دے۔ زل بل کے فصل توں روڑی پانی دیندے ۔

زل بل کے واپنڈ کر دے تے زل بل کے اُچ وکھریاں وکھریاں مرلیاں لاوندے۔ زل بل

کے گہائیاں کر دے پر بول اڈو اڈو بناوندے۔ من من کے جنس منڈی سڈے تے کچھ

گھریں کھڑے بھڑو لے بھریندے۔ ایہو بیتے دناں وچ نکھی دی پھڑا بانڈا پر بھٹ

و پختوں چڑی کھنڈ پھڑا بانڈا۔

تے بیائیاں ویلے اوہ سدا ای دوڑ مانڈا تے جدوں چنداں اوہنوں کہندی :

”وسے کھا ! جمانال چار جوترے ای نوادیا کر۔ اوہ کل کم کار کر رہیا واپنڈا“

نکھی اکوں ہنس چھڑا تے جہنڈا دی ہنس پینڈا۔ پر نکھی کرے بھیڑا جیہا مونہہ بنا کے اپنی بے بے

توں اکھدا :

”بے بے دھرم نل ! میوں تے ہل دی جنگھی دی نہیں پھڑی آوندی“

گل تے اوہ ٹٹیک اکھدا۔ ہل اوس کرے واپنڈا ای نہیں سی۔

خداں اکوں ہتھ تل کے آگدی :

”ہے نے ہائے وسے ویر ! جٹ واپتر ہو کے ایہہ کیہ گل کنا ایں ؟ وسے مچیاں

تے ڈڈواں دے پچیاں توں کرے کسے نے ترنا سکھایا لے؟ نو سمنو!
 ایس منڈے دی گل۔ وے وکھا بھرا کتا کو چر اپنے بڈرولے گا؟ میرا سو
 سکھتاں دا پتر مٹی دے تال مٹی ہو جاتا لے کم کر کر کے سارا دھوا۔ تے
 توں لٹا اچڑا پہاڑاں دا سا تھی نہ کوئی چٹنا، نہ کوئی غم، نہ پھکر، ذقیل داری۔
 وے پر کئے کو دن؟ بھائی ویر! آخر توں دی اپنا گھر وسانا لے تے
 لگ ساریاں سمجھاں جان گیاں اپنے آپ۔ وے فیر کیہ کریں گا، وڈیا
 لاٹ سا جہا۔

ہولے ٹونہہ لکھی اکھڑا:

”بے بے! نہ آپاں قیل داری دا پہلا گل پاؤنا ایس تے نہ کوئی چٹنا تے پھکر جان
 نوں لاؤنی ایس۔ ہن تیرے گھر وچ کیہڑی شے دی تھوڑا لے؟ توں کیہڑے
 ہن پتلے آگے آپ ہتھ ساڑنی ایس؟ بجابی دھاری سدا دن سارے گھر واکم کاج
 کردی لے تے گھروں دیکھ لے، اوی کیہا میماں وانگوں لٹکا پٹکا کے رکھیا
 لے۔ اوں دونوں ویٹے سایاں توں ہٹوں مٹی اُتے پٹیاں کھواندی لے
 تے نالے بے جہان دھاری! بولدی ای نہیں آگوں کرے۔ نو بھی دیکھ کو
 سس تے ٹونہہ کرے لٹیاں دی نہیں آچو وچ۔ ہے نا اچرج گل۔“
 جھنڈا ہنس پٹیا تے جھنڈے دی گھر والی وی ہس کے اکھڑی:
 ”بے لے! وکیہا ای میل دیور میرا! میرا کڑا در دی اسے؟ سوہنا، پُنجھا،
 سوہنیاں گلاں کرن والا۔“

اتر و اتر جنداں تہال ہو کے پُر آتوں جہا غھٹے تال اکھڑی:
 ”تی جہیں! ایس منڈے دی گل کر۔ کیہا رنگ برنگیاں گلاں کروا لے،
 زبانی کلامی۔ کڑا چلاک لے۔ پر کم اکھو تے اکھڑا لے، ہل دی جنگھی نہیں پھڑنی

اؤنمی۔ وے ٹوں کیہڑا صاحب بہادر بن جانا اے رکتے؟ کہندے نیں نا
 "آخر پتر مویا توں ہٹی بہنا، وے اخیر توں دھیمیاں بھگتیاں تے ڈنگر
 کٹے نیں اپنے وڈیاں وانگر۔ کا کا! جٹ داپتریں واہویں گانہ تے
 کھاویں گاکتوں؟"

نکھی اکھدا :

"تو میری بے بے بھولی دی گل سنو! دسو! صاحب بہادر ان ٹوں کوئی پر لگے ہونڈے
 نیں یاں سنگ ہونڈے نیں اوہناں سالیان دے سراں تے؟"
 جھٹلا ایہو جیہے ویلے نکھی دی مدوٹوں اڑدا، اکھدا :

"بے بے کم کاج کرن لئی تے ساری عمر پئی اے۔ اجے تے لہہ دے کھیڈن
 ملن دے دن نیں۔ آپے سیانا ہو کے سدا کم کار سانجھ لے گا۔"

نکھیاں کہندی،

"وے نکھی! رب پتھا ساریاں ٹوں الیراں دے وڈے بھرا دیوے"
 "ساڈے ورگے ننگے بھرا دیوے جیہڑے کتیں پایاں نہیں دیکھدے تے
 کم کار و ب کر دے نیں؟ نکھی ہسدا اکھدا۔"

"کم کار کھیہ تے سواہ۔ بس مگھاں دا کھٹیا کھانا ایں ویر سردار جی! چار دنن دی
 گل لے گھر والی ٹوں آئین دے اک واری۔ ساری عمر بے بے ٹوں یاد کروا
 رہ جاویں گاتے ایہہ ساریاں رنگ برنگ دیاں پولیاں اپنے آپ بھل جاتیاں نیں۔
 کھوپے چڑھے کھراس جچے ڈھکے وانگوں چپ کر کے وگدا رہیں گا۔ مرتے پئے
 تے سارے کم آپ ای آپ آجانڈے نیں بھائی میرا۔"

"بے بے اینویں کیہ ماری جانی ایں؟ ساری واڑھی تے گہائی میں نال لگ کے نہیں
 کراوند بھاؤ وے؟ بھلا کچھ کھاں اوہنوں؟ نکھی آہندا۔"

”کھا جے دا گواہ دُکھو ! اوس ای تینوں چڑھ کیتاے کاکہ ، اوہے کولوں
کیہ پتھاں ؟

تے جنڈاں اخیر ہس پندی ۔

ایہو جیہے ویلے جے اتوں دیو آیا تہی تے ”تائی متھا ٹیکنی اں“ آگھ کے جنڈ دی
جیہ ”ہی دے کول پیڑھی کچھ کے بہرہ جاندی تے گل وچ چھل مار کے آگھدی ،
”تائی ! نکلی توں تے توں آپ چڑھ کر چھڈیا لے لاڈ پیا کر کے :
”نو ہور سنو ! آئی جے وڈی کامی تے مسعت“ نکلی روکھی لڑوا : ”توں کون
میں کھام کھاہ !“ ہس کے دیوڑوں چھڑدا ۔ ”ایں گھروں اوس گھرتے اوس
گھروں حویلی ۔ بندہ بچکھے ایں گوی توں کوئی کم نہیں ہور دنیا دا ؟“
”کم تے اک تینوں میں جہان وچ ، جیہنوں دو ابے توں تنگلی تے تنگلی توں
دو ابے پیہے مارن بنا ہور کارای کوئی نہیں ؟“ دیوہ جیج ماری ۔
”میں کیہڑا روز تریا رہناں ؟“

”روز ... نہت دیہاڑے ۔ جڈن آپ نہ بجائے آگھے اور جاندے نیں تے
بندہ گھل دیندے نیں“ تے دیوہ نکلی دل دیجھ کے بس پئی ۔
”دیکھو اوئے لوکو ! دہائی رب دی ۔ ایہ کڑی تے ہتھ دھ کے تنگلی دے مگر پے
گئی لے“ نکلی حال پاہرہ کیتی ۔

”تنگلی دے نہیں ! تنگلی دے بھیرے لوکاں دے : دیوہ بولی ۔
”تنگلی دے لوکاں ورگے لوک ہور قیلا کہتے نیں ؛ گڑبے دلیپ کورے“ نکلی
آگوں اوہنوں چڑا وندا دیوہی بے بے واتکر ”کڑے دلیپ کورے“ آگھدا ۔ دیوہ پچھ
چڑھ جاندی ۔ آگھدی ،

”ڈاکو ، چور ، بدماش ! سارے دے سارے ۔ ناں ای تے روز او تھے

پس بیٹھی رہندی ہے۔“

”پس تے ہلکے ہندی لے بندے کھائی۔ پوئل پتلی کر کے جدھر جی کرے اٹھندی
لے چہڑا سامنے آباٹے چک دو کھاندی لے۔“ کچی ننگی دی صفائی دیتی۔
”ہچکا جا حویلی بہن۔ ویو اوہوں چڑا کے کبندی۔“ توں کیرے رماں وچ دھندا
جا کے بندیاں وچ بہو۔

چڑ کے طعمی کھانا :

”ہال اوٹے پاسرہا

نالے میری ہودی پتی۔ نالے مینوں ماریا

گھراں والو! نو تیں وسدے بھلے تے اسیں چلدے بھلے۔“

تے ادھ بابہ توں نکل ٹر دا۔ دیکھ لعل مار کے ہس بیٹری۔ کھئی دی ویسے وچ

جھاڑو دیندے جانڈی ملک ری چاروں پیار نال دیکھندی رہندی تے پتھوں پتی ساری اکھی

”اک واری چھانہ پرت کے تللی کوں۔ کے چلا جاویں دے نکھی۔ تے مہابی نوں

وہڑے وچ بوکر دین دی وڑای دیوے۔“

حویلی وچ سچی کچی ننگی دایاں دا بندہ آیا بیٹھاسی۔ کرنل رات نکھی نوں ستیاسی۔

رات بدوں نکھی ننگی اپڑیا تے اوس کرنل سنگھ دی حویلی دے دھارے وچ کچھ نویں گھوٹیاں

پھید دیکھیاں۔ کاسے نے ادھ گھوڑا پھڑ کے بھڑتا تے اوہوں لے کے گھر نوں ٹر پیا۔ کرنل سنگھ

دا گھر حویلی دے نال ای سی۔ ادھ سارے بھرا کوکو کو رہندے پساو مناں دی بڈھی مل تے

رہی کواری جھن کرنل کے ای رہندے۔ کوئی خاص پردہ ہنے سن جیہڑے عین وچ بہن دی بجائے

گھر چاہے وچ ڈیرا لائی۔ میٹھے سن۔ ویہڑے وڑیاں نکھی گتیاں دی بڈھی ٹھیری ماں تے گھرواں

نوں ”متھ ٹیکناں“ اکھ کے کاسے دے چھ پتھ چہارے دیاں پوٹیاں ول ٹر پیا۔ کرنل دی

بڈھی ماں جیہڑیں گھانا کمزور نے کن بولے سن۔ کول میٹھی ویر کوہ نوں پتھن گئی :

”ایہہ کون سی، میری سیمٹاں وچ نہیں آیا؟“

”لکھی دی کتیں ویر کور دی مٹھی جادو بھری واج ہی :“

”بے بے شیرے دایار اے“

”کون؟“ بدھڑی اگا فہم پھیا۔

”لکھا سنگھ دولہے والا جیہنے بھاؤ دڈے توں شرط جتی سی“

اخیرل پوڑی تے نکھی نوں پہلی دار اپنا ناں سوہنا لگا: ”لکھا سنگھ دولہے والا“

اندر کرنل سنگھ اپنے پروہنیاں نال لیل لائی بیٹھاسی۔

”ست سری اکال“ نکھی اندر ٹھنیاں پڑیا۔

”ست سری اکال“ شیرے تے کرنل جوب دتا۔ پروہنیاں چن عہدے کوئی نہ پڑیا۔

”آبھی لکھاسیاں! میاں نوں۔ ایہہ توں میرے کول آہو“ کرنل سنگھ خوشی نال

نعرہ ملایا تے اپنی نواری منجی تے اک بئے کسک کے نکھی لئی تھان بنائی۔

”یہا بھئی شیرسیاں! اپنے یار لئی اک گلاس“ اوس شیرے نوں اگیا چہڑا آپ

گھٹ پڑیا سی تے پروہنیاں نوں گلاس بھر بھر کے بوہتی ورتاؤندا سی۔

ہولی ہولی گلاں کدے سارے پروہنے نکھی دے اندر وڑن تے اک داری تے چسپ

کر گئے سن تے ساریاں اکھاں نکھی تے گھڑیاں سی۔ نکھی نے گلاس پھڑکے اک وار

آل دوالے دیکھیا۔ سدے ای نوں بندے سن جیہناں وچوں کسے نوں وی نکھی نہیں جاند

سی۔ ادھ چھ سن تے سارے ڈبیاں ولے کھیس وچھیاں تنن مہنیاں تے وہ دوکر کے بیٹھے

ہوئے سن۔ کرنل سنگھ مے نال دی منجی اُتے اک تما چوڑا، ذرا بھارے بھرے ہوئے سر پر

تے چنگے رعب داب والا ادھ کٹھ جیہی عمر دآمد تے چنگے سوہنے ترکھے مین نقشاں والی

کراری جیہی جوان عمر دی رن بیٹھے ہوئے سن۔ چار بندے کچھ ڈراونیاں جیہاں شکلاں پر

چنگے مہنیاں پیراں ولے مردن۔ اجبتاں ساریاں دیاں اکھاں وچ اک ٹھنڈی، ڈراونی تے

خونخوار جی چمک سی۔ اک دار ای دیکھن نال نکھی سب بقدے جاچ لئے۔ اوہ کوئی ماسدھے سادھے۔
بھلے لوک نہیں سگوں سارے دے سارے نکھی نوں اڈنے سپ لگے۔

اک گٹھے چکی کندہ نال دھو لائی شیرا بیٹھاسی جیہدے کول شہری شراب دیاں
چھست بوتلاں تے پانی دی گھڑی پٹی سی۔ اوہ چپ چاپ بیٹھاسی۔ جیہدے گلاس خالی ہو جاتا اوہ گلاس
اوہ شراب تے ادر پانی نال بھر کے اوہوں پھڑا دیتا۔ نکھی ساریاں پروہنیاں دے کول اک اک چکی
رفل ویکھ کے ایذا جیران نہ ہوا جڈا اوہ رن نوں شراب پیندے دیکھ کے ہویا۔ ایہہ نظارہ اوکس
پہلی وار اپنی اکھیں دیکھاسی۔ اُج تے چوڑاں یاراں دے نالیاں کئی رٹاں بارے اوس سنیا سی جے
اوہ پالی وانگ شراب پیندیاں نیں تے چوڑیاں، یاریاں تے ڈاکیاں وچ مرداں وانگ مرداں دا
ساتھ دیندیاں نیں۔

”ایہہ لکھا سنگھ اے دوا بے توں! شیرے دایار تے میرا بھرا۔ بڑا مرد آدمی اے“
کر نیل سنگھ ہر یاتے نکھی ول دیکھ کے اوہوں دس لگا۔

”تے لہ میرے یار، اچ میرے پروہنے، بڑے بھلے لوک نیں تے دُوروں
آئے ہیں۔ ایہہ بڑے گنی، سادھو، سنت، بڑے بھلے مانس تے
سیوا دار لوک نیں۔“

سارے ہس پئے۔ رن دے نال بیٹھا مرد بویا۔

”کر نیل سنگھ آپ وی پڑا گئی۔ سادھو، سنت تے بھلا لوک سی پر تائب
ہو گیا اے۔“

سارے فیر ہس پئے۔ نکھی اکھاں نیویاں کر کے بیٹھیاں ای اپنا ویہلا گلاس شیرے نوں
پھڑا دتا جیہنوں اوہنے اک پل وچ بھر کے فیو پچھانہ موڑ دتا۔ نکھی فیر گلاس پھڑکے آرام نال
بہہ کے گٹ گٹھوین لگ پیا۔

”ابرا ہما! کوہے دوا بے والے دریاں سنگھ نال تیرا بھرا ہو یا سی؟“ کر نیل سنگھ اندر

ایس کم جوگا نہیں رہیا بھائی میرا۔“

”سچ آکھیا ای“ ابراہیم غصے تے بے بسی تال دوئیں ہتھ لپے بہاریاں پٹاں تے مار کے کہن لگا،

”سوئہ رب پچھے دی! میں تے جیروں والیں جوان نوں دیکھیا۔ میرے اندر کھڑاک ہون ڈیہا ہی۔ بس سمجھ وچ گل نہیں آرہی سی جے میں ایس جوان نوں رکھے تے کئی وار ڈٹھاں؟ ہو جو ویام سنگھ دافتنہ، اوہدی شکل، اوہا سر پہ سارے واسدا ویام سنگھ بس عمر کچھ گھٹ۔ حد تک گئی لے بھائی سردار صاحب بہادر کرنیل سیان! توں ٹھیک آکھدا ایں۔ او دہائی رب دی! ابراہیم جیڑا ستان پھریاں پچھے لکھی ہون نئے نوں دیکھ لیندا تے ہیرے وچ اُکھدی جڑی مے پرگن لیندا سی، اچ اچا ہو گیا جے۔“

فیرا پتے نالے ساتھیاں نوں آکھن لگا ”تو بھی سردارو! سنگھو!

پیارو! تئیں دی اپنے پترے واچو تے راہ چھرو مجا دیں نوں تیل دیاں ہٹیاں پاو تے بہا دی گور دوا یاں دیاں گتھاں مل کے نام دا باپ کرن ڈیہ پو۔۔۔۔۔ ساڈے وال تے گل ٹہن مکتی کھلی جے۔“

ساریاں توں پہلوں ابرمے دے کول بیٹھی رن ہستی۔ اُچی، کھل کے، مرواں وانگ اوس زور دی اک ٹھٹھ ماریا،

”جے اچ پلس نوں بہہ تگ جائے بھئی ابراہیم اتھا ہو گیا لے تے اوہ خوشی نال گھینو دے دیوے ہا لے تے آرام نال پیچکا رہ پکھو کے تیوں آئے۔“

تے روز دی دوڑ بھج کھل خواری توں بچ جانے۔ ہے نا چنگی تے سوکھی گل۔“

تے فیرا دس پیار نال کھٹی ول دیکھ کے اوہرے موڈھے اُتے مرواں وانگ ہتھ ماریا تے بولی۔

” ایس گھرو نے ساڈا تے کھوتا ای گھوہ پاؤتا لے تے پ ساڈیاں اکھن وچ وڑ کے

بہ گیا بے دھنڈو جکی۔ ہن کڈھو نو سواہر جے کڈھ سکے اتے ؟ ”

لکھی جیہڑا ایسراں اچانک ابرے بھک نوں مل کے تیرن سی رن دی گل سن کے
پریشان ہوئی۔ باقی سارے لوک ہن پئے کرنیل سینگو تے ابرے بھک دیاں اکھن چوں اتھو
نکل آئے مہدیاں مہدیاں۔

بڑا نامی گرامی ڈاکو، ان گنت بنیاں واقاقل، جیہدے سر تے بڑے بھارے انعام
سن مٹے جیہدے پہچھے سارے پنجاب دی پولیس دن رات ماروہ رمدی پھردی ننگلی رنیں سنگھ
دس چوہارے وچ لکھی دے کول میٹھا اوہنوں اوہدے بھائیے دی دڈیاں تے اپیلے قہقہے سُنا
رہیا سی۔ راج کے سوہنی ہاک لکھی تھی لالے دی دس جاعتاں پاس دھی شانو جیہڑی محل ماویاں
چھڑ کے ڈاکو دے سنگ۔ لی، ڈاکو کے مار دی، پس مقابلے کردی آپ دی اک نامی گرامی ڈاکو
بن چکی سی۔ لکھی دل قربان ہو جان والیاں نظریں نال دیکھی باہی سی۔ گلاس ورتائے تے پیتے
بار ہے سن۔ اکھن وچ لال دُورے تے گلاں وچ بڑا رنگھ تے پیار آؤندا جاندی سی، لکھی
وی چھک رہیا سی۔ ابرے نال گلاں کری جاندا دُسیا جہان دیاں۔

شانو ہتھ کھرا کر کے بولی :

” سسٹو ساتھیو! بھراؤ! سجنو! مترو! ساڈا سردار ابراہیم صاحب بھک بہادر
بڈھا ہو گیا لے ”

” شیر کو بڈھے نہیں ہوندے، شکار مار ای کھا ندے نیں ” کسے آکھیا
” نہیں بھائیو! گل بڈھے ہون دی نہیں، گل اکھاں دی لے۔ اٹھا ہاج چڑی
دی تھاں کسے ہوو شے نوں جا چنیر دا لے ” شانو کہیا۔
” فیر کیہ ” ابراہیم کے کہن لگا۔

”فیرایہہ بھائیو! شانو ہنس کے کہن لگی، مڑھاتے اٹھا سردار نہیں چاہیڈا۔ ساڈے
ابراہیم دے، من رام نام چین دے دن میں تے سافٹوں سردار چاہیڈا لے جوان،
طاقت دوتے اگھاں والا۔“

”بیو کو“ ابراہیم کے کہن لگا۔

”میں آپ جو میں اں“ شانو ہنس کے ہانہہ کھڑی کیتی۔

”ٹھیک لے۔ جو شانو آکھے، اودھا حکم چلے گا۔“

ابے حکم جاری کیتا پر کچھ سوچ کے فیر کہن لگا ”اُج پر
اگے وی ایہدا حکم ای چلدا لے۔“

”ساڈے دتوں آمین۔“ چونہاں ڈالواں ہتھ کھڑے کیتے جیویں اودھ وی ایس ساڈے
مخول دچ زل کے خوش ہو رہے سن۔

”سُنو!“ شانو آکھیا: ”ساڈا حکم لے کہ لکھا سنگھ دو بے والا“

ساڈے نال جاوے لگا۔ یاں فیر..... ”اگوں اوی گل پوری نہ کیتی۔“

”یاں فیر کہہ؟“ ابے جھک شانو نوں ٹھپیا۔

”یاں فیر میں وی نہ گئی ایہوں“ شانو گل پوری کر دتی۔

”تھک پئی ایں سوہنا گھرو دیکھ کے“ ابراہیم جھک ہنس کے شانو نوں پھیر دیا ہویا
کہن لگا۔

”آہو مہاراج۔“ شانو ہنس کے بولی: ”جی کروا لے ایہنوں کھا جاواں“

”لیہہ جوان جتی سستی لے۔“ لگوٹے داٹکھاتے نہاتا دھوتا، وریام سنگھ

دا پتھر۔ ایس تیرے کولوں کھاہدا نہیں جانا۔ بی بی شان کاسی! رانی جی!“ ابراہیم لگا۔

”میں تے آپ کھاہی گئی اں ابراہیم۔“ شانو ہو کہ بھر کے بولی۔ فیر ات نہہ نوں دیکھ کے

کہن لگی :

” انصاف کرن والیا ! تنکے تے بُرے دی موت بنن والیا تے مارے
تے بھلے دے کم اون والیا ! میرا دی انصاف کر ۔ ایس جان دی موت میوں دیدے
تے ایہنوں سدا ہسدا کہیڈا رہن دے ۔ ایس سوہنے سر ریوں ٹھنڈے لوہے
دے ہتھوں وڈھے نمکے جان توں بچائی رکھیں ۔“

تے شانو دیاں کالیاں باج دیاں اکھاں وانگوں تیرا آں وچ اتھروا گئے ۔ لکھی نے
پتھر پگھرا دیکھیا ۔ اپنے گوں کالے تے لال ریشمی دھاگے وچ پروتیاں ہویاں سونے دیاں تن
تویریاں لاہ کے لکھی دے گل پا کے کہن لگی :

” لکھا سیئاں ! آج توں تیرا تے میرا دھرم اک ہو گیا ہے ۔ میریاں ایہہ تویتھیاں
کدے گوں نہ لاپیں ۔ کدے دیویں تے بس اپنے گھروالی نوں دیویں ۔ تے
جے کدے حیرے تے کوئی بھاری آوے تے مینوں یاد کریں ۔ میں آدم بوا آدم ہو
کر دی اہڈ جاں لگی ۔ ایہہ گل پچی آ پھرتے لیک جانی ۔“

لکھی اوہے آگے اک بال ایٹا لگدا ۔ جے اوہ پتھر سی تے اوہ شانو دے پیر نال
پتھر کے پانی ہو گیا ۔

اھی رات ہرنی تے ان پانی ورتایا گیا ۔ پروہنیاں دے اگانہہ جان دا پیر آؤٹھکا سی ۔ اوہ
ن پانی دست کے اگانہہ جانیاں تیاریاں پھرن لگ پئے ۔ ایسا جک اک تجربہ کار ہنڈیا ورتیا
تے یاراں دایار سی ۔ لکھی نوں چھاتی لا کے ہولی جیہی اوہ دے کن وچ آکھن لگا :
” میں دریام سنگھ توں بڑا شرمندہ آں ۔ اوہیے اوکھے ویلے نہ اپڑ سکیا ۔ پر
آج میں تیرے راہ تے سارے کٹڈے چک سکنا آں ۔ جے اشارہ کریں تے
سوداگر سنگھ دی ساری جڈ توں میں سارے کے سواہ کر دیاں ۔ ساٹوا کیہ ہے ۔ جتھے
سو او جتھے کو ترسو ۔“

”نہیں ابراہیم بھائی! لکھی اگڑ کے اکھن لگا“ اسیس مانجی بس دایہ جرتی وچ
 پادے آں۔ اپنے راہ دے کندے جٹ دے پتر ٹوں آپ چکن داحکم لے، آپ
 گھد دعو، اپنے ہٹھیں“

”کھ روپیہ دی گل لے۔ جواناں والی، مرواں والی“ ابراہیمک ہس کے کہن لگا۔
 ”پرفیہ وی کدے میری لڑ پے جٹی تے اشارہ کر دیکھیں“
 حویلی اگے گھوڑیاں کس کے چڑھن گئے تے لکھی شانوں گھوڑی تے چڑھن وچ
 مدد دیں لی اوہری رکاب ٹوں ہتھ رکو کے کہیا،
 ”چڑھ“

”میری رکاب چڑ دے“ شان لکھی دے ہتھوں اپنی رکاب کدھ لٹی تے اوہا ہتھ چٹم
 کے اکھن ٹوں لیا۔ خورے شانو دیاں اکھن وچ اتھرو سن جیہ لکھی دابھہ گلا ہوگی۔ اوہ پہلی
 وانگ پچال مار کے گھوڑی تے چڑھ گئی۔ کانٹھی توں نیوں کے مونہہ لکھی دے مونہہ کول کر کے
 شانو ہولی جیہی اکھن لگی،

”جو میں پورے وچ اکھیا سی اوہ سارا سچ لے۔ جیاتی وچ پہلی وار میں اپنی
 روح تے اپنا آپ پچھاٹھہ چڈ کے چلی آں،

جیون دے رہے تے طلاں گے لکھ داری

مر گئے تے منوں وسارنا نہ

تے اوہ سارے ڈاکو رات دے ہنیرے وچ چپ بن کے گواچ گئے۔

لکھی چھوی پھڑی نے گھوڑا اکھوٹیا۔ کرنیل زہد ماریا:

”ایتھے ای ٹک جا! ساہجے چلا جائیں“

”لیہہ چنہ پیلیاں دی تے وٹھ لے۔ رب رکھا“ تے اوہ ہولی ہولی ٹروا پینڈ لے

اک پاسیوں دی ہو کے لنگھ گیا۔

اوہ اپنے خیالات وچ گم، اک دوائے دی ہر شے توں بے خبر، گھوڑے دی واگ
 اہدی دھون تے سسٹی اوہوں قدم قدم لٹی لڑیا جاتما۔ ابرے بھک دانل اک بڑا فٹاں سی۔ نکھی
 اوہوں مل کے بہت خوش سی۔ تہ بڑھتا خوش ایس کر کے جے ابرے بھک وگا وڈا بندہ دی
 اوہے باپوئوں چنگیوں یاد کردا تے اوہوں صلاون والی سی۔ ایہ سارا کچھ ٹھیک سی پر اوہے
 دل اُتے اچھی ساری پٹی، لٹی، سوہنی، تکیاں اکھاں تے تکیاں نقشان والی باہمی شانہ دی
 صورت جم گئی ہوئی سی۔ گھڑی وچ ملے، پل وچ وچھڑ گئے۔ اوہ اُداس ہو گیا۔ پل دی پل
 آکے ننگھ جان والے ہوا دے جٹے نال کاہا یار نہ ؟

(۹۰) بکری کھانیاں

شراباں پینیاں

لدھی دیا پکڑا

لدھی مر جاذگی ٹکراں مار کے

★

لکھی بچھا نہ بہت کے دیکھا تے ہر عے دھندلے دھوڑ وچ لگی ہوئی لکھی ، دھند چھڑی
 پوہ ماگہ دیاں راتاں توں چلوں ورگی سنگھنی ہونڈی تے دھوڑ چھڑی اوہے گھوڑے دے ستم
 سنگھنی ورگی نرم تے شکر ورگی باریک مٹی گھٹے توں تانہ اسمانے چارہ دیندے تے بچھا نہ بہت
 کے دیکھ دیاں چیدے وچ ہر شے ٹک جائی ۔ لیہو جیہے ویلے پیڑ دی اک لہراوہے اندرون
 اٹھدی تے کچھ ساہ وچ نل کے ہوکہ بن دا چارہ مادی تے کچھ اکھاں ول جا کے پالی وچ
 ہل جائی پراہہ پیسٹ نہ ہوکہ بن سکری نہ بنجو ۔ جوں توں دو نہاں شیواں دی منائی سی ۔ ایہہ تے
 سوائیاں دے کم ہوندے نیں بہہ کے ہو کے جھریاں تے اتھرو کیریاں رہنا ۔ گذرے تے
 جھری جانا تے آون دلے توں ڈوری جانا ۔ جٹ دا پتر تے جدا ای جھرجالن لئی لے ۔ بل
 دی جھگھی جڑا ہوندا لے تے اوہوں کوپے لاکے کھراس جو دیندے نیں تے اوہ مرن تیک

اوداں ای کھراس چپا دگدا رہندا، ہر پھرا پھلے ناوں چنگا تے تیز۔ دکھاں تے سختیں دے گڈے
 پہچے ہونے نوں نہ جولا سٹن دا حکم اے نہ لیک پڈن دا ڈیاں دی بنائی ہوئی ساوہدی ہر پڑائی اپنے ناوں
 کتے گڈے تے کتے زور اور نال ہونڈی اے پر نہ ہر منن دا اوہنوں اختیار اے تے نہ مونہوں بول
 دا۔ ایہہ سارا علم اوہرے لہو وچ ہوندا اے تے لہو اوہ اپنے وڈیاں کوں لیندا اے تے انجی
 دکھاں نال گھدا گھدا اوہ زور اور ہو جاتا اے۔ ہر مت وچ ساری عمر پٹھہ کھوہ گیز دیاں گیز دیاں
 ہسدا کھید دا اوہ اپنی عمر لنگھا دیندا اے تے جسران خوش خوش اوہ جیاتی وچ وڑا اے تے
 میلہ ویکھا اے اوہراں ای خوش خوش اوہ ایہہ میلہ چھڈ جاتا تے اپنے مگر آون والیاں کوں
 اپنے قصے کہیاں چھڈ جاتا اے۔ وٹے کوں کسے بچھیا سی:

”توں گل کیویہ ہر یوں؟“

وٹے اگن جس کے جواب دتا:

”ٹھڈے کھا کھا، رڑھ رڑھ کے“

لکھی دی گول ہون لئی رڑھ سہریا ہویا سی۔

لکھی تے دوا بے دے وچکار دھند دی اک کتھہ تے دھوڑ واک پہاڑ کھدی سی۔ اوہ
 اپنے پنڈ بنان انجی سی جیویں بل بنان مچل۔ کتیاں و ساکھیاں آئیاں تے لکھ گتیاں۔ لکھی تے
 حساب ای بل گیا سی۔ کوٹھریاں دے پتے فرش تے سکوں سوں کے جیویں اوہیاں ٹہیاں نوں
 بن گتیاں ہونیاں سن۔ اوہراں ای اوہراں دل پتھر ہو گیا ہویا سی۔ اوہیوں کھاں وچ جوائی دے نئے
 دی تھاں جھکے بکھیاڑاں دیاں اکھ والی کھک اگلی ہوئی سی۔ اگے اوہیوں شکل اوہرے نقش
 گوشت پست دے سوہنے لکھ پر فیر پتھر دے تے ڈراوٹے بن چکے سن۔ جہوں اوہراں کر
 کم کریندا جہوں مرنی ہونڈی ویہر جاتا۔ اوہی مشقت دی کئی وار اوہرے تھاں دی دہرے
 کر دیندے۔ پہلوں پہلوں تے اوہ نئی نئی گل توں دو جیاں دے ہتھیں پے جاتا۔ رڑھ
 ماردا تے اوہی سزا جس کے سبکت لیندا۔ فیر اوہو جیہے دا اوہو جیہا ہو جاتا۔ چھیتی جیہ

دے ملے تے نالیاں توں پتہ لگ گیا جے لکھی ڈنڈ نال دیا نال تھئے لگن والا نہیں سگوں پیر نال
کم دے جان والا اے۔ قیدیاں سمجھایا جے اوہ دے کولوں دُور رہنا ای چٹکالے پر فیہ وی
اوہے کی یار بن گئے۔ جیل وچ ہر طراں دے چور، یار، ڈاکو، قاتل، بڑے بڑے اُستاد، بڑے بڑے
خفیہ ہندسہ نیں تے ہراون والے توں تھئے لکے رعیت بناون تے کھوہی موہی دار وراج جیل
وچ وی ہر طرح ای ہوندا اے۔ پر لکھی اوہناں سلیاں نئی ہور ای طرح دا جنوری۔ مہلا اوہ
سے دے جیل لگ کے کیوں رہ سکدا، جیٹ پچھ سی، دبیر وی، ساہ سست والا وی، سدا
ایزور کل گی تے جیل دے ملے لگے جی جی کروا رہندا تے ناں وچ سگوں دوسریاں تے
اوہی دہشت پے گئی۔ ابرے بلک تے شانو دے جوٹی داراں چوں کجہ بند۔ جیل وچ
آئے تے اوہناں لکھی دا بڑا ادب، لحاظ کیتا بچپوں وی تار کھرکدی رہندی جے لکھی
لنی شانوی چیز دست جیل وچ گھنری رہندی تے لکھی دی دہشت ہوو ودھ گئی۔ اک
بابا حکم سنگھ سیاسی سی جیٹا جیل آوندا جاندا رہندا تے اوں داری لمی قید جوگ رہی سیاسی، جیٹا
اپنی ملٹی زبان، رنگی طبیعت، ہر کسے توں جی جی کرد، ہر کسے نال پیار کردا تے منڈیاں
کھنڈیاں، وگڑیاں، لکڑیاں توں پیار محبت نال اپنی راہ تے لے آوندا، لکھی نل ڈھیر پیار کردا
اُچ وی سرکاتوں نابھر رہا تے دیس توں آزاد کروا دی گل جیہوی بابا حکم سنگھ سیاسی کرما،
ہر دبیر تے سمجھدا اے بندے توں چنگی لگتی۔ اوں حکم سنگھ شہد وگا مٹھا تے گل بات دا
بلو شاہ سی۔

حکم سنگھ کہندا:

”اوسے جانی دیرو! سوئے داکم لے لے نر بھادیس ٹٹ جاوے۔ دھکے دی
سکاراگے فنا دی کیوں؟ اوئے بندے روز جمدے تے روز مردے نیں پر
دیس لئی مڑا ہور ای گل جھنڈی لے، بڑی ساری دڈی گل، اوئے بندے آج
مردے تے کل توں کوک اوہناں توں مچل جاندا نیں پر دیس لئی مرے بندے دا

تلی سدا رنڈا لے، ہمیش لئی، اوہ بندے شہیدی وارتہ پاجاندے نہیں اکبر بادشاہ
 کڈا وڈا بادشاہ سی اچ کوئی نہ نہیں لیندا، اوہا دیکھتے نہ تھیہ نہیں بھیدا۔ پر
 وڈا بچی پنڈ پند لوک گاوندے نہیں، گھر گھر لوک یاد کردے نہیں۔ اکبر بادشاہ مر گیا
 گیا پر وڈا بچی جیونر لے، جیوندا جاگدا لے تے سدا رہوے گا۔ بھائی دیس سنگھ
 شہیدی، بھگت سنگھ، اودھ سنگھ، احمد نیاں کمرل، ادے ایہ سدا شہیدی
 جیونڈے جاگدے لوک نہیں جیہڑے رنڈی دنیا تیک جیونڈے رہن گے۔

اوئے بھائیو میریو! ویرو! جوانو اپیلی دی ک وٹ سدھی کرن توں اسیں
 اک وڈے نہ وڈو دیتے اں فیرو ساری پئی ویرے کے اُتے لا دیتے اں تے
 سداں اوس دشمنی نوں پدست نل تے پتے لہو تن قائم رکھتے اں تالے گھرا جٹنے
 اں اپنے لے بابروں مور کو اُتوانے اں، اوئے جیویں تے جٹ دی مل موندی
 لے تے اوہدے توں اسیں اپنے بال دی وار دیتے اں۔ البس دی پورے
 دیس دی بھوہیں، پورے دیس دی زمین جے کسے ساتھوں کھو، لسی ہووے تے
 اوہوں پچا نہہیں لئی ساتھوں جلیں دی بازی لاوئی چا شہیدی لے یا سہاں؟

اوئے جوانو! اپنا دیس تے بند داماں چوہوندا لے، اوہوں ندی
 توں چھڑا دن نئی تے بندے توں اپنا سدا گھر وار دینا جا بیدا لے، دیس سی موت
 دا سوا گھر ہو رای ہوندا لے جوانو، ویرو! مرتے سب نے ہانا لے پر
 دیس لئی مر گئے بندے شہیدی ہو جانڈے تے سدا جیونڈے رہندے نہیں،
 اوئے سورے توں اھ کم کرنا جا بیدا لے جے لوک اوہوں اوہے پچھوں چنگا
 کہن تے سدا یاد کردے رہن۔ اوئے بھائی ویرو! گل جھن دی لے۔

حکم سنگھ اک اک بندے نال روز مشاماردا۔ گل بھادیں کوئی ہووے تے توں دی
 ہووے۔ حکم سنگھ گل جوں گل کدھ کے تان بچتے ای لیا کے توڑ دا۔ اوہیاں گھاں دا لکھے پڑھے

سمجھ سوچ والے بندے اثر دی لیندے۔ لکھی دی موٹی عقل وچ اوہیاں گلں تے نہ آدیاں
پہ لکھی ایہہ جاندا جے حکم سنکھ حق چ آگدا لے تے وہ حکم سنکھ دی وید کر دا حکم سنکھ
اوہنوں چٹہ لکدا۔

جیل ویت بہوں پہلوں تے لکھی ڈاہستریا تے آگدا جیہا رہندا۔ اوہ چپ کر کے پیشا رہندا۔
نکسے نہ زیادہ گناہ ات ای نہ کروا۔ اپنے رنگ برنگے دھیان تے خیالاں دے آسے پیٹ وچ ای گویا رہندا۔
اوہ دے دھرم پیراے اوہ دے کتاں وچ گناں کردے رہندے تے اوہناں وین شکلاں اوہیاں
اکھاں گتے پھریاں رہندیاں۔ یاریلی جوئی داریا آوندے۔ سونھیل وچ تے اوہنوں مھندا عیسائی،
سکاٹ تے سرورماتی وی اپنے ای ٹکے تے پڑے۔ یاد دناں۔ پنڈ دے سارے دھندے
سارے فکر، ساریاں سوچاں جیویں اوہ دے تے ای انگیاں سن تے جیل دے پھاٹک تے اندر
آون گیاں تلاشی لین والیاں توں وی نہ لھیاں۔ بہوں پہلوں تے اوہ اپنی ملاقات توں وی آون
والے گھیر، گڑ، تیل، ساہن توں دی دھڑاڈیہا رخدا۔ اوہ اپنے لوکاں توں ویکھن تے اوہند
ویاں گناں سنن توں ترس جاندا۔ پر ہول ہول اموم وگنا پنڈر سخت ہوندا گیا تے اکھاں وچ گھڑی پل
پنڈوں آئرن والی دھند کئی ریت بندی گئی تے اوہنوں اپنا سر پر گوشت پوست دا نہیں جیل
دیاں بیرکاں دیاں اتوں دا بنیا ہویا لگن لگ پیا۔

پر فیوی جیٹہ باڑ دیاں دوپہلاں تے پوہ ماگہ دیاں لیاں ٹنڈیاں راکاں وچ اوہ دی روح
اوہا ساتھ چھڈ جائی۔ اوہا سر پہل وچ قید رہ جاندا تے روح جیٹہ سدا آواز دے بندی لے
پنڈھلی بندی۔ بیرک دی چیت توں گھوڑیاں اکھاں پنڈ وچ اوہ دی کھڑی ہوئی ویکھن توں ویکھیاں
تے کدے دسدیاں، کدے اجڑویاں تے کدے روکریاں۔

(۱۹) یک میسری اکھ کاسنی

دو جارات سے ایشدے نے دیا

لکھی دی بے یے اکھدی ہرنن :

”کاکا جو لکھیا لے اوو بندے نوں سہوگن ای پیندا لے ۔ بندہ لکھ لکھ لے ،
 زوردار لے ، پر لکھے اگے ککھ وی نہیں ۔ اوں پتے پادشاہ دی دیں لے ، جو چہے
 تے جتا چاہے بندے نوں دیوے ، دکھیاں سکھ ۔ اوں زوردار اگے کسے دی
 وہ پیش نہیں باندی ۔ اوہ جیتوں چاہت نہال کر دے جیتوں چاہت کنگال کرے
 لکھ نوں چاہے تے ککھ کر دیوے تے ککھ نوں چاہے لکھ کر دیوے ۔ کاکا !
 اوہ دے کم نیاہے نیں ۔“

تے لکھی سوچا پٹی لاپہے کم سمجھ نیاہے نیں ۔ بندہ دن رات اک کر کے اک
 رٹ لاکے دے دیاں وچ اک گھر بناؤندا لے تے اوہ زوردار گھڑی پل وچ اڈول ای پیر ماسے
 دھماہ دیندا لے ۔ بندہ ساری عمر پھو پھو ہی کر کے جوڑو اڑھندا لے تے اوہ آرام نال ای کنگل
 لاکے پل وچ روڑ دیندا لے ۔ بے بے شک اکھدی سی ، جو مقدر وچ لکھیا لے اوہ بھگا نہی

پیشہ لے۔ پچھنے جو ہوا اوہا کیہنوں پتہ سی تے اگاہہ جو ہونا لے اوہی کیہنوں خبر لے ۛ
 دکھل دے شیرن تے لویٹے یاداں دے دھاگے دا اک مرادہ پھڑکے کچھرا تے سدا
 لویٹیا ہویا دھاگہ اپنے آپ گھمدا جاندا۔ اچے کل دی گل لگدی ل کر نیل سنگو دے ستے تے
 اوہ اون رست سنگی گیا۔ نرزل دے جھٹ بھر دے پروہنے ہرما جھٹ تے شانوس جیہڑے
 دوہوں اوہنوں چٹنگے لگے تے اوہ اوہی رات ویٹے اوہناں نوں ٹور کے راضی باضی اپنے پنڈ لوں ٹریا۔
 اوہ مہیری رات سی ہر تاریل دی ووج ڈھنڈی تے گھوڑا چاروہ کے لاس گھوڑے دیں داگاں
 اوہی دھون تے سٹ دتیل۔ گھوڑا مست۔ تسلی نال گام ٹریا جاندا سی تے اوہ آپ وی چنگی شراب
 تے شانوا باہنی دے نٹے وچ مست بے فکر، ہر شے توں بے پرواہ کاٹھی تے بیٹھاسی۔
 رنٹھی رنٹھی سرا وچ ان دوایوں اٹھدی ہون پکی کت۔ دی مہک اوہنوں ہور نشہ پی چاروہ دی سی۔
 اپنے لہو دے نٹے نال لیٹے ہور نٹے سی ۛ ۛ ۛ اوہوں ی سویرے جھون پنی ککک دیاں پیدیاں ول
 بھیرا کے آئے تے دھنوں اوس دے ککک وں فیس پیسے کئی درمیاں دی فصل توں ہوتی پٹھ سی۔ ککک
 دے بھرے ہوئے پتے توں نٹے اوہوں مل دے باریک کرتے توں بھجوں ہر دھڑکے اٹھدے
 لگدے ۛ

”یس وار توں قتل کر اسیس قیوں چٹا یادوں گے ۛ“

تے وہ مست ہنٹھی دنگ جھولا ڈنڈیاں اُتے ڈوگی پنی ککک نوں تار پند پرت آیا سی۔ فصل
 چٹکی ہر دے، گھراؤن والی ہووے تے جٹ دی سارے سال دی محنت ماکل مٹون دا ویل
 ہوندا لے تے جٹ سچھی مٹی قتل دے مٹے پکھوں لگ پندے نیں۔ تے اوس ویٹے رت نوں
 گھوڑے چڑھے جانیاں نکھی دے مرجھایا یہ خیال لنگھیا۔ ایہناں ساریاں نشیاں اُتے رات
 دی سنگت دا نشہ چار سی۔ شانوا اوہی دے دل دے اندر تیک کھب گئی سی۔ رات دہرے کول
 بیٹھیاں اک دے تے نکھی واجی کیتا، پنی سارا کچھ چھڑا کے اوہناں دے نال ای رُجھائے۔ تے اس
 گل دے شانوا اوہنوں اک توں ہوتی دارا شدہ دی کیتا۔ پر اوہ اک ساؤ چو تے ساؤ ماں دا پتر سی۔ فیرا لگ

دیکھو، جی لڑی نال اوہا دیاہ دی بھون واہی اکی اڈے سل وچ۔ ایس بارے دی فوجا سنگھ
 گھل کے اوہوں اشارہ دے چکیا سی۔ اوہ ڈاکوئن وچے لگ کے کل گانا نہیں سی چاہوئدا تے
 اوس ہنگوڑا ای نہ بھریا پرایہ گل پتی سی جے باہمی ادبے تے ڈٹھ گئی سی، تے گھوڑے
 تے چڑھن توں لے کے اوہوں تیک کئی وار اوہا ہتھ بے دھیانے وچ ای گل پیاں ہویں
 شانو دیاں توہیریاں تے پھریا۔

اوہا گھوڑا لگو وار تریک گیا۔ اوس گام قابو وچ کر کے ڈھلے پیر رکھاں وچ ٹھوک پئے۔
 اوہا سارا سر پہ کتیا گیا تے سرچوں سارے دھیان اوڈ کے بکل گئے۔ گھوڑا دلیر وی سی تے
 ساڈ وی۔ تریک نے دوڑ نہ پیا سکوں نوتیاں کس کے اوس پوٹ زمین وچ کھوب لئے۔
 دھون چک کے گھوڑا سامنے دیکھی جاوے تے نال ای پھرترا مار کے ناساں چوں اک مٹا ساہ کڑھد۔
 لکھی چوی ہتھ وچ مگڑی کر کے سانجھتی تے پریاں اکھاں کھول کے اُل دوالے دیکھیا تے نبھا جیہ
 ہس کے گھوڑے نوں کہیا:

”جیو او پڑا! پھیار ہوئی: توں کیہ دیکھ لیا لے؟“

فیر جیہں کچھ گھوڑے نوں تے کچھ اپنے آپ نوں دس لگا:

”کوئی بیڑا اڈیا لے بجائی تے توں تریہہ گیا ایں؟“

تے گھوڑے نوں تھا چھی دے کے اوس گام نوں ٹرن دا اشارہ دتا۔ پر گھوڑا اوہناں ای پیرں تے

اوسے ای طرح کیا کیا، کنتیاں طلی نم کھول کھوتا رہیا۔

”گھوڑا پک نال کچھ دیکھی کھوتا لے؟“

اوس اپنے آپ نوں اکھیا تے چھوی مگڑی کر کے، دھ تیک مگڑی بندے دے لک لک کنک

وچ پریاں اکھاں کھول کے، چارچ فیرے دیکھیا تے کن کیڑ لین لئی پگ دے تھلیوں ننگے کر لئے۔

”میں آں! ڈھٹھی دے کھتے پاسیوں کنک چوں واج آئی۔“

لکھی پریاں اکھاں کھول کے واج دی سیدھ وچ دیکھیا تے اوہوں چٹے چٹے لیڑیاں دا

جھولا پیا۔

”میں کون؟“ لکھی گھوڑا پہچانہ کر کے اودھ موٹہ واج دے جھولے قل کر لیا۔

”نیں ویر کور آں“ چاندی دیں مٹیاں وچیاں۔ تلوں سن کے لکھی دے پنڈے

چن ڈرغوف دی اک لہر لکھی گئی۔ اودھ سارا نئے لیہن وچ مساں اک پل لگا۔ مساں

اینا چہ، جتنے چہ وچ ویر کور نے ویر کور آگیا۔

اودھ گھوڑے توں اتر آیا۔ چھوٹے والے ہتھ وچ گھوڑے دی واگ پھڑکے اوس دوسرے

ہتھ نال لکھ دی چادر سواہری بکیتی۔

ویر کور پرین کنڈ چن ٹر دی ٹر دی اودھ۔ کول لکھوتی۔ لکھی حیران بہت بنیا، تاریاں دی و

وچ سوچ ویر گے جگہ سے ہرے، مثالان وانگ بدیا، اکھاں والی سوبل، ملوک تے ٹوت دی لگر

ورگی پٹی، لکھیلی ویر کور ول دیکھی بارہیا سی۔ چہڑی بغیر کسے ڈرغوف، جھجک یاں سنگارے بڑی

تسل نال اودھ ساہنے کھلوتی سی۔

”ایس ویلے، ایستے توں کہہ کرنی ایں ویر کورے؟“ مساں ای لکھی توں سمجھی۔ پر

اوتھوں سمجھ نہیں پئی اوندی سی کے گل دی۔ ویر کور تے لکھی اک دو جے توں جانے سن۔ ویر کور

شیرے دی بھین تے شیرے ول لکھی دامن رات اودھ جانا سی۔ کئی وار ویر کور آپ اوتھناں توں

ان پالی دین دی آجاندی تے کئی وار گھر، حویلی تے راہ وچ آوندیاں بانڈیاں اودھ لکھی توں صاحب دست

دی کر لیندی تے کنواریاں والی شرم حیا چھڈ کے کئی وار اودھ لکھی توں اکھاں پاڑ کے دیکھ دی بیتی۔

پر ادھی رات توں پتھوں باہر وار عام راہ چھڈ کے۔ اک ڈنڈی کول ویر کور دا ہونا لکھی دی سمجھ

وچ نہیں آ رہیا سی۔

”میں کج گل کرنی سی“ ویر کور کہن لگی۔

”گل توں گھر کیوں نہ کر لئی میرے تل؟“

لکھی توں یقین ہو گیا سی جے اودھ سٹھنا نہیں پیا ویکھدا۔

”اوہ گھر کرن والی گل نہیں سی“

سنگ تے پتل ہنسی تے ویر کور کھٹی نال ایسی جڑ کے کھلوتی سی جے اوہے تے ساہ سکتی نوں
وج رہے سن تے اوہے سریر دے دھکے دی فاسٹا نکھی دیاں ناساں چن دی لنگھ کے اوہے
سارے سریر وچ گھل رہی سی۔

”پر ویر کورے! تینوں کیوں پتہ سی میں ایسی ڈنڈی توں لنگھنا ایں؟“ ایس گل دی کھٹی نوں
سمجھ نہیں سی آرہی۔ اوہ عام تے اصلی راہ چھڈ کے، یخوں اوس ڈنڈی چڑھ گیا۔ چہرہ تے دُشمنیاں
والے بندے رات نوں کدے عام تے اصلی راہ تے نہیں ٹردے۔

”کئی وار بیدوں نوں رات گئے اپنے پنڈ جنویں تے راہ تول دی نہیں ایہہ
پیلیاں دے وچوں دی لنگھنا ایں؟“ ویر کور دلیری نال آگیا۔

”تینوں کہاں پتہ اے؟“

”میں آپ دیکھیا لے کئی وار؟“

کھٹی اک واری ہور جیہ ان ہویا۔ نگہیاں تے گائیاں ہڈیاں میں سوبل، بے جہان تے ڈراکل۔
”ہن کیہ گل لے؟“ نکھی بچیا تے اوہ دے توں لیہ کے پتل وچ کھلو گیا۔ اوہے
تے ویر کور وچ کچھ وتھ دھ گئی سی۔

”گل کیہ؟“ ویر کور کہن لگی ”میرے بھاؤ کرنیل نے اپنی ساری حیاتی

دوڑھ چھڑی تے برباد کر چھڑی لے تے گھر دا بواوی دوجے بٹے لا چھڑیا۔

میرا باؤ کوتار سنگھ سردار زیلدار سی چہدی کدے بدھمی نہیں سی چھڑی۔ بھاؤ

دے پاروں تھانیاں، کچھریاں وچ رلدا نموشی وچ ای مر گیا“

”نموشی کامی؟“ نکھی بے صبری نال ٹوکیا

”نموشی ایس گل دی بھئی اوہا وڈا پتر کرنیل ڈاکے مارن لگ پیا۔ تے پلسے

روز ساڈے بوسے تے آہندی تے آپٹردی میرے پاؤں توں “
”میں سنیا لے “ نکھی اکیا۔

”تے نہیں جے اوہ آپ اوس راہ توں چھڑ کے پرت لیا تے ہن تینوں تے
شیرے توں اوس راہ تے پیا چاڑھدا لے! توں پنج ایس راہ توں، ایس کم توں “ بڑی
اپنایت نہل ویر کر اکیا۔

”میری اوہ راہ نہیں ویر کرے! میری لیہہ ہور لے “ نکھی اوس بے سمجھ جی کڑی
دی سیانی گل تے غرش ہو کے کہن لگا۔

”تے شانو “ ویر کر نکھی دے بیوے ہو کے کہن لگی “شانو سو ہماشان
دی اک ہماش لے۔ اوہ تے کئی گھر لڑ پھوک کے سیک بیٹھی لے اونتری، بندے
کھانی “ ویر کر بڑی نفرت نل لکھا “میں رات اوہیاں سائیل گلاں سُندی
رہی اں “

”ہتھا؟ “ نکھی ان سی۔ اوہ کڑی بے سمجھ نہیں سی۔
”بندے توں تے اوہ پل وچ پوٹے تے چاڑھ لیفدی لے تے فیرا دتھے ماردی
لے جھٹے پائی نہ لیٹے۔ اڈنی مہنی لے اوہ بچھلیاں توں کھانی، نامراد “ ویر کر داناں
پہ دھانیاں وانگ بولدی پئی سی۔ بچن لگی “تینوں پتہ لے اوس کئے قل ریکتے
نیں تے کئے گھر بچو کے نہیں؟“

”آجو! میں اوہوں بڑا جانتا اں “ نکھی علموں ویر کر توں پچکے کیوں رہندا ہ۔
”بس تے اپنا پڑیا وچر “ ویر کر دے مرتوں اوہی پتی لیہہ لگی مہٹی سی پرا اوہوں سر
کچن دی سرت نکٹے سی ہ۔

نکھی پیر نل اوہے سرت ہتہ پیریا: “چٹا میرے سیانیے بیٹھ “
ویر کر دے مونہہ وچوں اک نکھی ہوئی پرتیز جیہی چیک نکلی۔ اوہ جبرک کے پچھاٹھ ہو گئی جیہی

ادھر سر تے لکھی ہتھ دھیریا کوئی ناگ رکھ دثامی۔

”کیہ ہویا؟“ حیران لکھی گچھیا۔

”بھین۔“ ویر کور جالا لکھی وانگ کھول کے سڑکے بولی ”میںوں کدے د
اگھیں، کدے وی“ نختے نال اوہ کنبدی ہوئی کہن لگی ”نال میں تیری
بھین اں مود کھا“

”دھرم نال لی بی ویر کورے! توں تے میٹوں مل جائی بھین لگی ایں۔ شیرے
دی بھین میری کیوں بھین نہیں؟“ لکھی مود کھ سی ہس کے کہن لگا۔

ویر کور اگھ چیک مار کے پچھا شہہ توں بھتی:

”لالی! جوانیوں جانیا! مود کھا“ دھت نال اوہرے موٹھوں چیکاں وانگ نکلیہ

تے جیویں دور تیک توں ویر کور دے دین پاؤن دی طج کوآندی رہی۔

پتھر ہویا لکھی اوہناں پیراں تے ای کھلوتا جیویں سوں گیا۔ جیویں زمین اوہرے پیر پھڑٹے

ہوں، اوہ اوہ تے اسی لکھیا گیا ہودے۔

اودن رگھی ویلے سروار کرتار سنگھ ذیلدار رگھی والے دی دھی، سروار کرنیل سنگھ تے فنیہ

دی لاڈلی، سوہنی تے کنواری بھین ویر کور نیلا غنوا تھا کھا کے سستی، تے فیر کدے د اٹھی۔

(۲۵) مہنگنی جا وڑی سی روہی
 جٹاں پھر سہاگے جوتی
 اوتھے رو رو کھلی ہوئی
 اوہی وات ۽ پچھلا کوئی

★

گھرتے میدان بنائیاں بھڑیاں چر گلا لے اُجڑیاں نہیں۔ کنگ دی واڈھی دے
 مگروں گہائیں سن۔ پھلے پئے، اڈائیاں ہوئیاں تے بول دڑوہیاں وچ پئے پئے کے
 مئے گئے تے کھیسوں وچ پنڈتاں بچہ بچہ کے گتے دے گئے تے منڈی ٹوں ٹر پئے۔
 پیسہ دھیلا یا کے سادے درے دیاں لڑاں تھوڑاں دے مونہہ جبرے گئے۔ اڈھی کو
 کنگ بھڑولیاں وچ پئے گئی تے بھڑولے جبرے تے اوہناں دے بند مونہہ مٹی نال لمب
 دے گئے۔ گھر بھر کے جٹ ساونیاں بچن لئی ٹر پئے۔ اوس ای سسے فونہ سنگھ دے پیار دا
 چھتر مٹیا۔ رکتے ٹوں کون ٹال سکا لے؟

اک دن ہسل کھیڈ دا، راضی باضی مکھن تاریاں دی وچ ہل لے کے بیٹے گئے
 (پیدیاں دی اک ونڈ داناں) وچ اپیلیں مدھیلیاں ٹوں پاڑ پاؤں گیا۔ جھنڈے اورن پنڈ دے

تلا ای پٹیاں (پیدیں دی اک دندو اب) وپر ہل جویا۔ چھاہ دیلاے کے مکھن
 وپو نیلے گئی تے مکھن اک ادھی پیل ٹوں پاڑا پٹیاں۔ ہل مکھن۔ سہ اوں چھاہ وپو
 اوہو ای چوڑیاں۔ دئییاں، مکھن اچار تے کندھ۔ مگر۔ تے کے نستی پتی تے
 واسے ہتھ پٹیاں ٹوں مل کے اوں مچھاں تے داہری وچ پھسے تونے نستی دے تھپے
 واصل پک ٹوں کس کے تھیا تے ہل دامن لکھیا۔ وپو نے پونے داہنوں بنا کے مرتے
 نستی والا گئی تے جھانڈے اٹے مکھن ٹوں راضی ہائی ہل واپو مہیاں چھ
 گھروں خدی۔

سورج سرتے اون تیکر مکھن اک پیل ٹوں پاڑا پٹیاں۔ اوں مل ی جھکی ٹوں پھر کے
 اکمانہ چک یا تے ولایتی ہل دے چوڑے ترکے پھاے ٹوں ڈھکیاں دیاں گچیاں سپاوند
 پیل ٹوں ڈھکے رکھ دتے۔ پیل دی دھ تے اوں مٹی ناں بھری ہون مولی کھل دی اُپٹے
 وان بھاری جٹی لاہ کے رکھ دتی۔ تے کنک دیاں مٹھاں تے پوہی دے ستریں دی
 کیتیاں بغیر مل تے پیر رکھ کے ہل زمین وچ کھوب کے جھکی اُتے ہتھ دبا پا
 ڈھکیاں ٹوں چھکاری ماری۔ تھلے بوئے پردیر تے تھکڑے ڈھکے زور لاون لگ پئے
 ہل دا چوڑا پھلا مٹی دیاں ڈھکیاں دیاں ڈھکیاں پٹ کے نال نال ڈھیر می لاوند ٹھیا گیا وپو
 دوائے سیاہ مایا۔ اگلی پاڑ دی پیل لیک دے نال وچہ تھڈ کے دس فیہ ہل زمین وچ دیا
 اگے اونڈی پوہی دے تن چار کٹے ہوئے بویاں توں دی پیر کھلا لنگھ گیا۔ اوہوں
 دے کنڈیاں وچ کوئی لگر دی سول سی جیہڑی اوہوں چبہ گئی پیر اوں پر واہ نہ لیتی۔ پیل
 پورا پھیر لیا وندیاں لیا وندیاں پیر دی تراٹ پیں لگ پٹی ساوس فیہ پر واہ نہ لیتی تے
 لیا نڈا پر اوہوں تیک سپیٹرا اتھہلت وچ چڑھن لگ پٹی۔ اوہ سہ سر پر وچ جیوس لگ
 گئی۔ اوں ہل کھلار کے پیر دا پب ملیا تے سپیٹرا واسے تھن تے ٹھک لایا۔ پیر
 گھڑے تے تھک لایا۔

گھڑی کو پرانی دی ٹیک لاکے کھوتا پر پیر دی پیسٹ و دھری گئی۔ اوس مل چھٹ کے
 جھٹالی کیتی تے ٹوٹے پنڈ نوں کھ دتے۔ اچ وی جوترا لگ گیا بویا سی تے گرمی زور تے سی۔
 اوہ بل چھٹن ای والا سی پیر دھری پیل نوں وی پاڑ پالین وکلاہ وچ اوہ لگا۔ بیا

اوس جتی پالی مل جھڑی، وچوں مٹی کڑھی تے پیر سرین پانی پر پتے پیر دیت
 شیشا ہون پاروں جتی وچ آیا۔ اوس سچے پیر دی جتی سچ وچ پھڑلی، پگ وے رو
 نار اوہ موٹہ توں مٹی گھٹ تے مڑا کھو بھڑا بویا اکھ نہ پا ز ہنڈالی پچھے ٹرپیا۔ پیر و دھری
 تے ابھرت وچ چڑھری ہاندی۔ اوہ لنگا وڈا لنگا وڈا ٹرڈا رہیا۔ گھڑی کو پھوپھو کے
 اوہ پیر پیر راہ دے رتہ تیر۔ گھٹے وچ ویندا جیویں اوہوں مگور کدا پر پیسٹ و دھری
 جاندی۔ اوہ انداں پیر جیو کے ٹرڈا رہیا۔ گھڑی کے ہنڈالی کنویں بغیر مکھن منجی تے ہڈا۔
 شیشہ درگا پتہ منجی تے بیا پیسٹ بھٹوں بے حال سی۔ پیروں سوج ات نوں

چڑھری ہی بئی جاندی سی۔ مٹی دوڑ کے جاتے نانی نوں سدھیا۔ جیہڑا پھوٹیاں، زخماں
 آگے ملھم کاغذی لا تو لیند تے اک سیانا بندھ سی۔ جاسے نے دھیان نال پب ویکیا۔ اک
 تھل تے لنگا جیہا بے طوم زخم تے اوہ لال سرخ موٹہ نظریں آوندا۔ فیر اوس دور تیک جتی ات
 نوں بڑے دھیان نال ویکیا۔ گھڑی کو چپ کر رہیا بیویں سوچا ہوسے۔ فیر تاہاں وں موٹہ کر کے
 آکھن لگا۔

”جھننی! گھیو تے دھ دیوتا کر کے۔ رب پتیا خیر کرے۔“

تاہاں نیل لیرے نال اکھاں وچ آوندے اٹھرو پو پو کے جھٹ ای گھیو تے دھ دا وڈا جھٹا
 بھر کے لے آئی۔ مٹی تے جھنڈے نے بے سدھ مکھن نوں آسرا کر کے اٹھایا۔

”ہوش کروے پسر۔ اماں ماجا دے! ایہ گھٹ دھ واپی لے۔“ تاہاں کہیا۔
 مکھن بڑیاں مشکلاں نال دوچار گھٹ ای دھ پیتا تے موٹہ پرا نہہ کر لیا۔ اوہیاں اکھاں
 لال سوہیاں سن۔ اوس خالی خالی نظر نال آل دوالے بیٹھے ہوئے سارے جتیاں ول ویکیا۔

کھن دھ
 وید کھابہ
 جتی تے جھٹ
 جیسے پو
 مرنے کے
 چھٹ کے
 مرنے کے
 پاوند
 آچھے آس
 ی پر دھ
 پا کے
 پنے تے
 کیا دی پیل
 جیہ پیل
 بوی
 پیل دوسے
 بوی
 آگ لگ
 پیر

جیویں سیاندا ہودے۔ فوجا سنگھ برستی نال دی منجی اُتے بیٹھا، دیکھو ویر دے پیراں کول تے
 تارو تے سارا گھنڈا کڑھی پیار دی تھتی نال لگی پتہ نہیں کہ مردیکھدی تے کیہ سوچہ ہی سی؟۔

جائے نائی نے پیر ہی سردار فوجا سنگھ دی منجی دے کول کر کے جھنڈے تے لکھی ٹوں نیڑے
 اُن لئی سینت ماری۔ بے سدھ پتے مکھن "ہال او میری لت گئی" آکھیا دیکھو داسارا سریر
 کنب گیا تاہاں دے کیچے ٹوں رُگھ بھرایا گیا۔ ٹوک نال ٹھہال جو کے مکھن دی منجی دی باسی پھڑ کے
 نہیں تے بہہ گئی جیویں دگ بٹی ہودے۔

"حصول کر بھین تاہاں! واگورو پتے پادشاہ نے آپ بٹے سکھ کر دینی لے" چنڈاں اپنے
 سردی چادر نال مکھن دے مُنہ تے کوئدے دھکے دے دھیر پوئنجی بولی "مکھن واپس اپناپ نار
 سون ڈیہا لے"

جران، مکاؤ تے کتے پترو دی ماں حصول کیوں کردی؟ ادھ بڑی ٹھہال سی۔

"میری جاچے تے سردار مکھن سنگھ ٹوں ککھ لگ گیا لے"

جاتا نائی ہولی بھی بندیاں ٹوں دتن کا "پر ککھ لگن نال اپنی سرج تے نہیں

چڑھدی تے نہ تاپ ایٹا" فیر جیویں اپنے آپ نال مٹاں کر دیاں کہن لگا

"کیڑا....."

"کیہ آکھیا ای راجہ؟" فوجا سنگھ تریبہ کے کھچیا

"کچھ نہیں میں اُکھا اُن کوئی کیڑا کوڑا ای نہ لگ گیا ہودے۔ بیٹے جوں؟" جانا ہون جیہی کہن لگا

بھی سوانیاں نہ سُن لین۔

"کیڑا؟" لکھی ڈر کے کھچیا: "سپ؟"

"سپ تے ایس جڑ دے بابا نامک صاحب چھیاں بنا گیا لے آپ۔ سُسیا نہیں جے

ایس ساری جڑ دے پل دا ادھناں زہرا ای مار چھڑیا جیہا لے" جائے علم ایس مردوں

کون تسلی دے۔

”سُنیا لے! فوجا سٹو کہیں لگا: پر کوئی دوا دارو؟“

”جے کیڈا لے تے ایس دا درد بھلے پنڈ اسی بھجے گا سردار جی! چٹا مر جی
زہری سب لڑیا ہودے بندے توں بھلے پنڈ لے جاؤ او تھے اوس کچی بھیری
توں مٹی سے کے مٹی دے تھوڑی پیا لے پا کے پانی دچ گھوڑو، پانی پیادو تے
پیا لے مے تھلے بیٹھی ہوئی چکنی مٹی دا زخم تے لپک کر دیو۔ رب سچا مہر کر دیندا لے“ جانے
سردار علم دے سہارے تسلی دین دی اک مور راہ دکھائی۔

”پر مٹھن توں ایس مال دچ بھلے پنڈ کیوں لے جاٹے“ فوجا جیوں اپنا آپ مال
سٹاں کر د کہیں لگا ”پر جان محمد! ایہہ کیرے والی گل ہے دے بے“

”نہیں جناب بچی گل دا میٹھن پتہ نہیں۔ سچ بچھو تاں گل میری سچ دچ نہیں آئی
سردار جی! حکیم بھورام سیانا لے او مٹھن سد لئیے“ جانے کہیا۔
تے بچھو بھورام دا ناں من کے جیویں کو داری جاگ اٹھیا ہودے۔ اپنی ڈھلی ہانگ
ر آتے بھیشما داور دے واگھ حویلی توں دھڑ پیا۔

”میں حکیم توں لے کے ہئے آؤنا آں!“

تے اود حویلی چوں کاٹھی دے بغیر ای ننگے گھوڑے تے چڑھ کے پنج کوہ دو۔ حکیم

بھورام توں لین اڈ گیا۔

کھوپڑیے پہنے لکھی حکیم توں لے کے پرتیا۔ اچڑ تے اود خدے جھیتی بانڈا پر پہلوں سنے
حکیم ای پنڈ نہ لہجا۔ اپنے پنڈوں اگانہہ کوئی دو کوہ تے اود کسے پیاروں دیکھن کیا ہوا سی۔ فیر
حکیم آپ بڑھاتے ماڑا۔ اوس گھوڑے تے چارھ تے لیا پر ہولی ہولی آؤنمیاں رات پے گئی۔
کھوڑے تیل دے دیوے تال دیوہاک مٹی دے تیل دا دیوادی بال دتا۔

مٹھن بے ہوش سی تے لت دی سوچ مٹھن سارے پنڈے توں پے گئی ہوئی سی تے اود بے

مونہوں جگ پئی اوندی سی۔ حکیم نے دھیاں نال وکھ کے سرٹایا۔ زہر سارے سر پہ وپن مل گیا ہويا
سی تے مکھن حکیم دے مل کھل باہری۔ نواب اندر تے کئی ہور بندے نے بیٹھ سن۔ زنانیاں
پرانہہ گھنڈ کر دھی بیٹیاں سن۔

”ایاں پتھر دی مٹی دے کول بھولیں تے میٹھی بندہ حال سی۔ دیو بے ہوش دیر دا ہتھ
پھر کے کول بیٹھی سی جیوں اوہوں ڈر سی مکھن کدھرے ٹرنہ جاوے۔

حکیم نے کوئی دوا کھول کے مکھن دے مونہہ وچ پاون دا چارہ کیا۔ پر ساری دوا باہر
نکل آئی۔ حکیم نے فیر دوا کھولی جھنڈے تے مکھن نے چارہ کر کے بے ہوش مکھن دا پیا۔
نال مونہہ کھول کے اوہوں پیا وی دئی۔ مکھن ہونگھل ماردا ہر طرف تاپ وچ پیا سٹرا
بھرا بے حال سی۔

”میرے اند۔ آگ لگی ہوئی ہے“ اوس بڑ بڑوندے کہیا۔

”زہر سارے سر پہ وچ گھل گیا ہویا ہے تے بڑا چر ہو گیا ہے۔۔۔۔۔

..... بڑا چر۔“

حکیم اک ہور دوا بنانڈے خود سے اپنے آپ نوں یاں لوکاں نوں اکیا تے مکھن
دی جان بچاؤن دا پڑا مل ماردا رہیا۔

اوسے کو بات ویلے مکھن دم دے دئے۔ مکھن دی گھر والی دو ہتھویرا کے مکھن تے
ڈگ پئی۔ جیوں جاندے مکھن نوں پھر کے وکھن دا چارہ مار دی ہووے۔ ”نابں سروں چارہ! ہکے
سٹ دئی تے چھاتی پٹدی دین پاوندی ڈھیہہ بنی۔

”میرا لکھ نہیں ہے رہیا۔۔۔۔۔ دے لو کوئیں لکھی گئی ہے۔“

اوہ دے دین پس دی چھت پاڑ کے آسمان تیک گئے۔ دیو تھمی نل محرمہ کے مکھن اُٹے
اڑ گئی جیوں مر گئی ہووے۔ پرانہہ بیٹیاں وچ بیٹھا فوہا سنگ پتھر دی موت داس کے بیٹھا بیٹھا
پکھانہہ نوں ڈگ پیا۔ فیر اوہ جوان منڈیاں وانگوں چھل مار کے مٹی توں اُٹھیا تے مکھن دے آئے۔

جاؤ گا۔

”اے دشمن! کہتے فرچیا میں سائوں چھڈ کے“ گناہیوں تو جابستہ جہنم کے
 ٹرے ہانڈے مکھنوں پورا مل۔ پورا زور لا کے واج ماری ہو۔ لکھی، جھنڈے روئیاں
 ڈگرے دھینڈے فوجا سنگھ نون منجی تے یا بٹھایا۔ اندر، نواب تے ہر سارے بندے
 زنائیں اوس جہان موت تے پئے روندے سن۔ اندر۔ روئیاں آگیاں :
 ”اے جانا! جان دے دن تے ساڈے سن، ٹر توں گیا میں۔ اے
 پڑا دھوکہ گیا میں ساڈے ٹال۔“

(۵۱) جے نہیں جانہی جگے نے مرجانا

اک دے وی دو جھدی

میاں نالوں جیوندیاں دا دکھ بوبتا ہوندا ہے۔ دیکھو ایہہ گل لکھی توں آگہی جوندی سی جہوں
 اوہ اپنے ہائے توں یاد کر کے رونداتے بے بسی وادے لے سکے تے گریہدا۔ اوہوں دیکھ دی
 ایس گل دی کہ لکھی توں سمجھ نہیں سی آئی پر مٹھن دے مگر وہ پھلیاں دا سہم ویکھ ویکھ کے اوہٹاں دیو
 دی ایس گل دی بڑی سمجھ آگئی۔ سبھی مٹی مویاں نالوں جیوندیاں دا دکھ بوبتا ہوندا ہے۔ مرن والے
 گھر دی پل دکھ جمل کے اوہ جاندا ہے پھپھلیاں توں جیوندے جی مل جاندا ہے۔۔۔۔۔ پھپھلے
 اُٹھ تے جیوندیاں وچ گئے جانداں پر گلیاں پاتھیاں دا نگر مسخ مسخ کے سواہ ہو جاندا ہے۔ پہاڑ دا
 پہاڑ فوجا سنگھ مڑھا جینے ساری سربڑی اوکھی، کٹھن گزاری سی پر فیر دی نوں برنوں سی۔ جوان
 پستہ دی موت نل آٹھن جگہ اسی نہر میا۔ دنن وچ اوہ دے موڈھے نیوں کے گئے ہو گئے۔
 اوہے توں ڈانگ بناں ٹریا دی نیاندا۔ دنن وچ اوہ دی دھول دا نگر کھل کھل دھوک کے دھ
 پئے گئے تے اوہیاں بڑیاں ماس چھڈ گئیاں۔ اوہ دے موڈھے توں چندرا وچ گیتے اوہ ننگے سر
 دھو اہورا کھیس وچ موڈھے لکا کے چپ چاپ لہو پیا رہندا۔

میں نے ڈیرہ پتھوں پر جا جٹا۔ ایک دن ہنڈالی لے کے بیٹے گیا تے جا کے پیل وچ ہل جوڑتا۔
 مکھن توں اورے تے اوہدہ تھ سہان والے ڈھنگے، ڈوکرے تھیں نال پچتے آوندے فوجا سنگھ
 توں بھلا کیوں قابو آوندے؟ فوجا سنگھ توں تے اپنا پیرای چک کے اگانہ نہیں رکھیا جاتا سی،
 دھکیاں توں کتھوں لدا؟ ہل چھڈ کے سرچڑ کے پیل وچ بہہ گیا۔ لکھی نے فوجا سنگھ توں پیار نال
 بانہواں پھر کے اٹھایا تے یا کے دٹ تے جوڑتا۔ آکھن کما:

”میں توں پس کر کے پایا سی جے میرے جیونے توں اپنے بڑ دیں۔ اوںے چاہیا
 میں جیوندا ہوں۔“ فرجے دے سم نال رووندے لکھی، مکھن دے ہل دی جنگی پھڑٹی۔
 پہاڑ نالوں بھاری پنڈ فوجے، ابدھاتے دتھاں داماریاں نہیں سی چک سکدا، اوہ
 ہس کے لکھی چک لی۔ یاریاں سنگھ، نیلے ٹیٹے چھڈے، دنیا جہاں توں دغہ موڑ کے لکھی مکھن
 دی ساری واسی سانجھ لی۔

”میں مکھن تے نہیں بن سکدا چاہا“ ٹپ ٹپ کے تھ پئے فوجا سنگھ کول بیہ کے
 لکھی کدے کدے اکھدا تے نہ میں جباو مکھن توں موڑ لے لیا سکناں۔ پر سو نہہ گوردی جے
 میں تیون کدے ادب دی حقو جاپہ دیاں تے دیں م دا پتر نہ آکھیں کدے چوڑے دا آکھیں۔
 فوجا سنگھ اگے آکھدا:

”بھائی دیہ، توں تے میں مکھن ایماں: فیر لکھی دی بانہ پھر کے، بھائی نہہ، اکھدا
 ”نہہ دیہ، توں تے مکھن توں وی تھی وی کرناں۔ مال دھو دی سوکھ لے۔
 ہ۔ ی دی پھیلے: ہسے توں دوو لے تے ساو دی۔“

لکھی جیسے مذہب مرنے کم توں بنا کدے کدے جین کے فنا دوسرا نہیں سی کیہ۔
 مٹی، سہل مٹی سو گیا۔ ادب دے بوسکی دے کھوتے، لٹے دیاں کھڑکھڑ کر دیں پ۔
 چنے لے دیاں ساریاں کھڑیاں جھپیاں، مالا تے ایرک لگی مٹھے تے کر کے جھٹی شیلے،

ڈنچ پک . بہتہ وچ ہریٹے شکست پھل وال چھوئی . تھیلے غتا ، دھوا شکار گھوڑا لوکاں نوں اک
 تہاں زیاں دیاں گلاں لگیں . میلے جیسے لہے پائی ، سرتے میٹی پی پی پٹ دھوٹی کھل دی باری
 بچتے پیریں پائی سداون کم کار وچ گھبیا جٹ رُل گیا . پر اوہ خوش سی . مکھن واسارا لم ، اس
 مکھن بن اہی سانجھ لیا . رات اوہ حویل فوجا سنگھ ول اہی ساوندا . کیوں بے مکھن دی موت مگروں
 فوجا حویل سون لگ پیا سی رہا ہر دی دنیا تال لکھی دے مارے رشتے ناٹے ٹٹ گئے .

دیوانے تالیاں دا بھیا سی . چنڈتے اُنچی وسدا سی . داڑھے دیاں رونقاں وی بچ اہی سن .
 بڑے اٹے وانگ ارگڑیاں دیاں لیاں دوپہراں پھیلے دھل دیاں لڑ کر کے گزار دیندے . تے
 منڈے گھنڈے لہرستیاں کر دے . بہمیاں دیاں لاسندے تے آون ولے ویلیاں دے
 سٹھنے دیکھس پر ایدھروں اوہ حویل جو کے پڑے دی واسے بگھے رشتے تے چھیتی لنگھ جان ولے
 بے وانگ مکھن بیونہیں دیاں گلاں وچ اڈھاتے . اک نوں اداس کر جاندے .
 کوئی اگھا :

”یارو ! مکھن میرا سی میرا . کہے کتہ پیاں نہیں سی دیکھیا گار سی گان . مھلا مانس .
 بڑا کم کریں والا . بڑا سوسنی ستھرا واپسی کرن والا جوان .“
 گولوں دورا بولدا

”پنڈری موت نے فوجے وانگ اہی توڑ چھڈیا لے“
 ”نے ہو . کیہ بھی“ کوئی جو کہندا ”بڑھے دارے جوان پترے ستھ دی
 ڈانگ تے اکھاں دی لوہنڈا لے . اوہ ، نہ رہے تیر پچ فہ کیہ رہ جاند لے
 بندے کول ؟ دھن حوصلہ لے فوجا سنگھ دا جیہڑا بچے دی ٹری پھردا لے“
 گل اکاٹھ ٹردی لکھی تے اپڑ جاندی ! کوئی اگھا :

”بئی سچ چھوہیں میرا تے پک تال گویڑ سی . لکھی دس نہریا بدہ شمس بے گایا

بڑا بھارا ڈاکو۔ جوان ٹول رہا ہر شے دلی سی عقل، شکل، ہمت، پیرتے حوصلہ۔ اچھے۔ تے تنگل
والیاں دے لڑلگ کے اڈاریاں سکھن ای لگاسی۔ داس رلاتے ٹرینڈا تے جڑاں کھدا۔ پر
ویکھو رب دے رنگ جوان ٹول کیہی مت آئی جے ! کیہا مستھری داہی کرما جے ! فوجا سنگھ
واتے سارا بھارا ای پنگ ایا داس۔ نہیں تے کون کسے لئی اپنے آپ ٹول ایج ملیندا لے ؟
بھئی جوانو ! جے نا ڈوڈی ساری گل ؟

اگوں کوئی بولدا :

”اڈے فوجا سنگھ وی تے دریاں دے پتھوں یاد انہال کے دکھا چھڑیا سی۔ ساری
عمر ای گال چھڑی سی جوان نے۔ کلا بنداتے دو گھراں دی داہی۔ تے منٹ
وی پال چھڑے اوہسے“

وچ کوئی بڑھا سیانا بول پھدا :

”اڈے بندے کہہ بندے توں پانا ہوندا لے، سب کرنا آپ کردا لے۔
بندے داناں ہو جاتا لے تو کہو“

”نہ، جو دس لو ایہی گل ؟ اڈے بابا ! کہت تیرا کہ تیرے چچے چاہ ویلا وی
لے کے آئیرا ؟ کہہ داس جتا وی آکے لیا تیرے قاتل بندے دا
بنای دا ہوندا لے تے توں ہر گل ویر کہہ توں لیا داڑا تارا ؟“ کوئی سر پھرا
جٹ اکھدا ۔

گل پچا تہ توں کھڑ کے پہلا اکھدا :

”بھئی سچ پچھتو تے اچ کون کسے دی نیکی یاد کھدا جے۔ پر دریاں دے پتر دا
ایہو ای تہ تیرا سی۔ جواچ نکھی پیا کر دالے۔ اڈے بھٹے دا بھٹا ای ہوندا لے“
تے اگوں دریاں دیاں گلاں ٹر پندیاں ۔

پر وچوں کوئی سیانا پچھلی سلی گل دی کاڈو کڈو کے باہر رکھ دیندا تے اکھدا :

”بھئی دیاں میرا نے گورڈا آہٹا لے فوجے لکھی توں سک دی دے جھڑا ہے“

دوہا اکھدا :

”ہن وی گل لے بھئی ! تے سیانف دی۔ فوجے دا گوردی دسدا ہوے گاتے

مکھن دا پتر دی پل جلتے گا“

پچھلا بول پیندا :

”میں آگیا سی نل؟ بندہ بندے دا درو ہوندا لے جھلی سیانیو ! ایہو جیسے

دیٹے تے اک نے دوسرے توں آگیا سی

رب دے گا آسرا تیرا

دسدا رہو مترا“

نگل والی ویرکوری موت لکھی دے اندر پہلی تڑپائی سی۔ ویرکوری موت تے لکھی بڑے

دن چھپ چھا، سچیا جیہا تے اوریا جیہا رہیا۔ سدا سدا دن ادھ باہر ایہہ ہر اک ہر نکل باندا۔ راتیں

باہر گزار آؤندا۔ کدے تے ادھ اپنے آپ توں ویرکوری موت دا قصور وار وی بھدا تے کدے

ادھ توں جھلی کہندا، تے ادھ ہے وی جھلی سی، دُنیا توں نوکل، وڈی آن تے وڈی شلن والی۔

کامبٹوں کوئی ایہو جیہی آن والی راٹی رکھے بادشاہ دے محل وچ وی ہونی لے۔ لکھی دے

یار پٹی، سجن مٹر ادھ ہاڑے چپ چاپ رہن تے حیران ہوندے۔ احمد خاں نے لکھی توں

اک دن آگیا دی :

”جدا ! تیرے اندر کیہ لے، جیہوں توں اندر و اندر دینی گئی جانا ایس؟“

”کچھ وی نہیں دھرم نال“ لکھی جھوٹھی سونہہ کھا جاندا۔

ویرکوری موت دے اگلے دن ای دیو ادھ توں آن پھڑپڑا۔ دیو توں لکھی دی

چپ، ادھ اُدریاں دیکھیا گیا۔ دیو تے سدا لکھی دے مڑ جھکی دی تھاں اپنی ہت روڑ سن لئی تیار

ہونڈی، لکھی دے موڑے تے ہت رکھ کے بچھن لگی :

”وے نکھی کہہ ہویا لے تیوں؟“

”کچھ نہیں“

”اڑیا ویرو وے مرن دا تے میٹوں دی بڑا دکھ ہویا لے۔ کیا چنگی گوی سی

گڈی جیہی“

نکھی آکوں جوں مل نکیتی۔ دپو سیدی واری:

”توں تے نکھی رخصتیا رخصتیاں اوہناں قل تیری تے بڑی آد بجا کی ہوے گی؟“

”نیر؟“ نکھی امانار ہو کے پھپھیا۔

”فیر تیوں تے بڑا دکھیا آیا لے اوہ مرن دا“

”ہو توبہ“

”وے نکھی! اک گل تے دس اڑیا! اوس موبل کیوں کھدا؟“ دپو سیدی سٹ ماری:

”اوہی تے کدی کوئی گل دی نہیں سی تھی“ دپو کھب جان والیاں تھراں نال جیویں نکھی

دا اندر پڑھدی۔

نکھی اکھاں پھانسیہ کر لیاں تے ہولی جیہی کہن لگا:

”دپو! میاں توں مندا نہیں بولی دا“

”میں اوہنوں مندا کہ دل بویا لے“ دپو کہندی: ”دھرم نال نکھی! میرا دل آکھدا لے

تینوں ایس بھیت دا پتہ لے تے میں یکے دن ایس گل تیرے دچوں کڈھ لال گی۔“

پر جیویں چھوٹی پیڑ وڈی آگے تے چھوٹا دکھ وڈے دکھ آگے مارے پئے

جاننے نہیں ایسراں ای ویرو دی موت دا دکھ مکھن دی موت دے وڈے دکھ تھلے آکے دیا

گیا۔ نکھی توں مکھن تے جینڈے وانگ سی سگوں اودوں توں چنگا۔

مکھن سدا ای نکھی توں نیچے بہاواں وانگ رکھدا، سمجدا۔ مکھن دی موت آتے تے دشناں

دیاں اکھاں وچ دی اتھرو آگے ہون گے۔ نکھی توں کہے تے گدا اوہے اپنے سر پہ دا کر جتھ

مر گیا اے تے کہہ بچا نہ رہو گئے مویاں تلوں بتر جیونیاں دے دکھ وچ لکھی نوں گدا اودہ
 آپ مر گیا اے۔ مکھن دے سارے پیاسے، بالو، بے بے، بھین، گھر والی تے گھر دی
 ہر شے، گھر دے مال ڈنگو، گھر دی داہی، سایاں نوں مکھن دے جان دی بڑی تھوڑ آئی۔
 ایہ سارا کچھ ویجھ کے، سوچ کے لکھی داخل بڑا خراب ہوندا۔ لکھی کوں لومناں واسم نہ ویکھیا جاتدا
 اک دا دکھ دے توں بھلا تے مارو، اک داخل دے توں مندا تے بھڑا۔ لکھی نوں سمجھ آندی
 اودہ کہہ کرے؟ جے رکتے موت وٹائی جاسکری تے لکھی ہر کے مکھن ال موت وٹا لیتدا۔ اک داری نہیں
 موہاری۔ پر ہر کے لپٹی اپنی جیاتی جیونا، اپنے اپنے دکھ جھوگنے تے اپنی اپنی موت مڑا ہوندا اے
 پر تاں وی حوصلے والے، جرات والے، بہادر تے جوان آئی دھویاں دے دکھاں دیاں پنڈاں ہر کے
 اپنے سر تے رکھ لیندے نیں۔ دکھاں دے اوس ہر طرح رڑھے جاندے، ڈبڈے جاندے،
 فرجاسنگ، تباہ، وچو، تارو تے دووہیاں دے مکھن دے نوں لکھی پھرتا، آسرا دیندا، درد
 تے آپ وی رڑھدا شریلا جاتدا۔ اودوں لکھی نوں پتہ لگا کیوں، جیونیاں دا دکھ مویاں نالوں پوہتا ہوندا
 اے۔ پر ہوئی اسے کدوں اوہناں دے مران توں ملی سی؟

مکھن دی موت توں ڈیرہ دھا مگروں اک ہور دھا ہر طرح چڑھیا، اک ہور اعلیٰ بولی ہنیری
 چڑھی تے اک دار فیر جٹ دی مرنی نوں لگ گئی۔ اک دار فیر فیر جے تے ورام دے گھراں
 تے جولی دست گئی۔ پنڈاں وچ ہر طرح دے لوک ہوندے نیں چٹنگے وی تے بیڑے وی،
 سمن وی تے دشمن وی۔ ایہو جیسے لوک وی ہوندے نیں جیہڑے ہر یکے دا بھلا سوچدے، غصہ
 منگدے تے ساریاں مگروں اپنی غیر وی منگدے۔ تے ایہو جیسے لوک وی ہوندے نیں جیہڑے اٹو
 وانگ بااں باراں کوہ دی اُجاڑ منگدے نیں۔ ایہو جیسے وی جیہڑے تنکائیاں لا کے تماشا دیکھن دے
 شوقین ہوندے نیں۔

دوا بے وچ وی ایہو جیسے کئی بندے جے کس جیہڑے امن امان، سکھ نہیں سگن اُجاڑ
 منگدے، جیہڑے بگائے گھماں نوں تیل لا کے سیکھے رہنا چاہندے، تے اودوں دائرے وچ

پیشیاں نکسے ایہو جیسے نے ای ستانی لاوتی۔ سوداگر دے مورکھ پتر را جندے سوچوں سمجیوں بغیر
اوس سٹے ہوئے دانے تے مونہہ مار دیا۔ اپنا گھوگا چت کرا لیا تے نال ای دودھی گھر جیڑے
اگے ای اچڑے سن، سار پھوک کے سواہ کر دتے۔

”نئے بے بھی“ ستانی لاون والے آکھیا: ”فوجے دی عقل دے وارے وارے
جائیے پہلوں دریام، مگروں ساری عمر اوہ گھر کھا پکسو، تے ہن ادھے پتر
نوں کھالی جائے۔ اچھا اوہوں پٹے لایا سو“

اگوں نکسے سیلے گل پرتائی:

”اوتے بھائی میریا! پریاہ وچ بہہ کے چٹکی انصاف دی گل کیتی آ؟ فوجا دیچارا نہ
جیوندریاں وچ نہ میاں وچ آپ ہن۔ تے سدی عمر اوس دریام مگروں اوہ کھا
ہن کے لنگھاوتی اپنی۔ تے ہن ادھے اوکھے دیٹے جے چار دن دریام سے
مٹھسے لکھی اوہ ہار چک لیاتے کیڑا ہنیرا گیا۔ تے فیر جانی! دکھ سکھ
ہر کے دے نال لے۔ بندے نوں اوکھے ویٹے دوسری باغہ پھرتی ہی جاہیری
لے۔ واگور دسچی سرکار اپنی مہر کے ہر کے اُتے تے بڑھیں وچ جیڑی سٹے
فوجے نوں لگی لے شالا دشمن نوں دی نہ لاوے۔ شیئہہ ورگا جھان، کل پتر
چلا گیا بھریا میل چھڑ کے اُتوں جھان دی تے جھان نوںہے پیشیاں!!

پہاڑ دی جاتی اگانہہ پئی لے۔ فوجا کنی جیونڈا لے جاوے اُتے توں ڈیرا کرو“

”لکھی دی تے موج ہو گئی؟“ ستانی لاون والے اک ہور پاسیوں دانہ پایا تے اجندے

کھ لیا۔

”بھائی مونہہ بیڑا ہودے تے گل تے چٹکی کنی چاہیدی لے بندے نوں؟ سیانے

کہیا: ”لکھی دیوارے دی موج کیوں ہو گئی، کلے گڈے سیچے دی؟“

”اوہ ایخیں چاچا“ راجندر ٹھٹھا کردیاں گل دے بلارے وچ چار چو فریب سنن

والیاں دل ویکھ کے ذرا کراہی دلچ دپ کہیں لگا :

”اگے لکھی فوبے دی دھی ہنڈا دھاسی ہن ٹونہ دی ہنڈائے گا ! ہونٹی ناموج

اویہی پانہ ؟“

کے غصے تے دکھ تال کہیا :

”اوسے نیلی چھت دے تے توں تھو ، اوسے دڈیو سامہوں“

لکھی توں ہور کچھ دستاں اویہوں سنیایا ای جائدا سی ۔ اویہے اندر اٹھن والی ہنیری اویہوں

اٹھا ہلا کر دتا ۔ راجندر دشمن تے گل دھی بھین دی اویہ وی چٹے دن دائرے بنیاں دپ بہہ کے

جیوندے مرمان والی گل لکھی توں ۔ اویہے اندر تہر ، غصے ، نفرت دا اک ہر ہر چٹھیا ۔ مکھن دی

واہی دپ پے کے اویہ والی جھگڑیوں بڑا بچا ۔ رنجی موٹی گل تے اویہ سندا ای نہ ۔ پراپیہ

وڈی ساری اتے اڈکی ۔ راجندر دے دی گل تیراں وانگ اویہے دپچوں دی لکھی گئی ۔ اویہے

اکھاں اگے جیویں ہنیرا اگیا تے کتوں دپ ہنیری دی ٹکڑی لکھی ۔ ہنچوں داتری سٹے اوس

پراپیہ کھوتے لکھے دامتھ کچ کے کھیا تے مست اویہ وانگ ہلی ماری ،

”اوسے تہاڈیاں کوریاں کھوللاں راجندر“

راجندر نے نمت دی شکل دپ اڈے اڈے لکھی توں دیکھا ۔ لوک تریہہ کے سہن

دے بھیڑ چن ایدھر اودھر کھڑ گئے ۔ راجندر اچھا مار کے اٹھیا ۔ لکھی اویہے

تے اچھ کے اک وار ہور لکھا ماریا جیہڑا سارے پندہ سنیایا ،

”اوسے میں جد مکا میاں گا سوداگرے دی“

راجندر دے دے ڈانگ تول کے کھلون توں پہلوں ای لکھی متاں سرتوں دی پھیر کے ، ڈیاں

چک کے پورے ٹل نال اویہے تلو دپ مایا ۔ کہتے بھانڈے وانگ راجندر دے دی سری پھستی تے

اویہا پٹاکہ دور تیک کنیدے ، دودھ دے جاندے لوکاں سنیایا ۔ راجندر چپہ چپہ زمین دپ کھیا

تے لکھی دے ہنچ دپ متاں پھستی پھتی ہو گیا ۔ راجندر اپنی ساوا کھیاں بنا ای وڈے ہونے لکھا

155
وانگ ٹونہ بھار زمین تہا ڈنکا۔

بہنوں سنے ڈالو اسٹ کے، نکھی راجندرے دی ڈانگ پھڑلئی تے نال ای سوداگر
کے گھر ول ٹونہ بھار کے، جھٹکے بھیا ڈوانگ دند کر پچ کے فر پورے نود نال لکھایا ماریا:
"کل پھیڑ ای وٹی جے تے آجاؤ باہر سارے وڈیو ساہو! میں تہا فوں اپنی کھینڈ
وکھاواں۔ اونے میں تہا ڈیاں کوریاں کڈھ لال گا سوداگر!"

راجندرے دی لوتھ تے نکھی کتا چہ اجاڑ سنسان دائرے وچ کھلوتا کھورو پاؤندا رہیا۔
پنڈے دے گھراں دے کتھے وچ گئے۔ اک پل وچ جو بھیا سی اوہا سارے پنڈوں پتہ لگ گیا۔
پچن پٹھے تے ہر کوئی ویکھ لیندا لے۔ جروں اغیاں بلیاں ہنیریاں پٹھن ماواں کدوں اپنے
پیمیاں ٹوں باہر نکلن دیندیاں میں۔ بھراؤں وٹا کوئی ساک نہیں۔ سروں وڈی کوئی سٹ نہیں تے
دھی دی گاؤں وڈی گال کوئی نہیں۔ پر تہاں دی سوداگر سنگھ دی جتہ دھوں کوئی جی باہر نہ نکلیا اوس
گھڑی۔

(خج) بگے جٹ دا جاگلیہ پٹ دا
 تے رکلی اُتے ٹنگیا ربیا
 جگیا ! تڑ پدیس گیوں بوبہ وھیا ۔

★

قتل دا مقدمہ تے بیماری گھاں دے بوبے دو بے پئے لاویندے نیں ۔ دو نہاں
 بتیاں و توں پیسہ ہر دے وانگ رٹھیا ۔ سوداگر موداں نکھی تے جھنڈے توں پھاہے ہاں لئی تے
 فوجا سلو تے جہاں پڑاں دیاں کڑیاں کھلاون لئی پھڑل لایا ۔
 نکھی تے جھنڈے تے دشمنان شوک کے پرچہ دتا ۔ پرچہ تے اوہ بوبے تے وی لے دیندے
 پر سوداگر دے گروالی لیسہ دھرو کر کے راجی نہیں سی ۔ کجھ کہن سنن تے صلاح کاراں وی ایہو ہی لکھیا :
 " اوہنوں تے دے دیا لے ، من ٹساں کہہ مانا لے ؟ " اے اپنا پرچہ نہ کھرب کرو :
 سوداگر دا وڈا منڈا جھڑا لبردار وی سی ، اکھدا :
 " دشمن دی سری ہیسہ بیٹھ ابلدے تے چھہ دینی چاہیدی لے :
 " دے نہیں پتر ! مرے توں کہہ مانا لے ؟ " خورے سردارنی آپ موت دے
 مروتی کسے نال سختی نہیں کرنا چاہندی سی ۔

اب توں مپس پڑ گئی۔ آل دوالے دے پنڈاں دے بغدے دی آئے تے دواہ
 سارا پنڈوی کٹھاسی۔ تھانیدار سارے لوکاں کوں وکھو وکھر پچھ پتیت کیتی۔ ہر کسے اکھیا
 جھنڈا لڑاں وچ رکھتے سی؟ اوہ تے اوس ویلے سیلے پنڈوں دو کوہ باہر اپنی زمین تے سی سردار
 کرنیل سنگھ بھلی والے نے تھانیدار دے ہتھیاں نال ہتھ رلائے تے تھانیدار دو ہتھ رلا دیوہ
 لے لے رہیاں کاغذاں وچ جھنڈے دی بے گناہی لکھنے لے لکھی ہوئی۔

پر بعد اودہ اکاٹھ جا کے اسی ہووے گا۔ " اوس کرنیل نوں سمجھایا۔ پر کرنیل اجیہے گداں وچ
 تھانیدار توں کہتے بولتا پڑھیا سی۔ ہس کے کہن لگا،

" مہراج ایجنوں وی تھان چھٹا اے تے آوں وی تھان چھٹا اے "

فوجا، فواب لیڈ، کرنیل سنگھ، راجدے شیرا، داسے دھوں اٹھ کے
 حویلی آکے سر جڑی ہولی ہولی کھولیاں پئے کر دے سن۔ جنداں آکے اوہناں دے کول
 کھو گئی تے اوہناں نوں آکھن لگی:

" جادویں میری سدی زمین چوک دیو، سارا مال ڈنگر وچ پھنڈو، سارا قومب
 چھٹا سدھ دیو ہر متوسے دی پر دانی پورا تودلا کے کر د۔ دھرم نال مینوں پتھراں
 توں کوئی شے چھٹی نہیں۔ "

" ہمیں چند کرے؟ فوجا آوں ہولی جیہ کہن لگا: " پیسے دی بڑے نیر تے
 نرس دی بڑوں لے برے کول، نیل جیتری والے دی نظر سولی چا میدی لے۔
 اودہ پنگیاں کرے گا۔ توں جیوا چننا کر۔ دھرم نال مقدمہ انج بولوں گے
 جیوں بون دا حق ہوندا لے! "

نے گھر جیروں جھنڈے دے گھر والی کچھڑا پی دے کوئی دھی توں پچھتی
 رہی دیکھو سو تے چنداں گچھ کوڑ نال جھٹک کے اوہناں کھان پے گئی، بولی:
 " کرکے! رب دیاں لکھاں میرے پتھراں توں توں سکھتی ساندی۔ "

روندی یں۔ اج گئے تے کل پرت اُون گے جیوندے جاگوسے، رندی نیا-نیاں جیون

جاگی۔ اج دے مگروں توں ایس گھروچ رونا نہیں " رندی نوٹہ چھپ تے
نکر کی پیر اقمرو پوٹھجے کے اُٹھ کے اندر چلی گئی۔

تاہں دی چنداں توں تسلی دین آئی، دُ سکدن مل کس گئی،

"جے اج بھرا جیوندا ہوندو نے تے تل کھلوندو نے۔ ہر اوس دا ڈھسے دی

مرچی باٹوں حصد رکھن۔ رب سوہنی کرے گا، چچی کرے گا،

کسے ہور زانی چنداں توں تسلی دیندیاں کھیا،

"رندی پا کٹ کے سارو عمر داں پاسے سانی۔ اونٹری پس دوناں توں دی

کے چلے۔ فی اڑیے، کچر دے دیوا کے سوداگر سوداں ناں سچ سچائی کر پائی

سہی۔ لوڑ ویلے بندے توں افتنا ای چیتا لے، لوڑ بندیاں سو جاندے۔

پتڑاں بچھوں تیر تے گھرای آجو جانے کات نہیے سوداگر دوری تے، حقو گھڑے

نیں بوجھتے۔"

سردار فی چنداں حوصلے والی زانی سی۔ جس موبن کے شریاں وچ سہ کے رندی پیا

کھیا۔ اگڑاں نال ہک کسے مجھو نہ نفی۔ سن کے قبر: قبر ہو گئی۔ پر ذرا نفی نال چرکادی رند

ساری پتی دیاں آئیاں جیٹیاں نہ زانیاں توں سنا کے اوس زانی توں آکھن لگی۔

"کہیہ ہویا جے چتے نہیں میرے پیر؟ کسے دا جھکا ہنس کے نے سہیں پتے۔

شریک مار کے چتے نہیں۔ اس چاہیا تے یرت اُون گے۔" کہیہ سہ

پرسوں توں۔ فی جین میریے! جے وچ کنڈ ای تے ہوندو لے۔

ساریاں لوکاں کولاں۔ کتے چار دودھ مویا گھٹ توں نال کول ذوق نہیں ہند۔

نہ قنویاں والا بوہتیاں دے اگے بقدا لے نے۔ بونیاں دا قنویاں

والے تے سہاگہ پھر سکدا لے۔ جٹ دی عزت آگڑ، اُن تے کنڈ تل ہونڈی
 لے سپیاں دے گھٹ دودھ ہون یا کلیاں دے گھٹ دودھ ہون نال نہیں گھدی،
 وودھی۔ اڑیے! پیسے نال وڈیائی نہیں بھدی۔ پیسے تے کجراں دے گھراں
 وچ سایاں نالوں بوجتے تے دودھ سوندے نیں۔ پیسے دا کیہ ہوندا لے؟ تے
 زمین دے چار کھلے دودھ ہون دا کیہ فرق پتیدا لے۔ جیوندا تے اوہ لے جیہدی
 اُن جیونڈی لے، کنڈ جیونڈی لے، ادبے کول سبے کھ ہے دے۔ بے
 جٹ وچ ہو طمعت نہ ہو دے، تودکھ پناہ ہو دے تے جٹ کا ہا ہویا؟
 اوہ تے دھرتا با من ہویا، گالاں کھانی جاندا، اگوں مہی جاندا تے نہیں نیوں کے
 دودھی دودھی جوڑی ہوندا، گتیاں دا گھگ۔“

جندراں کہن دای دا گھر پورا کر دتا :

”میرے پتر تے دھی بھین ٹوں گل کر دے دشمن دی سری چھڑ چھڑی تے اوہ
 بوہنباں پیسیاں، بوہنباں کلیاں تے بوہنباں بندے دے سکے بھرا دی لہ
 دیکھ کے دی اندوں نہ نکھلے، مودے بھرا دی مدد ٹوں دی نہ اپہے لے! ایہہ گل ای
 کنڈ دی۔ ایہہ فرق ای چھوٹے تے دڈے وچ۔ غیرت، اُن والے تے
 بے غیرت گئے وچ۔“

اگوں: ہن کہن لگی،

”تے ہور کیہ؟ کاجنوں دشمن اگے لفنا؟ کل کیہ ہو دے گا، ایہہ تے اوہ آپ
 جاندا لے سارا کچھ۔ ادبے ای ہتھ وچ لے۔ پر بھین کدے جٹ سے کل دی
 پھر دی کیتی لے؟ ادبے مہر لڑی دی لے۔ اگا نہ جو ہو دے گا اپنے سر
 جتاں گے مہرے کھید دے۔“

جندراں پمس آدن تے گھر میں آیاں پراں ٹوں کہن لگی،

”اسیں وسے کاہے رو گئے مین نکھی“ وچو اتروں نال بھریاں آکھاں نکاوں لئی
موتہہ دوسرے پاسے کر لیا۔

”مکھن تے جھنڈے واسلا گنڈا سنگھ کٹر، جوری تے شگے دا بندہ دی نہیں۔
”قل د من کے راتو رات اگیا سی۔ جھنڈے نوں کہن لگا،
”بھائی! پچھا نہ دی بھوراوی پنتا نہ کریا جے۔ میں مال ڈنگر تے پیلے بتہ
ساتھ لال گا مگروں“

جھنڈے نے ہتے جیہ کوہڑے تے کہتے، ”نکے قد دے ست مانہے
جیہے گنڈے قل دیکھا تے اگرں جواب دے“

”ساڈی بھویں تے بجاویں سٹے نے دے چھٹیں تے بے ٹوں داہی
”کرن جوگا بھویں تے چاچے فوجے دی آپ واہ لیں تے اوہے مال ڈنگر
داوی دھیلن کریں“

”بھورا پنتا نہ کریں“ گنڈا مھیں جیہی واج دپت میا لکھا۔

اپنی بے بے جنداں نوں جھنڈا جان لگیاں کہن لگا:

”بے بے داھو مال ڈنگر سدا دیکھ لوں۔ پیارو کول چھڑاٹو سب چھٹا لے
اوہ دیکھ لوں تے لوپے تے چار کتے بھویں دی گہنے پالیں، آ کے
چھڑا لال گے۔ پر چاچے فوجے نوں ساڈے تے پیسے ملاون دیویں آہن۔
ادھار تے اگلے ای ساڈے تے ملا بار لے“

”تے ہر کہیہ بھڑا؟“ جنداں کہیا تے ہو کہ بھریا۔

جان لگیاں دائرے وچ کشی ہوئی خلقت نوں جدوں کڑیاں لگے ہتھ بٹھ
کے نکھی تے جھنڈے ست سری اکال آکھا تے سبحان دے کلیے پاٹ گئے۔ نکھی
چار چوہیرے دیکھ کے اچھی ساری سدیاں نوں آکھا:

”آکھیا سُنیا ما پچ کر دیا جے جہاؤ“
 ”دیرا م تے فوجے دے گھراج اُبھڑے نیں“ اوہناں دے جان مگروں
 خلقت چوں رُکے مہلی جیہی آکھیا۔

(23) نالی میرے پچھلے کھٹنوں ٹنوں

میتھہ پیانج جان گے

وا وگی اڈ جان گے

دسپ نگی سڑ جان گے

کھٹنوں ٹنوں

اگھڑے نیں چس گئی تے چٹکن کیہ ؟ جتھاں بڑے حسنے ، بڑی دلیری نال مقدے تے
پیہ روڑھیا۔ نال ڈنگو ، ٹومب چٹا تے چار کتے بھوکیں وی پھوک چھڑی پر میتھے وٹ نہ پایا۔
نہ فوجے ٹوں مقدے تے پیہ فون دے تے۔ اوہ فوجے ٹوں کہندی ا

”تیرے اگے ساڈے تے تھوڑے حسن نیں بھلی در میریا ! بڑا بھار لے تیرا

اگے ای۔ لینا تھوڑا لے چھڑا ایس حالے ، ایس کمر باہاں وچ رندا پھرنا ایست

”مٹنیاں مگر“

”نیں کیہڑا تیر ملدا اکں ، ترکیب تے جاکے“ فوجا ہو کہ بھر کے کہندا تے اوہ دن رات

مقدے لئی باہراں وچ گھٹ پکدا پھرنا جیویں اوہ دے سر پر وچ کوئی نویں طاقت آگئی ہر دے۔ سال کو

راہوں پر کھنکھل خوار ہو کے، وکیلاں منشاں دے گھر بھر کے اخیر مقدمے دافین علم ہو گیا، تھانے دار
نوں دئی کوڑی کم آئی تے جھنڈا بری ہو گیا پر کھی نوں مرقید دی سزا ہو گئی۔

جندل دی اک گھر روزمری تے دوسری سکتی سی۔ اوہا دل ٹکانے سی تے اڈھا جیویس
ٹٹ بھج گیا سی۔ نو جاسنگ نوں گا اوہ اٹھ ہو گیا اے تے اوہ فیہ منجی تے ڈگ پیا۔

دیپو نوں گا جیویں بودے اندلی شے مرگئی ہودے تے ساری عمر لئی کسے اوہدے
بمہ پیسیر بنے کے اتھے کھوہ وچ سٹ وٹا ہودے۔

کرنیل شیرے تے احمد وٹئی سارے جگ وچ ہنیر ہو گیا۔

بری ہوئے گھر آکے ہروں جھنڈا جیل تے لکھی دیاں گلاں سناوں لگا تے جندل دے
بڑے آگے مارے مارے جھٹ گئے تے اتھرو اوہدیاں کھاں چوں رڑھ پئے۔

”داہکرو سکھ کھی تے کھی کٹ کے آیا سمجھ“ جھنڈے ماں نوں حوصلہ دین نئی لکھیا۔
”شکر کہ اوہی جان پچ گئی۔ سو داگرے ہو راں تے اوہنوں پھاہے ہوان لئی پن پور
بل مار چھٹیا اے“

”پھاہے گن اوہ آپ۔ اوہناں نوں تے کسے کان گتے دی نئی آوے“
گھڑی گومبر کہ کے جنداں ذرا لکھیا“ دے جھنڈیا! میرے تے اوس پترن بنیا وی کجھ نہ،
دے اوس دنیا دا کہیہ ویکھیا وچارے نے“

جھنڈے کہیا:

”بے بے! کٹ کے آیا ای جان لکھی۔ کجھ دناں دی ای گل اے“
”دے پتھر! ماں کرماں ماری نے کٹ کو چر ایہتے بیٹھیاں رہناں؟“
”دے ویر! ہن تے ساڈا چل چلا دے۔ پر میں کہیہ ویکھیا اپنے دنگھن
تے مصیبتاں دے مارے پتر دا؟“

سہی سونے ورگی زمین تے مل ڈنگ اوہرے ہتھ پھرا کے اگانہہ ٹمٹا ہیا۔ اک وار
 رنڈے ہوئے گنڈے کُوں دستک دے کتے وانگوں کسے گھروں سکے محو دی بُرکی دی
 وی غیر نہ پئی سی کرے۔ پریاں ورگی کٹواری، کوٹھے جڈی کڑی تے بھریا گھروں لیہ گیا۔
 سماں ورگی اصل، بے زبان تے بی بی دی نے اپنے پودے کیتے تے دند توں دند نہ چکیا۔
 لکھی دی قسمت تے اوہرے ناں والعل خوبے کھوتے گل پا دتا۔ لکھی کُوں جی سزانہ ہونڈی تے
 فوجا لکھی تے ویچو داویاہ کرن دی پک بنائی بیٹھاسی پر پنڈا کچھ ہور سوچا لے تے اٹکا کچھ ہور
 کردا لے۔

فوجا سٹنگ تے تاہاں سرگی ویلے دے تارے سن، ہُن بجتے، ہُن چلے، ہُن ٹبتے
 تے ایس گل ما فوجے کُوں پتہ سی۔ اپنی دھی دیپو کُوں کھوہ پاوون مگدوں چتھے دن پڑھا سولہ آپ دی
 ستاسوں گیا تے دس دن مگروں تاہاں دی گھرواے دے مگر مگر ٹپٹی۔ اپنی پیاری تے پھراں
 توں ودھ لاٹلی۔ بہوں مٹی دی کُوں کندھیاں نل مگراں ملن لئی چھڈ کے۔

کرے دیپو کُوں جینداں ملدی تے دیپو اوہرے گل لگ کے انج روئدی چوہیں
 اوہ جینداں دے نہیں لکھی دے گل لگ کے روئدی ہووے۔ اوہ ہُن جینداں وچوں لکھی
 دی واشتا آؤندی گئی۔ دیپو دے ماہر دے مکھ تے اندر دے دکھاں کُوں جانن پہچانن
 والی دسیر سردارنی چند کور آپ دی گواچی باڑی وانگ روون لگ پیندی۔ اوہ دیپو
 کُوں لکھ دلا سے دیندی، پر کتھوں۔ دیپو تے اپنے گھروچ ہونڈیاں وی اک
 گواچی ہوئی باڑی سی۔

گھر جوائی گنڈے دیل پووں بڈاں سی۔ مکھن دی رنڈی گھر والی دا بھرا، دو ورھیاں
 دے پیو مرے والے رٹو دا ملاتے دیپو دے گھر والا گنڈا گھر دا مالک ای نہیں رنڈا
 پر نصیبیاں دیاں قسمتیاں دا مالک وی بن گیا۔

دیپو تے گنڈے دے ویاہ، اپنے چاچے فوجا سٹنگ، ماواں ورگی چاچی تاہاں دیاں

موتوں والٹھی ٹوں اگو ویٹے جیل وچ پتہ نگا، لوہ جیویں گم گم ہو گیا :
 ”ایہہ کیسے جعلم ؟“

اودے موتیہوں مسان ای نکلیا۔ کئی دن اود وٹا جیہا بنیا گھٹیا و قیہا رہیا۔ مرن اُتے پ رن بھو
 رو پٹ کے میر کر لیندا لے پر ساہنے گھوہ پنے جیوندے بن دا دکھ نہ بھلدا لے تے
 د اودے تے میر آوندا لے تے اودے اندر ویاں ساریاں جگن بلن وایاں جیونمیاں شعیواں
 اک تہا ساونے کے تیش لئی مرگیاں۔

(۲۶) جی ہئی تے شرابن ہوئی
سب رنگی چھٹ دیکھ کے

★

دساں ورھیاں وچ ہر شے نئی بدل گئی ہووے گی؟ نکھی دھلی پگ ٹوں بھسیاں ہویاں
چارہ فرسے دیکھدیاں ہویاں سوچیا۔ بچ کوہ ٹر کے اوہ تھک گیا لگدا۔ اوہنوں وڈی چوڑی کچھ
سڑک ہلی جیہی لگدی۔ لگدا چوڑی سڑک آگے ناں سوڑی ہو گئی اے۔ لوکاں آسے دوالے دیاں چلیاں
واہیں واہ کے سڑک پیدیاں وچ ملائی لگدی۔ سڑک دسے دونوں پاسیں وڈیاں وڈیاں ماہیاں
کوئی نہیں سن۔ سڑک توں دُور لگدا ہویا بستر وی پر یوں بٹ کے نیڑے آ گیا لگدا۔ اوہنے کھنٹیاں
ساہجے رکھاں وچ گھرا، لگیا ہیا اوہنوں اپنا پنڈ وٹن لگ پیا۔ اپنا پنڈ جیہدے باہجے اوہ انج
ادریا جا پدا جیویں کوئی بال اپنی ماں توں وچھڑ کے۔ پنڈ جیہڑا دن رات اوہنوں یاد آوندے اک
تیریل جیہی ادھیاں اکھاں وچ تر جاندی۔ پنڈ جھٹے اوہ جیہا پلایا تے وڈا ہویا تے جیہی مٹی
ادھاسر رہ گیا ہویا سی۔

اوس سویرے جیل چوں نکل کے اوہ آزاد ہویا، دساں لیاں ورھیاں مگروں پرک و
تے باہر نکلیں اوہنوں لگا جیویں اوہ گواچ گیا اے، وچھڑ گیا اے، دساں ورھیاں وی اپنی سنگی سا

جیل دی کوٹھڑی توں، اوہناں بیرکاں توں، فرش دیاں (تال) توں، اوہناں شگیاں ساتھیاں توں،
 جینوں وچ، جیناں نال اوہ دس ورے رہیا۔ اپنی پرانی دنیا چھڈ کے نویں دنیا وچ آ رہیا سی تے
 سویرا اوہا دل کچھ مسوسیا جیبا لگدا تے سدا دن گھسی وچ بیٹھا اوہ بس گواچا جیسا رہیا۔۔۔۔۔
 پچھانہ وچ تے اگانہ وچ! تے بستر دے کتھڑے کلو کے آ لے دوا لے ویکھدا، کھلریاں
 پیدیاں، رگھن نوں سیاندا اوہا دل کچھ ٹھکانے آیا۔ سرک توں اُتر کے اوہ بستر دی ڈھانچ توں
 ہونڈ سکے بستر وچ ریت تے ٹرن لگ پیا۔ تھوڑی دور ساہنے اک ڈھم سی اوہ ٹردا ٹردا ڈھم دل نوں
 دھکیا۔ سکتی، اتوں کوئی تے بیٹھوں ٹھنڈی ریت اوہی بجتی وچ دڑ کے اوہ بے پیراں دیاں تلیاں لٹیں
 لگی تے اوہٹوں بڑا سواو آیا۔ ڈھم کتھڑے جا کے تھتی لاد کے اوہ گلی ٹھنڈی ریت تے پھردا ٹردا
 پانی دے کتھڑے جا کے بہہ گیا۔ کدوں دا کھلا میل پانی اتوں بڑا نتر لگدا۔ گڑ تے دیاں بانہواں
 تانہہ ٹنگ کے اوس پگ مٹے توں تانہہ کیتی تے پانی وچ دو نویں ہتھ پا کے، پانی ایدھر ایدھر
 پھیرن لگ پیا۔ اونے کوڑھاں وچ نترے پانی وچ تھتے دی گھیر گھلن لگ پئی۔ گھیر گھلے
 پانی والا تھاں چھڈ کے اوہ اگانہ ہو گیا تے نترے پانی وچ ہتھ پا کے زیر کھین لگ پیا۔ زیر
 اوہ چادر اُٹانہہ ٹنگ کے گوڈے گوڈے پانی وچ کھل گیا۔ نیوں کے اوس ٹھنڈے پانی دے
 دو چار چھٹے مونہہ تے مارے تے ہانیوں باہر نکل آیا۔ جیویں اوہٹوں کچھ یاد آ گیا ہووے۔ اوس
 گلی ریت تے بہہ کے اک پیرا گانہہ دھکیا تے ییلے ورگے چڑے ہتھاں نال گلی ریت پٹ پٹ
 کے پسیر دے پب تے چارھدا تے اوہٹوں پسے پسے ہتھاں نال پھندا گیا تے فی اڈول اک
 اوس پسید دا پب ریت چوں کھلیا تے بنے ہوئے ریت دے کوٹھے دل ویکھ کے ہسیا۔
 پراٹھ ہو کے اوس پانی دے کتھڑے توں ہتھ کوہٹ کے ریت پٹنی شروع کر دی۔ گلی ریت وچ
 ٹویا نکھدا تے دوونجھا ہنڈا گیا تے ایفر کوٹھوں پالی سمنائے تانہہ چڑھنا شروع ہو گیا تے
 ہولی ہولی ہنڈا ٹویا اوتھا کو بھر گیا۔ پانی دے نترن تے اوس گوڈے ٹودے مار کے نیوں کے
 سوڑے چوں پانی دے دو گھٹ پیتے۔ پالی بھاتے ٹھنڈا سی پر اوہٹوں تریہ نہی سی۔ اوس ہتھ پسیر

یاں
 کچھ
 لیبار
 بیڈن
 موتیاں
 انج
 اک
 ف
 و
 گلی ساتھی

دھوکے ختی پائی تے ریت تے بنے باللاں دے کوٹھے تے کڑھے ہوئے سوے دل ویکھیا۔ نکیاں
 ہنیاں ریت دے کوٹھے بنائی دے سس تے ڈنگر چارویاں تریہ لگن تے ایساں ڈھم کڈھے سوے
 کدھرے کے پائی پوری داسی۔ اوس چار چو فیرے ویکھیا پر باللاں والے اوہے کم ویکھن والا کوئی تہیں سی۔
 اوہ اچھی سدھی ہیا تے اوہوں اپنا ہاسا جڑا اوپر لگا۔ گچھا، گھلا، اندروں اکھن والا ہاسا۔۔۔۔۔
 اصل کڈر وانگوں دھون اچھی کر کے پیلاں پاوندے سور وانگوں ہوئے ہوئے نٹے تے
 سرور وچ ٹر دا جیہ جیوں اوہ پنڈ دے نیسٹے ہوندا جاندا پنڈ اوہوں ہو رطاعت تے ہو ر زور
 نال اپنے دل کھچدا لگدا۔ اوہا جی کر دا ہنیرا ہون ٹوں اڈکین دی تھاں اوہا اک لٹی دوڑ مارے تے پنڈ
 اچھ جائے۔ سویرے جیل چوں نکلیاں وی اوہا جی کیتا جے اوہوں کھنڈ لگ جان تے اوہ لہیاں
 اکواریاں ماردا پنڈ اچھ جائے۔ بسنڈ کڈھے کھنڈ تے ڈبے سورج دی لال وچ سیلا چکڑ پانی ڈھمدا
 رت دا دیر لگدا تے اوہوں سور اگر سنگھ تے راجنڈ ردی لال سوہی ست یاد آگئی۔ اوہے دل وچ اک
 اُبال اٹھیا تے رت وچ جیوں لگ لگ گئی۔ دشمنان وچ دس ورے کتے جھنڈے کیوں کتے ہوں
 گے؟ اوس سوچیا۔ جیل دے پہلے تن چار ورے تے جھنڈا احمد خاں، شہل اوہی ملاقات لئی
 آوندے رہندے تے اوہوں پنڈ دی۔ جیتاں دی مجررت بلدی رہندی پر فیروہ تبادلا۔ اک
 دور دراٹے شہر دی جیل وچ ہو گیا تے باہر دی دنیا نال اوہا مارا جیہا رشتہ وی ٹٹ گیا۔ اپنے
 کٹن کاراں وچ کھتے ہوئے قبیل داریاں والے جٹاں لئی ایڈا ویہل کتے ہوندا لے تے پتہ نہیں
 اوس آپ کیوں ملاقات لئی آون جان والے اپنے بھرا تے یاراں ٹوں اولوں موڑ دیا۔ اندر اوہوں
 کیہڑی شے دی نوڑ ہوندی؟ پر تہاں وی شانودے بندے میمنے وچ اک اوہ وار اوہی ملاقات
 لئی آوندے۔ شادو اپنا پیار لکھی دی جیل وچ دی پایا۔

ہنیرا تے پالا ہولی ہولی دھوکے جانڈے سن تے اوہ ہولی ہولی پنڈ توں نیڑے ہوندا
 جاندا سی۔ مہن اوہوں پنڈ دی دستوں تے سجاتی دیاں داجاں آوندیاں سُنیاں جان لگ پیاں۔
 اوہے تک وچ پاتھیاں دے دھویں نال رلی پکڑے ان دی مہک وڑی جانڈی۔ اوس کھل

سوہرا کر کے بیکل مار کے مونہہ سرکیل وچ نکلیا۔ اوہا دل کروا اوہ کھل دی تھل لہ کے کھل دُور سٹے
تے مونہہ دوالے ہتھان دا گھگھو بنا کے پورا زور لا کے پٹھ مل مونہہ کر کے واج مارے تے اُکھے !
”دوا بے دلیو سٹو، بھیٹی اوئے ! میں آگیا جے“

تے سارے واسدا پنڈ، پنڈ دے سارے لک، سارے سجن، سارے دشمن، ساریاں کھیاں کھیاں
کنڈھاں، سارے دھور ڈنگر پنڈ دے دوالے تے وہڑیاں وچ اُٹے ہوئے رگو اوہی واج
سٹن تے ساریاں توں پتہ لگ جائے اوہی ای گھڑی، جے مکتی آگیا لے۔ دشمن اوہی واج سٹن کے
مکڑے تیار ہو جان تے سجن متر، گدے لیندے، گلاب دے پھل دا لک کھڑا جان تے دوڑ کے
آکوں فالتھی اوہوں رنک تن میں آون۔ جیویں اوہ اوہوں رنک جان لکیاں سارے رنک تیک چھڈنے
آئے سن۔

”سایا ! توں کیہرا قلعہ چھت کر کے آیا ایں؟“ اوس اپنے آپ توں آگیا تے ہس پیا
اوہ رنک توں لیہہ کے پٹھ دل ٹر پیا تے باہر بہن جائدیاں کئی زنانیاں، گھڑیاں اوہرے
کولدی لنگھیاں۔ اوس ہر اک توں سیحان دا چلہ ماریا پرہیرے وچ اوہ رنکے توں نہ سیحان
سکيا تے عاواہ آپ رنکے دی سیحان وچ آپا۔ پنڈ آج ای وسدا سی۔

پنڈ دیاں گلیاں وچ کھڑیاں کھیاں نالیاں دے چکڑ توں سجدا اوہ اپنے گھروے پرانے
بہرے اُگے جا کھلوتا، بو باگھلاسی۔ اک جھمک نے اوہرے اٹھ توں وڑوے پیر لک لے پرہیر
اوہ اک لٹی پلا جگ بھر کے، واج مارے یا گھڈی کھڑا کائے بنا ای اپنے گھروے ویرہرے
وچ جاوڑیا۔ ویرہرا غالم خالی سی۔

”بھاؤ ! بے بے !“ اوس اُچی ساری واج ماری پر اوہی واج سنگھ وچ ای
رکتے پھس گئی۔ روٹی وچیں دھواں پیا نکلا سی۔ اوس فیرواج ماری :
”بھاؤ ؟“

اوہ واج ایٹی اُچی سی، آل دوالے دے دو ویرہیاں دی مٹی۔ روٹی چوں اک لایا نا باہر

نکلیا فیرو جاتے تھے دساں بارداں درجیاں دی اک گڑی۔ سارے ایالے ایڈے لے
بھٹل والے بندے ٹوں ویجھ کے حیران سن تے غورے ڈرے دی۔
"کون لے بجائی؟" کڑی پچھیا۔

اوس اگانبہ ہو کے بالاں دے سر تے اپنے چوڑے کھردرے ہتھ پھیرے۔ جھ
وے ایالے ہون گے اوس سوچیا۔ تے پراغبہ کھلوتی گڑی ٹوں پچھیا:
"کاکا تیسرا باپ رکھتے لے؟"

"باہر" تے گڑی حیران پریشان دسوئی وچ جاوڑی۔ اکھ پوٹھدی دھویں گوں
پیارو آٹے دا پیسٹرا ہتھ وچ پھڑی باہر نکل آئی، کڑی دہبے پچھے جھپٹے سی۔
"کون لے ویر؟" پیارو پچھیا تے بھل وچ گئے نکھی داتے اوہنوں چست چست
منہسیں سی۔

"مٹھا پینکں بجائی ا" نکھی اندھ اٹھدے ہر ٹوں ڈکدیاں موٹی جلدی واج وچ
"نیں نکھی آن؟"

"نکھی! پیارو دے بھٹوں آٹے دا پیسٹرا ڈنگ پیا۔ نہ اوہ، گانہہ ودھی نکھی
چھوڑ کے اوس نکھی دامنہہ سرچیا۔ نہ اوہ بے سرتے ہتھ پھیریا۔ انج گدا دیور ٹوں ویجھ کے بھڑ
اوتھے دی اوتھے جم گئی سی۔

"جھاؤ رکھتے لے؟ بے بے کھتے لے؟" نکھی بولیہ پر اوہنوں اپنی واج اپنی نہ گئی
"تیرا جھاؤ شہر گیا لے سویر دا" پیارو ہوش وچ آکے کہن لگی "جی آئیوں ٹوں ویر
فیرو بالاں ٹوں دسین لگی" تہاڈا چاچا آیا لے۔"

کڑی سنگدی، پر پیار نال نکھی ول ودھی تے نکھی اوہنوں گھٹ کے پیار دتا۔
"ہدوں میں گیا ساں ٹوں پھر دسیں" ٹوں تے کڑی وڑی ہو گئی ایں چڑیٹ۔

میں دھبی ٹوں پھڑکے نال لایا۔

پیارو بس بیٹی، کہیں گی :

”دے ویر ! میری تے مت ای ماری گئی لے، پر ٹوں کھوتا کیوں ایں غبراں وانگوب؟

اندر پیار وچ ای لنگھ چل، بے بے اندر ای آ۔ تے میں تیرے ٹی اُن پائی لیاوُل۔“

گر گڑی ٹوں کہیں گی :

”کاک ! چاچے ٹوں اندر کے چل بے بے کول تے اندر وں گھیر والا بھانڈا لیا :

اوہو دا اوہو پیار سی، اوہو ای بھڑو لے۔ دو بٹے بھڑولیاں، ساہمٹی کندھ

تے لکڑ دی پر چھتی، تھر پر چھتی اُتے بھانڈے، اوہی کندھاں پر اُتے پوچا پھریا۔ چھتیراں

چھتے دیو ای کالیاں بھڑ تھتیاں۔ پیار دے نال دی کوٹری وچ گڑی اوہوں لے کے وڑ گئی۔

کوٹریں تیل دا دیوا بلدا سی تے کوٹری دی اوہو جیہی سی۔

”بے بے چاچا لکھی آیا : گڑی نے اُچی ساری، ذرا خوشی نال اگھیا۔

بڈھی جنڈاں بڈیاں دا بھب، پہلوں تے لکھی ٹوں میلے جیسے لیف وچ بیٹھی ہوئی نظر ای

لے آئی۔ فیر لکھی ان دا رنگ اگلا تھہ ہو کے بہر گیا ماں دے کول۔ لیف چوں ٹوہ کے اوس

ماں دے پیر لیتھے تے اپنے طاقت ور، چوڑے ہتھ ماٹے جیہے، چوڑے چوڑے

پیریں اُتے رکھ دتے۔ اک داری تے اوہا جی کیتا، اوہ نیوں کے ماں دے پیراں وچ

سر رکھے تے فیرنوں جائے اوتھے، اوسراں، سدالٹی۔

چھتیاں اٹھیر دی جنڈاں دے ہتھ کھلو گئے، فیر اٹھیرن اوہی ہتھ چوں دھکا

اوہیاں ماٹیاں پائی بھریاں اگھاں لکھی دے سارے سر پر توں پھر کے اوہی چہرے تے

آکھوتیاں۔ فیر اوہیاں کزور ماٹیاں باغبواں نے نیوٹے ہوئے لکھی دی دھون دواویوں دی ہو کے

اوہا موٹھہ اپنے کول کر لیا۔ لکھی داسر ہتھ، اکٹں چھتیاں لکھی ٹوں اپنے چہرے تے ماں دے

اتھرواں دا پانی رڑھدا جا پیا۔ جنڈاں دے اندر وں اٹھدی ہوئی ہوئی غر خردی واج لکھی ٹوں

کے۔ جنڈے

کوں اٹھے

چیت ای

وچ کہی

لکھی،

بھان

نہ گئی۔

ویر :

”وے میرا چائنا! وے حتی دیا دکھاں والیا! مسنا تھکواتے رہیا ایں ناراجی باجی؟“

لکھی قائم ہو کے، تگڑا ہو کے کہن لگا:

”اہو بے بے، راجی باجی! کوئی پکڑ نہ پھاوے، نہ کم نہ کار، کھا چڑھاتے سوں چڑھانا۔“

بس بے بے! اک تیرے توں دھڑ سلاں۔ ہور تے او تھے کوئی سوڑ نہیں سی۔“

”نہیں وے کا کا!“ جنڈاں توں پتہ سی۔ رب دشمن توں وی نہ کھڑے او تھے۔“

پیارو گھیر وچ گتھ کے پردہ نیٹے پالیاں، نال ساگ، گھیر وچ ملی شکر، تے

لکھی اگے رکھ کے اکھن لگی!

”لے ویر! روٹی کھائے پیہوں؟“

لکھی توں گھروے گھیر، اپنی کنک دی پٹی ہوئی روٹی دی مہک، جیڑی اہلیاں
ورھیاں پچھوں نصیب ہوئی، اپنی روح وچ رچدی لگی۔ رچ کے ادس روٹی کھاہی، اگلی وی
سویر دا بھٹکھاسی۔ مگر وں تھکے والے مہتر ادس داڑھی مچاں توں ملے تے فیر گڑتے دیاں
بالہواں مچک کے رہندا تھندا! شہواں اگے مل کے مہتر تھجے ساوہی بے بے دے دکھاں
دی کٹھاوی نال نال پٹی چلدی سی۔

”اوہ آپ ای لیہہ بھیت جاندا لے کا کا! بھئی چٹکے دن کیوں نہیں آوندے؟“

تے بے آوندے وی نے تے بس ساون بھادروں دے بدلاں وانگ، آئے

تے لٹکے گئے۔ تے بچہ فیر اوہناں دے آون دی اڈیک وچ راہواں

وکیہدا وکیہدا مر جاندا لے۔ ادھر بے بھیت اوہ ای جانے؟ جنڈاں کہن ڈیہی سی۔“

”دن سدا اگڑیہی نہیں رہتے بے بے!“ لکھی دکھاں کے حکم سکھاسی توں کئی عقل

جنڈاں توں دس لگا چکا مندا تے بندے دے نال ای ہوندا لے۔ پچھلے دن سدا ہندے نیں تے

نہ مندا دے دن۔ پر بنجے توں ہر حال وچ تگڑا رہا چاہیدا لے قائم۔“

سے کا کا؟ جذباں حیران ہوئی تے خوش وی۔ توں بڑے دانیال پر دھانیال
سیانیاں بیانیاں والی گل کیتی اے۔“

”اے بے بے جیل وچ بند سب کجہ سکھ جائدا اے۔ جیہنوں دیکھو اپنی توں وڈی
تے دھبے توں بھاری پٹ پٹ چکی پھردا اے۔ ہر طرح دے نوک چھگے وی تے مندرے
وی۔ بند چاہوے تے سا دھو سکتی بن جائے تے چاہوے تے اڈنا
سپ بن جاوے دناں وچ۔“

بہتہ کوئی گلاس کو سے دودھ دا پیارو لیا کے لکھی نوں پھڑا دتا کچھن لگی،
”وے ویر اراجی گھٹش تے رہیا ایں نا؟“
بے بے اگوں کہن لگی،

”نی کرئیے اراجی گھٹش کیہ رہن ہوندا اے بندے نے اوتھے؟ بس بھوک
آیا اے میرا دنگاں والا پشتر۔ اڑیے دس کھاں ایں میرے پھرے نے
دسیا دا کیہ دیکھیا اے؟ دکھ تے مصیبتاں، تے عزت جیل وچ روٹھ آیا اے
پر جٹ دا پشتر اے، دیکھ لے! اوہے دی لٹھ وانگر قائم اے بگڑا۔ بس
جرا کو مارا ہو گیا اے۔ اوتھے کیہڑی سی پکا کے دین والی؟“
فیر تونہ توں کہن لگی:

”ساکا! سکے طرح اک منجی ہو راند واد دے، ایتھے میرے کول، ماں پیت
رات توں عکلاں کراں گے۔ میں اپنے پیت توں بات سناواں گی۔“
فیر کول بیٹھے کھئی دی کنڈ تے بہتہ پھیریاں کہن لگی:

”کیوں بھائی ویر جی! یاد اسی نا، تیلوں نکیاں ہونیاں کتیاں! ماں سناؤندی
ہوندی سنا۔“

”آہو۔“ لکھی بس کے بویا۔ پر بے بے! میں ہن کوئی بال آں؟ جیہنوں

توں کا چڑی یاں جٹ تے گنگلی دی بات سناویں گی؟

پر بھگی توں اوہ ساریاں باں یاد سن۔ جیہڑیاں اوہی بے بے اوہوں سیال دیاں ٹھنڈیاں تے
لیاں رتاں وچ نکیاں ہونڈیاں اپنے نرم ڈھنڈ تے چھاتی ناں چھوڑ کے سناو قمری ہونڈی سی راک وار
اوہا جی کیتا جے اوہ فیر تھکا جیہا بال بن جلے تے بے بے اوہوں فیر اپنی نرم چھاتی تے پوسے
ڈھنڈ نال لا کے بھگے وچ مٹکائے، ہر اک مصیبت توں، ہر اک دکھ توں۔ پر فیر اوہ آپ ای
اپنے خیال تے ہنس پیا۔ ویوے دی بختی لو وچ جنداں مہرے پتھر توں بڑے دھیان
نال ویکھیا۔ ندروں نہال ہو کے کہن لگی:

”ویر! ماواں لئی تے پتھ بال ای ہونڈے نیں بھاویں بڑھے ہو جان“

جھنڈے دے دو ٹوہیں بھگے سٹھے پتھ تھن کھ لکھی دے نیڑے نیڑے ہوئے، پر
ا جے وی ٹوہیاں آگھں کھول کے ڈب ڈب اوہرے دل ویکھی جاندے۔ لکھی دا بڑا جی کیتا اوہناں
بالاں توں گودی وچ بٹھا کے پیار کرن تے، اوہناں نال گلاں کرن تے، تے اوہناں دیاں
مٹھیاں مٹھیاں نکیاں نکیاں گلاں مٹھن تے۔ پر بال ا جے اوہ پر وندے سن تے لکھی آپ وی سنگدا
سی۔ دو ٹوہیں ہولی ہولی بے طوعے پیر پیر ترک دے اخیر ددی دے بھگے وچ جاوڑے۔
جنداں اوہناں توں نال لا کے تھاول تھائیں بٹھایا تے فیر اوہناں توں کہن لگی:

”بھائی سردار! اپنے چاچے کھاسنگے چڑے جان ہو جاو چھیتی چھیتی! کجھ

ساہ سوکھا ہووے“

لکھی ہنس پیا اپنی ساری! ماں اوہناں توں نکیاں ہونڈیاں وی اچ ای لکھی
ہونڈی۔ فیر اوہ ددی وی گودی وچ کھبتے۔ بھگے چوں سٹھے سٹھے مونہہ باہر کڈھی و ہنڈے
بالاں دل پیار نال ویکھ کے ہولی جیہی اوہناں توں آکھن لگا:

”نکھو اوئے باہرا بھتوں سوو! کساں تے میری تھان تے مل مار لئی اے“

ویر بڑے وڑے جھنڈے توں پیاروا آکھن ڈیسی سی باہر:

”اج گھر کپڑا پہنا آیا بیٹھا اے۔ ننگے دے بھائی! بھلا کچھ کہاں کون لے؟“
 ”پڑھنا؟“ جھنڈا اُچھی سدی ہسیا، کہیں لگا۔ ”اُچھیاں گھراں وچ کدوں
 پڑھنے آوندے میں عقل دے پئے اچھے! لکھی ہوندا سی تے روج رونق لگیں

رہنمایاں س، مہن ایتھے کیسے آونا اے؟“
 لکھی سنیا تے ادھرے کیلجے تے اک سہ دجی۔ ”س عیاسی اوڑک! یاد کیوں
 کردا؟ جھنڈے دی وچ بڑا درد سی۔ لکھی اُٹھ کے باہر توں نکلن لگا پر اوس توں
 پہلوں ای پیار و جھنڈے دا ہتھ پھڑی اوہنوں اندر لے آئی۔

”پچھانو کہاں پڑھنے توں بھلا؟“

لکھی توں ویج کے اک وار تے جھنڈا پتھر دامت بن گیا۔ فیر جیویں آو وار اوہدے وچ
 چاں پے گئی۔ دوڑ کے لکھی دے گل جانگا۔ اک انڈی، اچھی، زور اور شے اوہناں دیاں
 اکھیں چوں ہڑھ بن کے مڑھن لگ پئی۔ دونوں بھراڈرے ہونے بالال وانگ اک دوجے
 نال جڑے ہوئے سن۔

”دھن بھاگ! دھن بھاگ! اج اسیں فیر جیونیاں وچ ہو گئے اں!“
 جھنڈا ہولی ہولی لکھی دی کندھ تے ہتھ پھیر دیاں کہی جاندا۔

(۵۵) مٹکے تھمیاں نال پراندے
جیہنل مے راتیں یار وچھڑے

★

”وے کا کا! اُجڑیاں باگاں دے گاڑ پٹواری، سب دے رنگ، بجائی فوجا سنگ
مے گھروا پردھان گنڈا۔ جیہنوں اپنے پنڈ جٹیاں پتیاں وار نہیں آؤند اسی۔
ہن اوس گھروا مالک بنیا بیٹھالے۔ فوجا سنگ دا تے گھرای اُجڑ گیا، پھٹا ای وچ گیا
اوس گھروا تے تھیبہ ای ہو گیا۔ فوجا سنگ وچھڑے بڑا لوکا جیونا کٹیا، بڑا کٹھن تے
ایرویلے مرلا دی دکھی ہو کے! بڑا دکھی! پتہ نہیں اوہنوں کیہڑی کرنی دا پھل
ملیا ایہہ؟ اوس تے ساری عمر کسے نوں دکھ ای نہوتا، کسے نوں مشاوی نہ بولیا
، کسے نوں سخت کٹھاوی نہ چوبھیا۔ پتہ نہیں اوہرے اگے کیہڑی کیتی آئی؟
سمجھ نہیں آؤندی۔ پر خورے انج ای کھیا سی اوہرے لئی، تے اوہ بھوگ گیا
بڑی دلیری نال، بڑے حوصلے نال۔ وے کا کا! رکتے روز فوجا سنگ ورگے
لوک جمدے عین مینوں تے بڑا شل لے اوہری موت دا۔ کٹھا دکھی ہو کے
مرلا۔ جائدا ہویا سو سکھناں دی اپنی پیریاں ورگی دھی رچھتے وے پتے بٹھ گیا،

اوہ کھاوی گیا اوترا۔ چھ دی بھین ٹگنی تارو وی اوہوں نہیں موڑ دی، نہیں بھکدی
 تے اوہ مکھن دے پشتر داحت دی کھاٹی جاندا لے۔ مکھن دے پشتر رٹو نوں
 وی ناکیاں دے کھاتے پچھنیا مو، پڑھائی دے مچ۔ اصل گل ایہہ دے
 منڈا نہ کوں رہوے نہ ایہہ دھرو جوندے دیکھے۔ منڈا مہینے وچ اک وار گھر
 آوندا اسے تے مودک چرتے ٹھگ ماسے نوں اپنا بڑا ددی سمجدا لے۔۔۔۔۔
 تے دچو دا پچھیا ای؟ دے دیر اوچو دا کیہ دتاں تیوٹس، کلیجہ پاٹ دا
 لے اوس گڑی نوں دیکھ کے۔ اڈی عقل خسل والی، اڈی سگھڑ، اڈی ساڈ، اڈی
 وڈے بندے دی دھی گھیاں دے گلھاں دا نگ مل گئی لے۔ جدوں اوس
 گھٹے نوں زمین دیکھی توں بھکدی لے، موڑ دی لے، اوہ اوشترا آکوں ولھدا
 لے اوہوں۔ شراب پی کے نت دیہاڑی ماردا لے اوس بے جیان، بے وارث
 نوں، تے سارے پنڈ نوں تماشہ وکھراو کھاندا لے۔ جس دچو نوں بھائی فوجا سنگھ
 پھلاں دا لکھ رکھیا تے پشتر دا نگ پایا سی مادہ بے نت مار مار کے پاسے
 بھج دیندا لے۔ آکوں بھین بھرا دا دھڑا دیتی لے۔ دچو تے دچاری کانواں
 دچ کوئل لے۔ وچے وچ، اندرے اندر گھلی جاندی لے پر ساڈو چو دی
 دھی لے دند توں دند نہیں بھکدی۔ سوہرے گھر جوئی آکھ دے نے کتے
 برابر ہوندا لے پر اوہ تے شیر بنایا بیٹھا لے، نہ کسے دا ڈر نہ کھوف، نہ کوئی موڑن
 والا نہ ہٹکن والا۔“

”بھاؤ جھنڈا اوہوں گھر نہیں آہندا“ غصے تے نفرت نال کھولن ٹیہے نکھی پھیا:
 ”گنڈا جھنڈے داوی تے سلا لے۔“

”وے کا کا! تینوں تے پتہ لے، اک تے اُچھ ای جھنڈا بھلا لوک لے۔ آکوں
 داہی جرتی دچوں اوہوں دھیل ای کھوں ملدا لے۔ تیرے پچھوں تے اوہ بڑا ہی

رُل گیا دھارا۔ ہر اک دِن خیراد ہوا ہی کبیر کھانہ۔ گنڈے شراب پی کے دیہوئوں
 مارا یا بے ہمتے گند یو لیا اٹھاتے بے حساب۔ لوک جاس تراس کر دے۔
 ڈانگل تل مار مار کے پنج پھڑیا رُوں مانگوں اوس دھاری ٹوں۔ اوہ سدا مانگوں
 نہ آگوں بولی، نہ دوشی، نہ اوس گنڈے دا ہمتہ پھڑیا تے سارا پنڈ تماشہ دیکھدا
 کوئی اکا تہہ ہو کے پھڑاؤ نہ اند۔ جھنڈا گیا، گنڈے ٹوں ہولے توئے لڑیا سے
 آکھن لگا۔

’دھی دھیانی تے ہمتہ چکھریاں شرم آونی چا بیدی لے بنفے ٹوں یا آگوں اوہ گنتے
 دی مار یو لیا۔‘

’دھی دھیانی تہا ہی لے میری نہیں۔ میں تے چٹکے مندے توں آکھاں گا۔‘
 جھنڈا دیہوئوں گھر لے آیا، گنڈے تے ہمتہ چکھدا تے لوک اکھدے جوائی بھائی
 تے ہمتہ چکھیا سو۔

اک دن میں اوس اوترے ٹوں آکھیا؛ دے ٹوں ایہوئوں لاوارث سمجھ
 کے روز دیہاڑے کتہہ جا کنا ایں، تیوئوں جیا نہیں آؤندی بے جیادا! اوہ بے
 سرتے مالک بنیا سوجاں کرنا ایں تے اوہوئوں ای مارنا ایں روج۔ جس تھالی
 وچ کھانا ایں اوس وچ ای موت تائیں؛ میں جوائی بھائی کر کے اوہا لاج کر دی
 سدا ہر اک دِن میں اوہوئوں سنائیاں۔ تے آگوں پتہ ای اوہ ڈوڈو واپس کیہ آکھن لگا؛
 چاچی اپنے گھر میں جھج و جلیے چھاننی دجا ئیے، کے ٹوں کیہ ہر کے ڈوں
 اپنا پتہ دھارا چا بیدا لے۔

ٹوں دس پتھر ایہو جیہے اوترے جانے پنج دے ٹونہ کون گے؟
 ایس توں مگروں تے دساں اوہوئوں کہے بلایا لے نہ اوہ ساٹے نال بول کے
 راجی لے! دیہوئوں دساٹے وچ بھجرا لے اوہ آبھندی لے، گھڑی دو گھڑی۔

کسے اپنی پٹا دی گل نہیں کر دی۔ وچاری دھی دھیانی، گٹو، بے جیان!!
 پر گھڑا تے کتے دی پوشل اے۔ سدا ڈنگی دی ڈنگی! کدے سیدی نہ
 ہوں والی۔“

”دیو دا کوئی بال ہے؟“ لکھی بڑے چر دا بچپن پچھن کر داسی۔
 ”نہیں دے پستھر! بال اوس نصیبیاں سڑی، لیکھاں، مری کول کہتے؟“ تے
 جنداں گول گول کر کے لکھی نوں اگا فہم پچھن توں پہلوں ای بک دیا۔ ”کرتار دی مری“
 ادھروں گل ولا کے جنداں کہن لگی:

”وے دیر! مہن توں شکھی سانہی گھرا آئی تے اپنا گھرا ساٹو، جٹ دا
 گھرا اوہا پیل بند ہوندا اے۔ دیکھ جندا وچارا کئی جان اے، مٹی دے نال
 مٹی ہو گیا اے اتوں تیرے مقدمے دی سٹ نے گھرا بوبادو جے بنے لاؤنا اے
 دکھرا۔ پر تاں دی میں تے نیل چھت دے دے صدقے جاواں، میرے
 پھرے تے پنج گئے۔ بوڑیاں تھوڑاں تے جاتی دے نال ای ہونہیں میں! فیر
 اک لتا ہر کہ بھر کے بولی:

”وے کا کا! بھونیں اتے پھر پھر کے سہاگ وی گھس جائدا اے۔ دیکھ جندا
 ادھا نہیں رہ گیا کم کار وچ۔“

لکھی کہیا:

”توں کاہی چننا کرتی ایں بے بے! میں آپ ساری واہی سانجھ لاں گا
 تے بھاڈوں چھتی۔ ویہلا رہوے تے مویاں مانے۔ قرنہ وی لاہ لاں گا
 تے گہنے وال پیل دی چھڈا لاں گا۔ توں دیکھدی با۔“

جنداں کہیا:

”وے پستھر! کتے تیرا اپنا گھروں وے! کتے تیری جڑی لگے پھلیا!

[illegible]

ہرگز نہ کرے گا کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

یہی وہی ہے کہ وہ اپنے لیے کسی چیز کو پسند نہ کرے۔

(۵۵) ٹھکیاں مگو بئیرے اک گل چرج سنی

★

سارے دوا بے داتے پتہ نہیں پرکھی دے آون نال جنڈاں واگھر، جھنڈے دی
 سنجی حویلی تے سجن پیاریاں دے دل فیروں پئے۔ اوہرے آون تے وس تے پھنڈے دیاں
 گلیاں دی پئیاں جہناں دھول دن رات، رات دن لٹک کے جاندے پیدل، گھوڑیاں گھوڑیاں
 تے ڈاچیاں اُتے چڑھے چٹکیاں منڈیاں شکلاں والے بندے دوروں نیسڑیوں ڈھک رہے
 سن لکھی ٹوں ملن۔ اوہرے جیل توں آون والی گل تے منیری دا لگ چلر جو فیرے پھر گئی۔ آیاں
 گیاں نال دن رات جھنڈے دی حویلی وچ رونق لگی رہندی۔ آون والیاں وچ دور نیسڑے
 دے جالو، واقف، چوریاں، جیل دے ساتھی تے ہور کی طرح دے بندے سن۔ اوہنوں
 ملن تے رات دے ہنیرے وچ ابرا بجک تے شانو دی آئے تے دن دی لو وچ حکم سنگھ
 سہا کی دی آیا، سگوں دو دن لکھی دے کول رہ کے گیا۔ جھنڈا تے لکھی آون جان والیاں دی اپنی
 طاقت توں ودھ سیرا کر دے۔ پتلیاں وچ ہر کسے دے دکھ سنگھ وچ جارن اک پرائی ریت لے
 جہڑے لوک دھنڈوں نہ دی راحی ہون دکھ سنگھ دے ویلے اُتے تے ادھ دی آجاندے نیں

پتھراں سولہاں دن ٹنگن تے وی گنڈا سنگ لکھی نوں ملن نہ آیا۔ لکھی لگے دن شاماں نوں ای
 ہوناں ول گیا۔ تارو تے دیو کول جھٹ بہر کے اپنے چاچے فوجا سنگھ تے تاہاں داسوس
 کر کے آیا پر گنڈا کتے شہر گیا ہو یا سی۔

جیل کٹ کے پنڈے اون دی خوشی جی لکھی نوں سی۔ اونا ای اوہوں دیو دا حل دیکھ کے
 گنڈے دے روز دے دھرو داسن کے دکھ ہوا۔ ایہہ دے نالوں تے اوہ پنڈے ای
 کوٹدا۔ اوہ دے دل وچ کئی وار آیا۔ فوجا سنگھ سردار دی دھی دیو تے لکھی نوں دنیا وچ ہر
 شے ہر بندے توں پیاری سی۔ ایڈے دکھ وچ ہودے، ایڈی مصیبت وچ ہودے،
 ایڈی اوکھی ہودے تے لکھی نوں کیہ کرنا چاہیدا لے؟ لکھی ایس بارے کئی وار ایہہ دھرو
 دھیان مارے، حساب جوڑے تے لیکھاں داہیاں۔

بہنوں تے قہر و قہر ہوئے جی داجی کیتا جے گنڈے دی دھون مروڑ دے، اوہوں
 کتے دی موت مارے، پر اوہ دیو دے گھر والی تے لکھی دیو نوں محکمہ دینا چاہندا سی دکھ
 نہیں۔ سگوں اوہ تے دیو تے مکھن دے پھر دے جتے دی باقی بچی کچی دین جتے توں
 لے کے آپ دا ہوس تے گزیاں داساہ سوکھا ہووے تے دیو دے گھر دی حالت کجھ
 بدلے۔ تیجے مکھن دے پتھر نوں آپ سانجھے پالے۔ ایہہ سارے کم لکھی کرنا چاہندا
 سی۔ اپنی واہی دے نال ادس گھر دی واہی دی تے سیوا دی، جیویں فوجا سنگھ اوہناں دی
 بیکیتی۔ ایہہ فیصلہ کر کے لکھی دے دل نوں کجھ تسلی ہوئی۔ مگن دیو پولا وارث نہیں تے نہ
 گنڈے دی اپنی ہمت ہووے گی جے اوہ لکھی دے پنڈے وچ ہونڈیاں دیو نوں مل کٹائی
 کرے اگے وانگ۔

بدن دا لکھی آیا سی آدن جان دایاں وچ رتھا اوہ کسے ول وی نہ جاسکيا۔ نہ چاچے
 لکھی سنگھ ول، نہ نواب خاں لبرٹول تے نہ سنگھلی۔ نہ ای کسے ہو رہا ہے۔ بس اوہ گھروں جیڑی تے
 حویلیوں گھر۔ اگھاں ٹھانہہ تے سرنیواں کر کے اوہ گلیاں وچوں دی لنگھ جاتا۔ جے راہ وچ

کوئی صاحب سلامت کر لیتا تے اوہ آگن جواب دے دیتا۔ نہیں تے چپ چاپ ٹھیرا رہند۔
 دائرے کول دی لنگھیاں کئی وار اوہ دے دل وچ اگلے وقتاں دا لنگ دائرے وچ بہہ کے بہتس۔
 کھیندن، گلان کرن سنسن دی خواہش آؤندی ہوندی پر اوہ اپنا دل ٹھکانے نہیں سی۔ بے
 تے دائرے وچ بیٹھے گلان کردے بندے دی اونٹوں کول دی لنگھیاں ویکھ کے سہم کے چپ
 ہو جاندے۔ جوان گھبرو منڈے چہڑے اوہ دے مگر دل جوان ہوئے سن۔ بے کتے گل
 وچ آؤندیاں بانڈیاں اوہ دے سامنے آجاندے تے ڈر کے اوہ راہ چھڑ کے اک بیٹے
 ہو جاندے۔ اک دو بے نال ٹھٹھے کردے، منڈے گھنڈے اوہوں ویکھ کے دڑ دت
 لیندے۔ پتہ دے بندے اوہ دے نال گل بات کردیاں دی کچھ ترختے، کچھ میٹھے لگدے
 خورے کھئی کوئی ڈراول شے بن گیا ہو یا سی؟

اودن دوپہریں احمد خاں تے شیراٹھ کے گئے تے کھئی گھرنوں ٹھیرا۔ پر راہ وچ
 اوہ فوجا سنگھ دی حویلی چلا گیا۔ حویلی اُجڑی، بھجوری تے ویران سی۔ دونوں ڈھارے تے اک
 گڑھ دھیبہ گئی ہوئی سی۔ حویلی وچ اک ماڑی جیہی گھوڑی تے اک مری مگنی کھاٹکڑ مجھ بدھ
 ہوئی سی۔ اک منڈا ہتھ دے ٹوکے نال ہر اک ترن ڈیہا سی۔ منڈا آگھوں ویکھ کے اٹھ کھڑا۔
 ”مجھ دودھ دیندی لے بھی جانا؟“ کھئی کا مے منڈے ٹوں پچیا۔

”اٹھیں پھریں! سردار جی! ہن دوڑن ای والی لے“

”ہور کوئی ڈنگ؟“

”نہ سرکار۔“

”رکد جا پتھد ایں؟“

”مھندے دا جی۔“

”مھندا چھکا بنداسی، پیاتے بڑا کم کرن والا جوان۔“

منڈا آگھیا سنگھ دے موٹھوں اپنے باپو دی چنگی گل سس کے خوش ہو گیا۔ کہے

سوی سدی ڈنگراں۔ بنجیاں نال بھری حویلی نوں ایساں اُجڑیا، ایساں ویراں، ایساں بے آباد،
ویکھ کے لکھی دیاں اگھاں وچ اُتھرو آ گئے۔

”کدے ایہہ حویلی بڑی سدی سی؟ اچھی ساری لکھی اپنے آپ نوں آگیا۔
”بختاں ولے لد گئے سردار جی! پچھا تہہ کیہہ؟ بُن ایسے گنڈا سنگھ سردار
داراج لے۔ سو اس نوں پونے۔ ایہہ اک مچھ کرنگ جیہا رہ گئی لے۔ ایہہ وی
پُچھراں کوں گئی جانو۔“ منڈے بے دھڑک لکھی نوں دھڑ دی دتی۔
”انج نہیں آکھی دا پتہ۔“ لکھی منڈے نوں مت وٹی۔ منڈا کچھ سہم گیا پر لکھی
کو منوں پیار نال تھاپی دے کے کہن لگا:

”گنڈا سنگھ مالک لے جو چاہوے کرے۔“

ایسے چروچ دیہو حویلی آوڑی۔ اک وار تے لگا جیویں ادھ لکھی نوں دیکھ
کے پچھا نہ پتہ پی سی پر فیرا گانہہ آگئی۔ کاما منڈا پٹھیاں دی بھولی مچھ اسٹے سٹ کے
پیار دیتی لے کے گھوڑی لٹی پٹھے لین چلا گیا۔ جیہڑی حویلی وچ ادھ دوڑیں کھیڈ کھیڈ کے
جوان ہوئے سن اوس وچ ادھ اک دُوبے لئی غیر بنے کھوتے سن۔

”اُجڑی حویلی دیکھ کے دل بڑا دکھیا لے۔“ لکھی جیویں اپنے آپ نوں آگیا۔

دیہو چپ کر کے کھوتی کسے ہو رہا لے ویکھدی رہی۔

”بھوئیں جھتے نے کیوں دسے پھٹی جے؟“

”مانکاں دی مرجی۔“

”مالک کون لے بھوئیں دا؟ توں نہیں؟“

”نہیں! میں سُن کاہدی مالک آں؟“

”میں سُنیا لے گنڈے نے جوئے وچ کتی زمین پھوک پھٹی لے؟“

”اوبدی مرجی! ادھ مالک لے۔“

”میں سنیا تیرے نال اودھا ورتا راوی چنگا نہیں، تینوں ماردا وی لے؟“

”ماک جو ہویا۔ بر داسائیں“

”پر کیوں؟“

”دپو کہیں لگی“

”گھر وچ سوگلاں ہونڈیاں نیں، نیڑے نیڑے پنے ہوئے تے

دو گھرے وی آپس وچ کھیہہ پندے نیں“ دپو گنڈے دی صفائی دٹی۔

لکھی نوں پتہ سی دپو جھوٹ مار کے پنجاب دیاں ساڈ دھیاں وانگ گھرو

دے عیباں تے پرداپئی پاؤندی لے۔

”جے کدے ہن گنڈے نے تیرے تے ہتھ چکیا تے نیں اوہیاں ٹہریاں

چب ہاں گا“ لکھی سچ آکھیا۔ دپو نوں ہٹا پتہ سی لکھی سچ آکھیا لے۔ تڑت کے اوتار

ساہنے آکھوتی۔ ڈرنال اودھا توری دے پھٹاں درگا پیلہ چرا ہو سہیلہ ہو گیا۔ اوہ بھاری پر کدے

وارج وچ بولی

”جے میں تیری کجھ لگنی آں تے تینوں میری سوئہہ۔ اوہنوں کدے کجھ نہ آکھیں۔

نہیں تے سوئہہ بجائیے دی میں جیوندے جی کدے تیری شکل نہ دیکھاں گ۔

گنڈا سنگھ کجھ دی لے میرا گھر والا لے“

تے حویلی وچوں نکل گئی۔

(۶۷) دنیا لکھدی جاندی
میلہ کوئی ڈنگ دا

لکھی اب عرقید بھوگ کے تیل توں چپچس دے اٹھار ہوویں دن اوہ لال سوہی نہیری پڑھی چپے
وچ نہ کوئی قتل ہويا، نہ کوئی رکو اکھڑا تے نہ کسے دھارے دی چھت اگلی۔ پر فیروی ہوئی دوا بے
تے درت گئی۔

ادون دن دکن والا سی جدوں دیو پو تے گنڈے دا چیک جھاڑا پے گیا۔ گنڈا شراب
دے نئے وچ ایہو چہا گنڈ بولن ڈیہا سی بے سسٹن والے تووا تووا کر دے۔ دیو دیاں چکیاں تے
گنڈے دے لکھرے سارا پنڈ پیا سندا۔ جٹیاں دوڑ کے کوٹھیاں تے جا چڑھیاں تے آل دوالے
دے کوٹھے بھر گئے دیکھن والیاں نال۔ چٹھی گھڑی کو لکھی میر کر کے میٹھا رہیا، پر دیو پو دے دے
گنڈے دے لکھرے تے گنڈ بولن دی واج ہو تیز ہوندی جاندی۔ روٹی کھان لگے لکھی نے
نہی ہوئی بڑکی ہفتوں سٹ وٹی تے اٹھ کے خالی ہفتیں دیو پو کے گھر نوں ٹر پیا۔

”دے کا کا! مڑا آپچھاں۔ رب ادس راکش توں چک کیوں نہیں لیندا؟“ جنڈاں
کبندیاں لکھی توں او دھر جانوں موڑیا۔ فیروٹھہ توں واج مار کے یولی :

تے نکھی برچی دی سیدھ چوں بٹ گیا۔ دیچو دوتر کے گنڈے ول ہوئی پر گنڈہ غیر سو
 وانگ سیدھ نکھی تے آیا۔ اوس واری نکھی اگلے پاسیوں ہتھ پا کے برچی پھڑ لئی۔ جو کہ مار کے
 اپنے ول لپچی تے کسوہ لئی گنڈے کوہوں۔ گنڈہ جو کہ دے زور وچ ای ساہنی کندھ نال جاوے۔
 نکھی برچی پراہہ دوست وئی تے کندھ نال ڈگے، اٹھدے ہوئے گنڈے نوں دھونوں پھڑ کے
 دو ہتھ زمین توں اٹا لہ پکے یا۔ اک واری تے اوہا جی کیتا، گنڈے نوں کندھ نال مار کے اوہا چاکہ
 پا دیے۔ موت دے خوف نال ڈر دے کنبدے گنڈے واسارا نشہ لیہہ گیا سی پل وچ تے ادھر
 موضع تے موت دیں ترییاں اون ڈہیاں سن۔ گنڈہ نکھی دے ہتھوں وچ لچ لکھا ہویا سی جیویں
 کوئی گنڈہ دیا کسے ہاں دیاں اٹھل وچ پھڑیا ٹھانہہ نوں نکدا پیا ہووے۔ نکھی اک وار دیچو ول دیکھا
 تے گنڈے دی دھون اپنے ہتھوں چوں چھڈ وئی۔ گنڈہ دھڑل کر کے زمین تے ڈھانے نکھی دے
 پیساں وچ پیا، مڑے مڑے گئے وانگ ہرنجی جا۔ ہیاں۔ دیچو دوتر کے ڈگ گنڈے
 اُترے، اوہنوں بھاؤں لئی۔

”جے کدے توں ہن ملیں بے جان تے ہتھ چکھا تے میں تیری لت تے لت رکھ
 کے تیلوک چیر دیاں، ماں دیا کھساں“ نکھی گنڈے دی وکھی وچ اک کرارا ٹھڈ
 مار کے کہیا۔

”اوتے مینوں ماریں نہ نکھی! ایہہ میری ماں بھین دھرم نال! جے کدے
 میں ایہنوں کچھ آکھاں“ گنڈہ اکبدا ہویا ترے مار دا کہی لگا۔
 کوٹھیاں تے کھلوتیاں جییاں گنڈے دی کھنڈ ٹھپتی جلی تے خوش سن تے
 اک سوانی تے نکھی نوں واج مار کے آگیا وی؛
 ”دے نکھی! مار سو چار چھتر ہور ایہنوں۔ وچاری نوں لاواٹ سمجھ کے بڑا
 سا بن بنیا ہویا سی“ پر نکھی گنڈے نوں کچھ نہ آکھا۔
 پراغہہ ڈگئی ہوئی برچی پھڑ کے دیچو نکھی دے ساہنے آکھلوتی۔ اوہا پیل چہرہ

نموشی، مار تے غصے نال لال سوہا ہویا تے اوہیاں اکھاں اٹھیاں واںکھ بدیاں گدیاں سن۔
 اوہ بے سرتوں پتہ نہیں چادر یہہ کے رکھتے دُک پئی ہوئی سی۔ دند کر پیچ کے نکھی ٹوں بڑے قہر
 بڑی نھرت نال دیکھ کے کہن لگی:

”نکل جا! میرے گھروں بدماشا، خنیا!..... تے فیر کسے ایس
 ویرھے سپرہ رکھیں“

کن لوجیٹ کے لکھی اوس ویرھے وچوں نکل گیا جیویں مڑے پنڈوں
 رول نکلا لے۔ اوہنوں لگا اوہ لال بنیری وچ اگدا ہویا زمین تے آسمان دے وچکار
 کوئی لگو ہووے۔

غصے دے قہر وچ رٹوا تے نموشی دے مڑھکے وچ بھیا لکھی پتہ نہیں کردوں پنڈوں
 نکل ٹریا۔ ساری رات اوہ واوہ لے وانگوں ٹردا رہیا۔ اوہ پنڈ جیہدے وچ جمن توں
 لے کے اوس شام تک اوہی جان اکی رہندی سی، جہن پتہ نہیں کیوں اوہنوں اپنا پنڈ
 نہ لدا۔ رات لنگدی رہی، اوہ ٹردا رہیا۔ سویر دا نور تے نوکالی رات دے جھٹے چوں نکلا
 لگا۔ اُبو سویر ہون ڈہی سی تے اوہ ٹردا رہیا ہوہر اگاٹھہ، ہوہر اگاٹھہ ہوہر.....
 جیویں جیوں اوہ اگاٹھہ ودھدا جاندا اوہ پنڈ ہوہر پچھہ رہی جاندا۔ پر اوہ پچھیاٹھہ دکھیاں بن
 ٹردا رہیا، تے..... ٹردا رہیا۔ اخیر اوہ اک ایسے تھاں تے اچا گیا جتھوں راہ پاٹ کے
 دو وکرے بنے جاندے سن۔

اک راہ شانوال جاندا سی تے دوسرا حکم سنگھ سیاسی ول۔ اوہ کھلو گیا.....
 سیال دی اوس ٹھنڈی سویر وچ وی اوہ سوہنا ٹوٹھہ مڑھکے نال بھیا ہویا سی۔ چڑھدے سورج
 دی رتی دھپ وچ مڑھکے دے موقی اوہ دے چہرے اُتے پئے چمکدے سن۔ اوس چادر دی
 میٹ ڈب نال ٹوٹھہ توں مڑھکا پونجیا تے اک وار اپنے بجن ابرے بھک تے نکھی، پیاری
 پیار کرن والی سوہنی باجینی شانوال جاندے راہ ٹوں دیکھا، جیہدے تے پیار، دولت۔

افضل حسن زندھاوا

محمد افضل زندھاوا -	تال
یکم ستمبر ۱۹۳۷ء - امرتسر (بھارت) -	تاریخ تے جائے پیدائش
ایل - ایل - بی - (پنجاب) -	تعلیم
قانون ، کاشتکاری -	پیشہ
پنجابی ، اردو ، انگریزی -	لکھن دیاں زبانوں
ضلع کچہری - فیصل آباد - ڈیرہ غلام	پتہ
زرعی یونیورسٹی ، فیصل آباد -	
قیام پور - تحصیل نارووال - ضلع سیالکوٹ -	آبائی گاؤں
سینٹ انٹونی سکول ، لاہور -	ابتدائی تعلیم
مشن سکول ، نارووال -	میٹرک
مرے کالج سیالکوٹ -	بی - اے
پنجاب یونیورسٹی ، لا کالج لاہور -	ایل - ایل - بی

۱۹۶۳ء وچ قانون دا امتحان پاس کر کے ۱۹۶۷ء تک زرعی یونیورسٹی فیصل آباد

وچ افسر بکار خاص (قانون) رہے -

۱۹۶۷ء وچ نوکری توں استعفی دے کے فیصل آباد بار دے ممبر بن گئے
تے وکالت شروع کر دتی ۔

۱۹۶۷ء وچ بار ایسوسی ایشن فیصل آباد دے نائب صدر چنے گئے ۔

۱۹۶۷ء وچ فیصل آباد توں قومی اسمبل دے ممبر چنے گئے ۔ ۱۹۶۷ء توں

۱۹۶۷ء تک :

(۱) آزاد جموں و کشمیر کونسل دے ممبر رہے ۔

(۲) مرکزی فلم سنس بورڈ دے ممبر رہے ۔

(۳) ریڈیو تے ٹیلی ویژن دی مرکزی کمیٹی دے ممبر رہے ۔

(۴) پاکستان نیشنل کونسل آف آرٹس دے بورڈ آف گورنرز دے ممبر رہے ۔

(۵) قومی اسمبلی آف پاکستان دی قوانین، ضابطہ کار تے ممبران اسمبل دے

استحقاق دی کمیٹی دے ممبر رہے ۔

(۶) آزاد جموں کشمیر کونسل دی قانون ساز تے قوانین نوں پاکستان دے قوانین

مطابق ڈھال دی کمیٹی دے ممبر رہے ۔

(۷) ایہدے علاوہ لا تعداد ادبی تے تہذیبی قومی تے بین الاقوامی انجمنال ے

ممبر تے عہدیدار رہے تے ہن ۔

بیسرونی دورے

۱۔ پنجرس ایفرو ایشیائی ادبیاں دی کانفرنس ۱۹۶۳ء منعقدہ روس وچ پاکستان دی
نمائندگی کیتی ۔

۲۔ برطانیہ وچ رہن والے پاکستانیاں دے مسائل بارے تن مہینے دامطالعہ عیسائی

دورہ ۔ ۱۹۶۳ء